





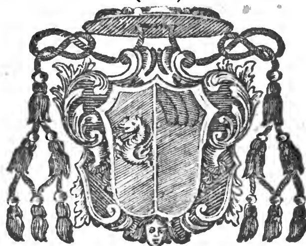
MICHAELIS ANGELI GIACOMELLI
PROLOGI IN TERENTIVM AB ANTONIO MATANIO ILLVSTRATI.





PISTORI MDCCLXXVII.
APVD ATTHONEM BRACALIVM PVBL. TYP.

PRAESIDVM APPROBATIONE.



CARDINALI AMPLISSIMO
EGNATIO BONCOMPAGNIO
LVDOVISIO &c. &c. &c.

ANTONIVS MATANIVS
F.



QVOD olim ad Latini sermonis amplificandam dignitatem, elegantiamque fovendam, EGNATI CARDINALIS AMPLISSIME, Mediceo-

rum Principum patrocinio, maximeque inclyti Laurentii auctoritate praestitum Florentia suspexit, id etiam Clemente XII. P. M. imperante renovatum Roma ipsa testatur. Fuit illud quidem eximium Etruscorum decus, ut Graecae dum litterae, ope cumprimis ferente Demetrio, cognomento Calchondyla, ex Atticis finibus accersito ea tempestate florerent, Latinae iridem, quae neglectae ferè jacuerant, instaurato hominum doctissimorum consessu publicam denuo in lucem tanti praesidis liberalitate prodirent, atque antiquum splendorem, & pristinam dignitatem recuperarent. Ne autem a veterum scriptorum exemplis declinaret quispiam, neve in perquirendis exquisitae dictionis fontibus alacritas juvenum relanguesceret, id in Etruria statim effectum, ut scilicet Plauti, Terentiique agerentur ab iis fabulae, quarum amoenitate commoveri, lepore instrui, atque facetiis delectari valerent. Neque vero aliter per industrios juvenes, qui apti essent ad sermonis flosculos studiose captandos, Pontificia praeeunte voluntate, atque Francisco Lorenzinio

egre-

egregio viro ipsarum moderatore vulgata res est Romae peractum : In ea namque urbe, altera post Athenas doctrinarum matre, ubi, praeter invectam olim Latini eloquii vim certè mirabilem pulcherrimus Tullianae orationis splendor enituit, ea quoque floruit iterum, floretque adhuc dicendi, scribendique facultas, quae debeat omnium plausibus consonare, & ab optima Latinorum scriptione non abhorrere. Nec fuit temere quod veteres comici, qui Latina lingua toto orbe inclaruerunt, ad ejusmodi opus delecti fuerint: Quis enim Plautinis, ac Terentianis elegantiis non subscripserit ? Subscribendum semper volentes, lubentesque putarunt qui se occultis quibusdam vestigiis ad insistendam eruditionis antiquae viam senserunt impelli. Qua re animadversa summos eo maxime tempore in subsidium advocare homines necesse fuerat adeo Plautinae, ac Terentianae scriptionis imitatores, ut ad ejus normam non prologos tantum fabularum, sed versiculos quoque conficerent ipsa novitate mirabiles, quibus edictum populo esset de iis agendis.

Hinc Clemens, cujus si nomen dixeris satis laudaveris, utpote Florentiae natus, rerumque memor insigniorum, quae in patria quondam gesta persenserat, mirifico permotus exemplo magni Laurentii, qui ad eam rem Angelum elegerat Politianum, tale munus Michaeli Angelo tradidit Giacomellio. Ita factum, ut ille, non secus ac Politianus in Plautum, eos pereleganter elucubraverit in Terentium, atque id effecerit, nonnihil ut excitati fabularum actores sermonem comicorum veterum, quem vix calluerant, assidua postmodum exercitatione penetrarent, suamque paullatim in rem expedite non minus, quam eleganter traducerent. Illustria haec selectioris exemplaria Latinitatis non esse doctis omnibus obvia ipsemet jamdiù perspexeram, quippe quae statim ac è calamo exciderant Giacomellii exoptabantur undique a litteratis viris bene multis, avideque eorum nonnulla colligebantur, si tamen comparare concessum aliquando esset, quod scilicet suavitate, lepore, venustateque admirationem ingenerassent, & voluptatem: Nam tanta

erat

erat sermonis Latini suavitas, ut appareret, veluti de Attico dixerat Nepos, in eo non adscitum, sed nativum quemdam esse leporem. Eorum aliquibus consulentibus operae pretium me facturum bene subducta ratione sum arbitratus si conquisita omnia, recepta, atque illustrata evulgarem, quo expeditior sapientissimi scriptoris imitatione patefieret aditus ad veram, & germanam veterum eloquentiam. Sed cum prologos, atque versiculos, tum ipsorum illustrationes aequum erat eximio alicui, ut moris est, consecrare viro elegantiorum fautori litterarum, cujus patrocinio substentarentur, ac censoriam delicatiorum fortasse hominum, qui litterarios praecipue conatus meos reprehendant facilius, quam laudent, invidiam effugerent. Atque idipsum jucunda cogitatione dum volutarem impensius, jucundior certè meum subiit animum cogitatio, quae me impulit ad ejusmodi Tibi potissimum consecrandos labores, Cardinalis Amplissime: In Te enim magni, excelsique animi tanta benignitas, & humanitas est, ut prognatus ge-

nere

nere summo recte in eo censeas Tuam esse positam voluptatem, si bene de litteris, earumque cultoribus merearis. Cujus rei Giacomellius ipse, nisi acerba fuisset morte praeventus, testis esset luculentissimus: Efferret namque laudibus amorem in Graecas, Latinasque litteras planè singularem sui ipsius familiaritate Tuo in animo aetate nondum provecta excitatum. Haud aliter sentiret qui jampridem perspexerat praeclarissimum naturam ipsam in Te parasse domicilium scientiarum, quarum semina ad maturiorem deductus aetatem vidisses in uberrimam virtutum omnium messem erumpere. Commendaret ille quidem, si loqui posset, morum suavitatem, lenitatemque mirificam, ac benevolentiam illam, qua semper se ipsum, ac reliquos liberalium disciplinarum fautores perhumaniter excipere non es dedignatus. Neque sincero prorsus exsiliens gaudio diffiteretur Te Christianae religionis, atque scientiarum bono natum per varios sapientiae gradus alacritate mirabili transeuntem, gravissimisque postea muneribus egregie functum dignum

fuisse

fuisse redditum, quem Pius VI. P. M. sacro PP. Augg. senatui omnium gratulatione sapientum adscriberet. Nec immerito Te laudatum a laudato viro, cujus in aeternitate memoria est, ipse arbitrarer, planè conscius magnum olim Alexandrum Achillis gloria permotum ejusmodi fortunatum censuisse incomparabilis exempli hominem, qui Homerum scilicet propriae virtutis praeconem invenerit. At severiores, quibus ornaris, virtutes, & in quibus heroum vestigiis insistens excellis maxime, nemini dubium quin ex avita gloria haereditario veluti jure profluxerint, atque ab singularibus animi, ingeniique Tui dotibus morum disciplina, scientiarumque acquisitione nobilitatis incrementum acceperint. Meministi profecto quantopere Tuorum gloria majorum qua divinis, qua humanis rebus excellentium, quorum egregias laudes aemulari non desinis, adaucta fuerit, quantumque Boncompagniae familiae splendoris, & dignitatis accesserit quando Philippos vidit, Jacobos, Franciscos, Hieronymos in sacrum Purpuratorum PP. collegium meri-

to coptatos. Neque ulla unquam oblivione deleri posse cumprimis agnoscis communem Italiae nostrae, ac universi Christiani populi voluptatem tum excitatam, cum in nobilissima, vetustissimaque progenie Tua unus omnium floruit maxime, qui omnes quum verae pietatis, solidaeque sapientiae partes impleverit, relicto tandem Hugonis, inditoque sibi Gregorii XIII. nomine ad summum sacrae dignitatis fastigium ascendit. Tanti certè Pontificis auspicio, imperioque sancitum, ut quae tumultuariè quondam ad communem utilitatem Gratianus collegerat opportunae subiicerentur emendationi, omnis ut deinceps obstrueretur aditus ad errores, quorum caligine interpretum antea mentes offundebantur. Quin & provido ejusdem regimine factum, ut si quid ad promovenda scientiarum, artiumque studia ubique terrarum esset excogitatum Roma susciperet, & dignitatem penè illam, majestatemque praeseferret, quae latissimum dum haberet imperium a Tulliis, Scipionibus, Caesaribusque profluxerat. Atqui primaevam mul-

to magis instaurare, & longè latèque diffundere divini gregis conatus est disciplinam , quae visa ibi fuerat eo tempore potissimum inclarescere , quo urbem ipsam Christiani orbis Principes Petrus, & Paullus glorioso sanguine consecrarunt . Taceam vero tot praestantissimos domi, militiaeque viros, ac reliquos bene multos, qui doctrinarum gloriae quum magnanimitatem aequaverint, & nihil in summo generis splendòre de benignitate sibi propria remiserint , rursusque antiquius nihil habuerint, quam doctos habere homines in deliciis, ea celeritate ad honores , dignitatesque progressi sunt, quae acquisitionis famam penè praecurreret . Id non satis me confirmasse arbitror si è praegressis retro temporibus ad nostra haec mentem , animumque convertens Cajetanum taceam parentem Tuum antiquae prudentiae virum , Tuarumque virtutum artificem , & longaevitate dignissimum, in quo commemorando prae gaudio verba vix suppetunt, quum illustriora, quibus refulget ejus animus, ornamenta pietate sola superari videantur . Satis sit di-

xisse eum dignitatibus fulgentem amplissimis, sed tamen vultu, sermone, consuetudine amabilem, noscere neminem, qui non diligat, neque adire unquam, qui non adire iterum concupiscat, neminem illius experiri mores, qui non admiretur, & praedicet. Hoc vero vel magnum, & perquam honorificum familiae Tuae ornamentum silentio nusquam praetereundum, quod propria nimirum in potestate ditiones habeat antiquitatis decore, opibusque indè profluentibus, ac liberali, splendidaque ratione quaesitis valdè spectabiles. Verum prae caeteris aliquae multo censentur spectabiliores, quippe quae viris originem, ortumque praebuerint sapientissimis, quos ad praeclara quaedam natura produxerat. Quis rem animo reputans nesciat ex Aquino prodiisse Thomam illum, cujus admiramur ingenium in scriptis, sanctitatem veneramur in templis? Soram natalem fuisse Baronii locum, ejus nempè viri, cujus annalibus cedro dignis abditi sacrae historiae recessus mirifice reserantur? Natum, altumque Vineclae Muratorium tam bene de divinis, pro-

fanis-

ſaniſque litteris meritum, egregio ut calamo ſapientum rempublicam ſelectioribus cognitionibus, rarioribuſque ditaverit? Quod ſi oculos ad tempora vetuſtiora retorqueamus, ultro fatebimur Ciceronem ipſum Latinae eloquentiae parentem Arpini natale ſolum fuiſſe nactum; apud Venuſinos itidem Horatium lyricorum facile principem. Jamque locorum ejuſmodi fama per orbem percrebreſcit in dies: Erigere namque incolarum potius animos, quam concitare ſolet nativae gloriae inter finitimos aemulatio. Eam reapſe ſibi ſortem merito gratulantur, ut non modo Boncompagniae familiae aequo poſſint animo famulari, per quam ſplendidum, pacatumque obtinent dominatum, verum ab ſummis etiam antiquae, recentioriſque ſapientiae portentis magnum ſibi dari arbitrentur decus, quo paternos lares commendationibus debeant efferre luculentiſſimis. Ejus ſanè rei gratiſſima recordatione commovetur adhuc ob ſortem memoriae preditam nobiliſſimae familiae ardor, eaque de ſe ipſa triumphans ad fovenda litterarum praeconia, doctio-

rumque

rumque hominum faustissimis Minervae auspiciis inclarescentium promovendam industriam incitatur alacriter. Quod quidem vel in Te ipso, quippe qui è Bononiensi urbe, veluti è musarum gremio, prodieris, earumque aliud Romae sacrarium inveneris, non modo detexerat olim prae caeteris Giacomellius, verum etiamnum norunt omnes, qui sapientiae desiderio inflammati, & litteris egregie exculti quum fuerint, non publicae tantum utilitatis assertorem, & vindicem, sed fautorem in Te liberalem, patronumque conspicuum invenisse laetantur. Quam vellem ut Giacomellii dum prologos sapientissime quidem exaratos excipis perlibenter, illustrationes quoque meas, qualescumque sint, erepto è summis occupationibus otio legendo percurrens illarum tenuitatem aequo animo ferres, nihil ut esset cur me oblati muneris poeniteret! Etsi autem majus ingenium, majus eloquentiae flumen desiderant, minime dubito quin si minus fortasse placuerint, ab innata humanitate Tua veniam elicere possint. Quoniam vero ad cuncta haec Tibi libenti animo con-

fe-

ſecranda me ipſum jamdiù ſentiebam impelli, ad confugiendum modo in clientelam, fidemque Tuam me valdè excitatum agnoſco, quo perjucunda, atque tantopere exoptata declarandi obſequii in Te mei non praetervolet opportunitas. Ceterum illud tantum, ne multus videar, curandum ſupereſt, ut quae fauſtiſſimis EGNATI BONCOMPAGNI auſpiciis jactantur in vulgus benignitate, atque beneficentia CARDINALIS AMPLISSIMI, atque optime de re litteraria meriti tueri glorientur. Mihi vero optandum maxime, ut Te ſplendidioribus auctum dignitatibus, atque adhuc aetate florentem ita fortunet Deus, ſuoque numine Tuis praeſit laboribus, incolumis ut diù ſerveris, atque ſuperſtes ad perenne Chriſtianae reipublicae emolumentum, ad praeſidium, & dulce decus ſcientiarum, atque ad veram ſapientum felicitatem. Te interim obſecro, obteſtorque, ut me non vulgarem Tuarum virtutum, & dignitatum aeſtimatorem ea, qua ſoles, benevolentia proſequaris.

Aetate hac nostra si non tam multi in studio litterarum versantur, certè qui ei se penitus dediderunt parem cum veteribus, aut etiam superiorem facultatem sunt consequuti. Quo in genere Michaeli Angelo Giacomellio primae mea sententia deferri debent. Cui quidem ego homini minus, quam sim, amicus haberi vellem, quo magis testimonium hoc de illius excellenti facultate meum non a benevolentia, sed ab judicio profectum videretur; rursusque magis, quam sim, eruditus, ac talium rerum intelligens existimari percuperem, quo minus errare me in judicando posse homines arbitrarentur. Sed de viri clarissimi praestantia non ex cujusquam testificatione, sed ex illius scriptis, quicumque recte, ac vere judicare poterunt, ipsi per se semper amplissime judicabunt.

Lagomars. Adnot. in Jul. Pogian. Epist. & Orat. Tom. IV. *ep* LII. *pag.* CCCXXXV.

LECT-

LECTORI BENEVOLO ANTONIVS MATANIVS S.

TErentii comoedias, lector benevole, cum ob selectiores, quibus scatent, sententias, tum ob eximiam, qua pollent, elegantiam verborum, neminem latet tanto semper in pretio fuisse habitas, ut per illos, qui earumdem utilitatem, nitoremque calluerint, nullo non tempore illustratae, atque ad Latinae linguae addiscendae rationem accommodatae videantur. Quum vero iis, qui scriptorem ejusmodi plurimi semper fecerunt, Giacomellius quoque sit accensendus, quippe qui eloquentiae ab reliquis aureae, ut vocant, aetatis scriptoribus sibi uberrime comparatae dignitatem amplissimam, venustatemque mirificam adjunxerit ex Terentii fabulis depromptam, mirum videri non debet si eas dum impensius evolverit nonnihil efficere in animum induxerit suum, quod ad eas maxime pertineret. Quare ad ejus comici normam versiculos condidit amoenitatis plenos, atque leporis, quibus nimirum cultiorem alliceret populum ut ad Latinas spectandas fabulas, quae Romae, ubi vitam penè omnem ille traduxit suam, agebantur, certatim conflueret. Atque idipsum vel imprimis fuit caussae cur aliquos iis etiam adjecerit prologos, partim ut fabulae exponeret argumentum, partim ut juvenes discendi cupidos ad perfectioris incitaret studium latinitatis, partim ut Terentii instar invidam malevolorum astutiam venusta scriptione leniret. At quoniam tam versiculi, quam prologi eo potissimum tempore, quo fabulae agebantur, modo ad manum, ut inquiunt, conscripti, vel typis excusi sejunctis distribui foliolis consueverant, modo in

fronte fabulae cujusvis , prout occasio tulerat , evulgatae huc illucque locati prodierant , hinc quum è multorum manibus sive omnes , sive eorum aliqui penitus avolaverint , raro collectos quis perlegere , nedum impetrare valuit . Quod quidem quum iis maxime evaserit permolestum , quorum oculos insigne ejusmodi specimen latinitatis effugerat , nihil unquam optatum utilius , jucundius nihil , quam si istud in manus omnium facilius obreperet . Atque idipsum videbantur impensius expetere qui non severiores tantum disciplinas fovendas susceperunt , atque excolendas , sed Latinam quoque linguam , quae vel illas continet , vel quae illis est contiuendis idonea , fovendam itidem , excolendamque putarunt . Ego autem bene mihi , aliisque consultum putavi si quotquot sunt colligerem , collectos vero , illustratosque typis excudi vellem , ut ad communem utilitatem inde jactarentur in vulgus . Nec temere est si quantum libuit fabularum ordini eos omnino accommodare studuerim : Non enim sum tam levi sententia qui rem jamdiu non anteverterim , praesenserim nempè quidquid alii possent cogitatione complecti . In lucem edent fortasse fabulas omnes , Terentiique prologis , atque argumentis praemissis olim a Sulpicio Apollinari eos , opinor , subnectent prologos , quos elucubravit postea Giacomellius . Neque diffiteor operae pretium facturos si è re judicaverint nisi meis, propriis saltem ornare singulos animadversionibus , quo facilis , non secus ac in reliquis comicorum veterum fabulis , detegatur aditus ad veram eorum significationem illico percipiendam . Fabulas ille nonnullas solis versiculis , solis prologis alias , reliquas utrisque nobilitavit , effecitque ut aliquibus versiculorum edictum populo esset de pluribus eodem anno agendis fabulis . Sic Eunuchum , atque Heautontimorumenon

rumenon ornant dumtaxat versiculi , Adelphos , Hecyramque prologi ; ea tamen lege ut simplici gaudeat prologo Adelphorum fabula , atque Hecyra duplici . Illud insuper effectum ut Andria , Adelphi , Phormio , Hecyraque ipsa cum versiculis , tum prologis ditarentur . Tandem versiculis iisdem modo agendae proponuntur Andriae , Adelphorumque fabulae , modo Eunuchi , & Hecyrae . Utinam utrosque singulis apposuisset ! Meam tamen industriam omnem in eo maxime positam velim ut quidquid exegerim alienae , per me licet , utilitatis , ac propriae eruditionis caussa peractum putarent , neque nugatorium omnino laborem arbitrarentur delicatuli quidam homines , in quorum manus irrepserint quaecumque censui prologis ipsis cursim raptimque superstruenda . Propterea ignoro num res è sententia processerit , qui viderem scilicet persaepe accidisse mihi aliis ut implicitus difficilioribus studiis , quae nullis certè finibus coarctantur , indiligens aliquando fuerim , & quidquid animo statim obversaretur celeri nimium scriptione convolverim . Quod si inter asperos orationis anfractus impolitus substiterit sermo , major in me forsan scribendi requiretur facultas , voluntas autem sugillari non poterit . Itaque rem quantulamcumque exegi eo planè ductus consilio , quo alii non semel effecerunt ut libellus , qui è calamo auctoris alicujus prodierat praestantissimi , in ampliorem molem adnotationibus , variisque cogitationibus , ut statim in scribendo fluxerunt , refertus excresceret . Hinc etsi superiore anno MDCCLXXV. de scriptoris egregii vita commentarium ipsemet populari sermone conscripsi , novam ut denuo , brevioremque vitam per me Latine exaratam prologis praeferrem vir auctor fuit doctissimus , cui magna olim cum eo necessitudo Romae intercesserat . Abnuere an-

autem ſuadentis incitamento illiberale omnino quum videretur, atque ſubruſticum, Giacomellii vitam, eidem ut morem gererem, uno fere impetu fuſam, ac vernacule prius complurium rerum cumulo auctam in compendium contuli, iterumque ſum aggreſſus ad eam Latino ſermone poſtea pervulgandam. Libenter id praeſtiti, multoque libentius familiares mittendas ad amicos epiſtolas cenſui, quibus eoſdem de labore ſuſcepto commonefactos non exorarem modo ut ſeſe patronos eſſe cujuſlibet prologi paterentur, ſed praeter verſiculos vel reliqua amice vellent excipere, quae rei opportunitas ſcribenti mihi ſuppeditaverat. Tandem ad animadverſiones quod attinet ob oculos habui comicarum rerum, verborumque colluſtrationem, qua eorum nonnihil eniteſceret, quae in fabulis extant a Plauto, atque Terentio ſapienter elucubratis, quaeque in rem ſuam erudite non minus, quam eleganter tranſtulit Giacomellius. Quare praeter eximii auctoris verſiculos, atque prologos ejus quoque vitam a me conſcriptam, epiſtolas itidem, animadverſiones, & quidquid eſt reliquum a me peractum libenter accipiant velim qui litteris humanioribus delectantur: Nil etenim mihi fuit ſemper antiquius quam obſequi conſiliis amicorum, atque eorum promovere in dies utilitatem, quorum innata me aſſidue adjuvit comitas, atque aequanimitas. Haec habui quae monerem, lector benevole, nullam ut in me, ſi fas eſt, regerant culpam aequi rerum aeſtimatores, ac voluntati meae dum ſeſe ſubſcribunt labores comprobent, & ſtudia.

DE

DE VITA MICHAELIS ANGELI GIACOMELLI COMMENTARIUS.

MIchael Angelus Giacomellius Pistoriensis. Is Cosmo III. Etruriae imperante III. Id. septembr. an. MDCXCV. bene moratis natus parentibus honesta fuit stirpe clarus, animi tamen dotibus longe clarior. In hoc natura quid efficere posset videtur experta, quum ineunte adhuc aetate non vulgaris, sed praefervidi ingenii specimen dederit. Et quoniam patre usus est indulgentissimo, etsi ut tum erant tempora in aliquas rei familiaris angustias adducto, prudentiae tamen pleno, imprimisque artium liberalium studioso, pie ingenueque a puero educatus ipsam sic adjuvit arte naturam, ut quum modestia, ingenioque suo unus omnium maxime floreret, ad praeclarum aliquid incitari videretur. Primis sanè divinarum, humanarumque rerum apprime imbutus praeceptis, quod plerique faciunt adolescentuli, ob eximiam animi indolem, & corporis dignitatem, magna, licet parvulus, pollicebatur parentibus prae admiratione stupentibus. Nam elucebat in puero vigor quidam animi, atque egregium quidpiam, quo cum mirabilem erga se omnium benevolentiam, tum in multis ardentem excitabat cupiditatem imitationis. Quoniam vero id ea aetas habere suapte natura solet, ut grata scilicet, jucun-

daque

daque omnibus ſit, aliquid certè in eo ſuavius, illuſtriuſque ſemper extare videbatur, quod indubium faceret ſubſecutae praeſagium virtutis, & laudis, quam maturiore poſtea aetate pleniſſime reddidit. Diſciplinis in patria ſtuduit ſeverioribus, atque dura jamdiu ſuſcepta quum ablegaſſet tandem implicatae rudimenta latinitatis, quibus puerile plerumque ingenium opprimitur, ita docente Butio verae, ſolidaeque eloquentiae ſtudio cum è Latina, tum Italica ſcriptorum lectione, atque imitatione ducto paravit ingenium, omnes ut populares ejus non jam ſolum de eo bene ſperare, ſed etiam confidere poſſent civem ſe nactos Etruriae ornamento futurum. Illius enim doctrina quanta futura eſſet communi Piſtorienſium conſenſione in pueritia ipſa detectum. Ita profecto ea aetate facile mobili ille vivere inſtituit, ut ſapientiam ejus, ſi ad aetatem conferrent, obortam ſimul dixerint, & adultam. Exorſus ſiquidem imberbis juvenis a litteris humanioribus cum hiſtoria conjunctis quaedam calentibus rhetorum ſtudiis vincta, ſolutaque numeris oratione ſcholaſtico more depinxerat, quibus comprobatum pleramque docentium aemulatum eſſe doctrinam. Qua ex re in adoleſcentia ipſa clarius inter aequales explendeſcebat, quam generoſi condiſcipuli aequo animo ferre poſſent. Sed ne (quod fere fit) bene coepta propediem obſoleſcerent, in iis quoque ſcientiis, quae in augendo mentis acumine, atque in difficillimis rerum cauſſis inquirendis, perſcrutandiſque verſantur, vix dici poteſt quantum Veneroſio, & Ptolemaejo ducibus ob docilitatem ingenii ſummam, qua aequales longe juvenes ſuperaverat, inſitamque a natura ſolertiam noverint profeciſſe. Vnde illius famam, quae prima hominum praeſtantiſſi-

morum

morum aetate solet erumpere, non indignum putarunt obterere eorum nonnulli, magno caeteroquin ingenio praediti, atque adeo neque ipse eam effugit invidiam gloriae comitem, quae in caussa plerumque est quidpiam ut iis detrahatur libentius, qui quum altius emerserint confestim ad honores videntur obrepere singulares. Sed tamen, quippe qui erat aptissimus ad eorum execrandam improbitatem, qui se ipsum arcere primo ad gloriam aditu voluissent, progressus fecit quos voluit, non potuit autem non velle maximos. Ast natu jam grandis quum nonnihil è philosophiae fontibus degustasset, fuissetque non tam disciplinis politioribus, abstractis potissimum, quantum per aetatem licuit, jugiter eruditus, quam promptiori earum acquisitione nobilitatus, morae impatiens Pisas quum divertisset res sacras, atque profanas omnes cum Graecas, tum Latinas Vallechio maxime, Averanio, Grandio, aliisque praeeuntibus impensius coluit. Ibidem autem ita vixit, ut magisque ac magis universis merito esset carissimus praeceptoribus, ac reliquis musarum alumnis, qui praecipuo ipsum amore, studioque complexi fuerant; donec praematura virtute sua honores adeptus litterarios Pistorium denique remigraverit, & magnae de se excitatae expectationi mirifice satisfecerit. Eluxit semper in Giacomellio mira discendi cupiditas, mentis perspicuitas sanè mira, ut licet vivido adhuc ardore, quo juvenilibus annis luxuriant animi, ad saeculi illecebras traheretur ardentius, perpetuum tamen otio bellum indixerit. Perspexerat ille quidem quod accensos nuper officiorum, quae sibi propria essent, igniculos paullatim inceperant venefica voluptatum lenocinia, & perniciosa rerum fluxarum blandimenta restinguere. Ita fa-

ctum

ctum non temere ut si quae forte irrepserint juventutis vitia magnis fuerint emendata virtutibus, atque ipse celeriter ad prudentiorum hominum famam profluxerit. Optans proinde summis clarescere disciplinis quidquid etiam noctis erat reliquum (utpotequi sanum a natura corpus habuerat) somno aliquando subtraxit, librisque perlegendis ad multam noctem insumsit. Neque praeter Archimedis, & Apollonii libros res a Galilejo, Cartesio, Newtono subtilius excogitatas perpendere unquam neglexit; quin & grave piaculum arbitratus esset Arnaudii, Malebranchii, Nicolii, Paschaliique lectionem assiduam praetermittere, gravissimum vero eruditiorem aliquam SS. Patrum non evolvere tractationem. Et quoniam mathematicis perquam diligenter incubuit semper meditationibus, id solum sibi solatii esse ingenue fatebatur, musicis scilicet rebus interdum exhilarare animum ab studiis fessum severioribus, atque aptatis genio concentibus delectari. Quo certe subsidio id vel maxime effecerat ut taedium omne identidem adveniens dulcissima voluptate depelleret, & quidquid bonis est adversum exercitationibus perjucunda animi relaxatione leniret. In ea vitae ratione id praesertim legendo, meditandove sibi praescripserat ut non contemneret parva, sine quibus magna consistere nequeunt, neque minuta quaeque scientiarum omnium, atque exilia negligeret, dum grandia sedulo, studioseque consectaretur. Vnde quod sibi datum fuerat temporis ad scientias comparandas, id ille non jam, ut plerique juvenum, in amicitiae consumsit periculis, ac reliqua saeculi vanitate; quin potius senilis quaedam jam tum in eo maturitas apparebat, nihil ut ferme susceperit investigandum, quod non ad perfectam illustrationem proprio labore perdu-

duxerit. Quis non miretur ejusmodi scientiarum amorem strenui animum juvenis pervasisse vehementius, ut persaepe dictitantem quis audiverit nihil adinveniri sapientia praestantius, jucundius nihil, eamque, si oculis cerneretur, amores sui excitare posse planè mirabiles? At enim cur tantus sapientiae amor in Giacomellio? Quia nempè veritatis scientiam, quae philosophia dicitur, calluit universam. Perspexerat ille quidem esse hanc vitae ducem, virtutis indagatricem, expultricemque vitiorum, atque ipsam peperisse olim urbes, in vitae societatem dispersos homines, & in tectis sylvestribus abditos congregasse, ut inde iis litterarum, vocumque communione conjunctis inventrix evaderet legum, ac magistra fieret morum, & disciplinae. Eum vero id temporis sacris initiatum mysteriis, & ad sacerdotale munus, sicuti ardenter optaverat, properantem, praestantemque doctrina advocat Romam humanissimis verbis municeps fama percelebris Forteguerrius. Ille autem patriam, parentes, amicos valere jussit, suamque sibi felicitatem tacite gratulatus eam in urbem libentissime commigrare non renuit, ubi aucta subsidiorum copia id tandem potuit, quod Pistorii nunquam propria inopia potuisset; siquidem ad doctiorum hominum sectanda vestigia se ipsum alacritate mirabili, & occulto quodam animi ardore sentiebat impelli. Socium ibidem studiorum, & adjutorem adjungit Fabronio, qui ob eximias animi, ingeniique dotes a Clemente XI. Romanorum P. M. purpuratorum FF. collegio fuerat nuper adscriptus. Et licet ab indocta quorumdam aemulatione invidam aliquam subiisset statim acerbitatem, & non levem molestiam, haec tamen inter discrimina ejus constantia haud parum enituit. Verum etsi laetus in eam

 per-

perrexit urbem ingeniorum altricem, fautricemque percelebrem, eam initio perpessus animi aegritudinem oculos cum ad paternos lares, ubi primi ordinis homines multa pollicebantur, tum ad Pisanam academiam, ubi honorificum sperare jussus docendi munus quietum, pacatumque vitae genus potuisset amplecti, identidem retorquebat. Tantum reapse abest ut innata quaedam desit sapientioribus etiam mortalibus trepidatio; quin potius ancipiti cogitatione distracti quo propius ad supremum rerum suarum culmen accesserint, eo longius a tanto fortunae periculo abhorrere videntur. His spontè neglectis, omnique abjecto, generosa ut virtus solet, displicentis animi taedio, non alio tandem eam in urbem consilio sese accersitum meminit Giacomellius, nisi ut veram in lucem prodiret hominum, scientiisque sublimioribus, & liberalibus artibus dum vacasset, in oblatis sibi libentius conquiesceret proficiendi occasionibus. Quibus fretus vir non indiligens nihil omnino intentatum reliquit, ibique moram trahens ne quid sibi ipsi ad animi deesset cul turam, neu elaberetur occasio proficiendi, utiliora quaedam, quorum cognitione jamdiu caruerat, non perfunctorie, ut plerique solent, addidicit idiomata, quibus alienas interpretaretur cogitationes. Huic quoque litterario subsidio consultum oportuit. Tantam impendisse verbis operam aetate adhuc integra visus est, non satis ut temporis ad studendum rebus penè suppeteret, rursusque tantum in rebus locasse labo ris, ut ad verborum acquisitionem vix tempus relinqueretur. Qua re per Fabronium animadversa Giacomellii opera in iis usus est difficultatibus enodandis, quae Romam inter, ac transalpinos quosdam a recta fidei semita temere aberrantes viguerant. Viderat enim

rem

rem non occurrere ullam tam arduam, tamque difficilem, è sacro maxime, ac civili jure manantem, quam suorum socius, adjutorque studiorum, atque perutilis contubernii communione sibi conjunctus non perficere sese posse generosa quadam alacritate confideret. Haec eo tempore Giacomellius. Neque mirum si magno paullatim penes Romanos in honore esset, quum scriptorum qua sacris, qua profanis rebus excellentium genus perspicerent adinveniri nullum, in quo non videretur diligentissime versatus. Graecos revera pervolutabat assidue, nocturna versabat, diurnaque manu Latinos, atque id in caussa fuit, ut permulta, quae dixit, & scripsit eum declararent magnae sapientiae virum, qui Atticos aequare posset eruditione Graeca, & latinitate Romanos. Iis tamen infensus scriptoribus, quorum libri cultiores saepe urbes pervadunt, atque in juveniles manus facile in iis maxime regionibus obrepunt, ubi quaedam acerrime debacchatur quidlibet opinandi, scribendique licentia. Novos aliquot philosophos ingenio malo, pravoque, quotquot nostra tulit aetas, intolerabilis superbiae a doctis viris insimulari theologia duce jam viderat, atque eam ob rem adductos esse in invidiam religionis, atque incredulorum infamia conflagrasse. Comiter quidem excipere solitus discendi cupidos, beneque moratos adolescentes, atque optans ut eorum in studendo alacritas minime relanguesceret, nil antiquius habuit quam optimis eos recreare consiliis, atque efficere ut crebri essent in studiis, & morum integritatem diligerent; severus tamen in corripiendis indoctis, alacer in exhortandis; alienus insuper ab eorum consortio, qui etsi studiorum praesidio ad opes nitebantur, & gloriam, magis imperitorum plausu, quam veri con-

ſcientia delectarentur, atque iis maxime infenſus, qui factioſis praediti moribus nulla quum explorata rerum ſpe niterentur, tamen perfricta fronte auderent optata pro certis venditare, ac ſublimioribus fraudolenter inhiare muneribus. Pergratus reapſe Forteguerrio, Fabronio, caeteriſque, quibus beneficium aliquod referebat acceptum, interiore grati animi ſenſu commovebatur, hominum aliquot illiberalitatem objurgans, atque ſocordiam, qui beneficia aſperitate verborum, ac torvis oculis in odium adducunt, eo ſermone uſi, ea ſuperbia, ut impetraſſe poeniteat. Nemini plane dubium alienas introſpexiſſe cogitationes perquam facile Giacomellium, & civiles ſcientias adeptum de natura humana, de moribus, de effectibus ſagaciter diſputaſſe. Amicos non aſſentatoria fraude, ut moris eſt, ſed ingenue excolebat, permulta docens dum prudenter interrogaret, ſuamque etiam ſine fuco tradens ſapientiam omnem dum interrogantibus reſponderet. Hic autem ſic ſe gerebat, ut communis infimis, par viris principibus videretur. Illud revera primum fortunae munus quod in eam potiſſimum urbem contulerit ſeſe, in qua quum olim domicilium orbis terrarum eſſet imperii, ſanctior ipſa religio ſedem inde locavit ſuam, deque abjecta infidelitate ſtrenue triumphavit, atque eamdem quaſi patriam haberet, & dominam; hoc vero probitatis ſpecimen, atque ſapientiae, quod quum in ea degeret, quae antiquitate, humanitate, doctrina caeteris antecelleret, communem exiſtimationem fuerit aſſequutus. Quantopere autem auxerit ejuſmodi vim exiſtimationis multiplex, eaque perelegans elucubrationum aliquot recitatio in capitolinis conventibus habita, ubi ex inſtituto majorum de artium optimarum laudibus habendus eſt ſermo,
haud

haud facile dictu est: Satis enim dixisse fuerit quod quum de picturae, sculpturaeque praestantia sermonem die quadam injecerit, tam bene demonstraverit, tam apposite Giacomellius philosophicis eas artes, ac geometricis disciplinis majorem retulisse perfectionem acceptam, ut a sapientibus viris, quotquot adfuerant, communem plausum, communemque probationem extorserit. Verum ut rei quoque erat antiquariae peritissimus publicum aliquod vel in quirinali coetu praebuit Graecae, Romanaeque specimen antiquitatis, quod ei monumentum peperit aere perennius, nullaque temporum injuria intercidendum. Sic liberalitate usus primorum virorum, atque amicis bene juvantibus Romana itidem ita paravit, illustravitque litteratorum collectanea, quae Romae conficiebantur, ut si quid novum è difficilioribus erutum tractationibus attente perlegens quispiam, docte non minus, quam eleganter vidisset expositum, ejus rei scientiam regerere non dubitasset in Giacomellium; siquidem nova, bene quum oculis subiiciuntur, ingenerant & admirationem, & voluptatem. Tantae proinde virtutis fama, quae Romam universam pervaserat, vel in primis fuit caussae cur ejus familiaritatem per superioris ordinis homines conquisitam Romanus ipse Pontifex familiaritate quoque sua subcisivis horis nobilitaverit, & aureum illius calamum in rem suam litterariam non semel traduxerit. Is erat ea tempestate Benedictus XIV. è Lambertinia gente, qui consueverat non jam cum garrulis, indoctisque versari, verum cum hominibus summa doctrina fulgentibus, & ipsemet rei sacrae cujuslibet indagandae, atque illustrandae cupidus proponere de quo inter se invicem disputarent. Ea erat prudentissimi senis, & sapientissimi prin-

principis oblectatio . Jamque omnes dici vix posse animadverterant quantum sacrae praesertim litterae tanti praesidis ope juvarentur . Ipse etenim ne in umbratili vitae genere, ut fieri plerumque adsolet, languerent ingenia, instaurato hominum doctissimorum consessu regiae domus fores avide, strenueque reseravit, & quorum antea privata usus erat consuetudine, eos publico veluti hospitio honorificentissime censuit excipiendos . In adeundis vero principibus viris ea semper fuit Giacomellii sagacitas, & mira solertia, cunctas ut negligeret aulicorum molestias, eorumque contumaciam philosophica constantia retunderet, indignationemque non pertimesceret . Hanc ob rem permultis arrisit ejus vitae ratio, quam summis ipse laudibus jam exornaverat Lambertinius, per quem accersitus quum fuerit quasi novae societatis a se instauratae moderator effectus est . Quare in publicis hisce conventibus, quibus academiae sacrae inditum nomen, de re aliqua sermonem instituens Giacomellius, utpotequi non mirifica modo vernacule loquendi gratia, sed pari facundiae, ingeniique laude commendaretur, rapiebat ad se communem omnium admirationem . Quam quidem vel ea extorquere ut quum maxime visa sunt, quae non solum Italice, Latineque, sed Graece quoque complexus est . Eum revera ad facilem optimarum rerum imitationem natura ipsa produxerat. Quum enim assidua imbutus scriptorum doctrina excellentium lectione animum adiiceret ad scribendum, cuncta, quae mente comprehenderat, rerum selectiorum exempla, non verborum tantum nitore, sed & sententiarum dignitate referebat . Tantum in eo fuerat flumen ingenii, tanta dicendi, aut scribendi vis, tantaque copia, quae non
exor-

exornare folum, fed veteres etiam eloquentiae magiftros adaequare potuiffet. Quando autem in libris elegantioribus, Latinis praecipue, fermonis flofculos, verborumque leporem ftudiofe captaffet, ita elegantem Plauti, Terentiique fcribendi rationem amplexus eft, prologos ut vel ipfe confecerit eorumdem fcriptioni perfimiles. Noverat ipfe quidem Latini elegantiam fermonis Tulliano more quaerendam, illiufque culturam ab exteris quibufdam defpectui fortaffe habitam potiori jure ad Italos pertinere. Ea etenim noftra quum fuerit, fcriptoribus noftris blandita eft, & eos ubique amplexata, apud nos degit adhuc, non hofpes, non peregrina, fi non omnibus numeris omnino fervatis, certe minime deletis. Neque ab antiquis abftinuit exfcribendis MSS. Codd. neque unquam profanas prorfus defpexit lucubrationes dum facris incubuit. Etfi enim Chryfoftomum illuftravit, Modeftum, Philonem, non abftinuit tamen ab iis interpretrandis, aliquibus itidem Italice, aut Latine vertendis, quae a Caritone, Aefchylo, Sophocle jactata fuerunt in vulgus. Itaque gratia, & exiftimatione quum Romae floreret primorum virorum, quibus placuiffe non ultima laus eft, difficile dictu effe poteft utrum plus ipfe incorruptis ornatus litterarum praeconiis virum quemque coleret praeftantiffimum, an ipfe plus diligeretur a viris principibus. Nulli fides ejus, nulli opera, nulli res familiaris defuit; intactus ab avaritiae, atque fallaciae fordibus nonnullos pro viribus aere proprio, multos confiliis optimis, complures fcientia non vulgari locupletavit; quum infuper ejus comitas non fine feveritate efset, neque gravitas fine facilitate. Sed ab omni quoque faftu, moribufque imperiofis quum abhorruerit vehementer, adeo cum digni-

gni-

gni tate miſcuit lenitatem, ut cenſorium ſi praeſeferre debuerit ſupercilium neque de exiſtimatione ſuavitas, neque lenitas quidquam de dignitate detraxerit. Vſus eſt familia, ſi utilitate judicandum eſt, optima, ſi forma, vix mediocri. Namque in ea erant viri bono praediti ingenio, foeminaeque ſapientes, quibuſcum erat conſanguinitate conjunctus. Neque tamen domeſticorum erat quiſquam, quem aut aliqua ſcientiae ſublimioris, aut cultioris idiomatis praecepta non docuerit Giacomellius. Propriam revera induſtriam nuſquam locatam melius arbitratus eſt. Quod quidem jucundiſſimum quum ſcitu fuerit uni, qui ob nobilitatem, atque divitias ex viris erat principibus in orbe Romano, obſecravit eum, atque obteſtatus eſt propriam vellet ne filiam nuptui poſtea tradendam ſanioris educationis principiis imbuere. Neque abnuit, id unum ſcilicet ratus quod ultroneam detrectare alios erudiendi occaſionem illiberale omnino, & ſubruſticum videri potuiſſet; quin ejus potius domum quum litteratus hoſpes impleverit, foeminae ingenium praeceptis quum è divinis Codd. atque è ſacro aliquo Auguſtini, Ambroſii, Hieronymi, Thomae, Gregorii, Baſilii libro, tum è profana, eaque ſelectiori Quintiliani, Ciceronis, Plutarchi, Senofontis, Iſocratis tractatione decerptis ita expolivit, ut & in uſum boni, & in ſpeciem populo eſſet. Docuit ſanè induſtriorem adoleſcentulam litteras, jura, & leges optimus inſtitutor, quippe qui in animum induxerat ſuum adeo morum ſcientiam ab ea percipi debuiſſe, ut nobilium reliquae foeminarum ſibi eſſe illius ſimiles impenſius expeterent. Eam profecto fides, fama, virtus, decuſque nuſquam deſeruerunt, atque optimae quaeque avide exoptarunt eam doctrinam ſibi. Id reapſe to-

tum

tum gaudio exsiliens praestiterat Giacomellius, animo reputans Romanam scilicet foeminam filiorum matrem inde evasuram summa cura excolendam. Quod quidem tanto animi ardore censuit peragendum, ut dum eam liberalibus imbueret disciplinis vetus Corneliae Gracchorum matris exemplum renovare videretur. Pergratum Roma ipsa suspexit egregium virum Passionejo prae caeteris, Assemannio, Lucchesinio, Antonellio, Bottario, aliisque bene multis, quos omni prosequebatur officio, & penes quos modestia, suavitate morum, eloquentia, eruditione sublimiores familiaritatis tenebat gradus, atque benevolentiae. Quod quidem ostendit quantopere conciliet animos hominum non doctrina solum, sed comitas etiam, affabilitasque sermonis; quum semper itidem de omnibus bene sensisset, neque in eo fuisset unquam in alienis factis, dictisve interpretandis ulla temeritas. Litterariam hujusce viri clientelam compararunt sibi complures absentes fama percelebres, perscripserunt epistolam quampiam qua obsequii, qua eruditarum plenam quaestionum, quos inter memorare lubet Moneliam, Corsinium, Genuensium, & Algarottium. Responsum illico nacti sunt per familiares epistolas cum Latino tum populari sermone exaratas, uno impetu fusas, uti habebat in more positum, raro admodum bis lectas, ferè nunquam bis scriptas, sed ut primum fluxerunt, eruditione tamen exquisita, sanoque rerum judicio undique diffluentes. Sed multiplicia quum essent quae ab eo exarata sapienter per manus omnium circumferri videbantur, nil sanè supererat aliud nisi ut ejus scientiae fama in dies percrebescente P. M. hominem tam bene de re litteraria meritum, & sacro PP. Augg. senatui apprime carum

 per-

perquam honorifica conditione in secretioribus tractandis seligeret aulae Romanae negociis. Nec mora. Latinis a Clemente XIII. praeficitur epistolis ad principes conscribendis, quo munere egregie functum non aequasse modo rebus, atque dictione alios, verum (quod dictum audacius non videatur) horum vel bene multos ea tempestate superasse indubitatum est. Quum namque in sublimioribus doctrinae fontibus diu haeserit, plurimarum cognitione rerum compleverat animum, & jampridem ad humanae, ingenuaeque doctrinae modum, usumque scriptione pereleganti temperaverat, atque subegerat. Ceterum summis in re litteraria perfunctus laboribus operae pretium esse duxit pro rerum opportunitate candorem, munditiemque Augusteae aetatis non inani gloria ductus, sed injuncti sibi dignitate muneris, epistolis jungere. Meminit ille scilicet quantum Romanorum gloria Pontificum per Sadoletum cumprimis, Bembum, Antonianum, in quorum locum suffectus erat, adaucta fuerit, quantumque in abstrusioribus agendis scriptione optima negociis Pontificiae dignitati accesserit majestatis. Quod si in epistola qualibet perscribenda mirae fuit solertiae, ac non in rerum modo perceptionibus efformandis, sed & in ideis acquirendis, judiciisque clariori prorsus ordine disponendis excelluit, id factum quod nempè philosophica studia maturiori etiam aetate non praetermiserit, & geometricum pulverem nondum excusserit. Ac ne veritas in respondendo, agendoque (ut fieri solet) odium pareret, ita eam cum cautione conjunxit, ut de industria ab omni ambiguitate, atque obscuritate verborum calamum ablegaverit suum, incertumque sermonem omnem fuerit detestatus; barbaras itidem artes

tes

tes, & subdolas oderit mendacii fraudes, satis ut appareret quantum inter prudentiam scientia comparatam, & calliditatem arte fraudolenta conquisitam intersit. Jamque senectutem vir summus attigerat, quam ut adipiscantur omnes optant, eamdem (tanta est hominum inconstantia) accusant adeptam. Quamobrem ad summos, promeritosque honores evectus, maximeque Chalcedoniensium Pontifex renunciatus, aetatem licet substineret ingravescentem, tamen studia nunquam praetermisit, ea praesertim, quae senectutem ipsam oblectant. Quid enim est ea senectute jucundius, quae juventutis studia non negligit? Ejus certè insederat animo, Cyrum nempè eo sermone, quem moriens habuit, pernegasse senectutem se unquam sensisse suam imbecilliorem factam, quam adolescentia fuisset. Igitur nullus homini senescenti fluebat, evolabatque dies quin vividiori discendi cupidine diffluens venustioribus studiis adiiceret animum. Quum insuper insequentibus annis ejusmodi studia tenacem propositi virum coegerit impensius excolere inopinatus quidam conatus adversae fortunae, utpote quae, si furentem instabilitate sua aspectum praeseferat, ne honestis quidem, auctisque dignitate viris parcere solet. Illa enim infausto effecit auspicio ut res tam prosperas, tamque magnificas subita consecuta fuerit commutatio, quod repentino scilicet impetu quem paullo ante muneribus auctum praestantioribus multum extulerat, ipsa demergere visa fuerit. Fato nescio quo factum ut quae prospere cesserint praestantissimum virum debuerint in infortunia coniicere, & acquisitis orbatum muneribus denuo ad litterarium otium traducere. Neque in re hujusmodi expedit diù immorari, quum nihil eorum, quae narrantur, perspicuum

 sit,

ſit, ac videatur indignum alienam obterere famam incertis rumoribus. Eam vero indubitatum eſt ſuapte natura praeſetuliſſe indolem Giacomellium, ſtudiis indè perpolitam ſublimioribus, quae in cauſſa fuerat ut vel minima rerum diſcrimina quum promptius introſpexiſſet, ea ad veri cognitionem, acquiſitionemque traduceret, & ad mores hominum ſaepiſſimè conformaret. At doctrinae non ſemper fortuna comes. Rerum quippè humanarum inconſtantiam, quae vel homines decipit ſapientiores, optimi ſenis animum ita immutaſſe conſtat, & ad dubiam traxiſſe, fluctuantemque ſententiam ut difficilius, aliqua de re quum cogitaverit, ſibi acquieſcendum illico eſſe cenſuerit. Verebatur enim aliquando ne, ſi proprias cogitationes omnes hominum opinioni patefeciſſet, minus gratus, ſi quaſdam reticuiſſet, minus obſequens videretur. Neque fuit temere quod ejuſmodi cogitationum viciſſitudinibus ſervire debuerit, ut quietum, ſi fas eſſet, pacatumque animum dum optaſſet nihil unquam de ſcientiarum amore remitteret. Quaelibet tamen in irritum cecidit divinatio. Omni namque humano conſilio longè eſt altior divina vis. Quaedam interea alias gradatim exceperunt animi aegritudines vix, ac ne vix quidem ſolis humanae prudentiae conatibus abiiciendae. Quo factum nullam ut quum habuerit quietis ſpem reliquam, ſibi quoque ſumma aerumnarum varietate dejecto accedere tandem ſuſpicaretur repentinum aliquod malum, omniumque maximum. Actum revera de ſummo viro, de conquiſita tranquillitate actum. Accidit enim ut eo repente oblivioni tradito ſpes omnis ſublimiorum fortaſſe dignitatum, quae oculis ad gloriam properantis obverſabantur, paullatim ſatiſcere, & tan-

dem

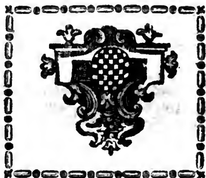
dem obstupescente mundo corruere visa fuerit. Unde, ut sunt humana, non absque molestia inopinatum Giacomellii fuit otium, tametsi litterarium, & cum dignitate. Aequam tamen cupiens rebus in arduis servare mentem in opportunum advocata remedium religione, quae veros comitatur sapientes, non jam irarum plenus excanduit vehementer, sed hoc ejus insedit animo, quod scilicet ignoscere aliis perfectae est, cumulataeque virtutis. Ignovit profecto, eamque, ut potuit, aequanimitatem temperavit, superavitque tristitiam longè aliis infestam, luctumque terrificum, quo alii facile contabescunt, totamque alacri, invictoque animo ejus belli procellam substinuit, id secum reputans homo variis muneribus egregie functus, atque obtrectatorum incuriosus, & negligens quod non rerum diversitas discrimen facit, sed animorum. Quare hoc unum satis erit dictum, ex quo intelligi possit quantus ille fuerit. Non modo autem nullum in rebus adversis detrimentum existimationis fecit, verum penes sapientes, cordatosque homines, quoad vixit, virtutum laude crevit. Neque vero quod male cecidit male consultum putavit, quum novis semper in studiis otiosus a rebus publicis non vulgare solatium quaesitum iverit. Sed tamen, ut homo erat, animo re inopinata perculso, & annorum adjecto cumulo, languentibusque paullatim corporis viribus, fessus itidem angebatur magis ab studiis animus, atque extremus instabat vivendi terminus, ad quem placide explendum virtute sua beatus mentem, animumque paraverat vir praestantissimus. Unde quum sibi persuasisset desperatam esse penitus valetudinem, atque intus serpere morbum omni arte majorem, quem ipse unus valdè

fu-

furentem sentiret , noscerect praeterea nemo, salutarem a Deo summa constantia expiationem, & indulgentiam sibi decedenti precatus est. Hinc ingravescente valetudine, cujus fere nullam spem reliquam fecerat magistra medendi ars, divina jam hostia refectus, & sacro delibutus oleo , omnesque sacros ritus, qui sunt morientium subsidia ultima , fideliter exequutus , annos aeternos in mente habuit planè desperatus a medicis, quibus ereptum praesidium omne, quo mortifero morbo consulerent. Igitur a fervida bile ex anfractibus jecoris prorumpente , viscerumque vitalium latebras permeante subitam humores versi sunt in putredinem adeo nervis infensam , mortisque ministram , ut ab ea latius diffusa extinctus tandem fuerit Giacomellius ille, qui in divinarum, humanarumque rerum cognitione pares habuit fortasse perpaucos . Haec de viro celeberrimo . Romae obiit XV. Kal. maii an. MDCCLXXIV. Clemente XIV. Christianorum P. M. quum annos vixisset laborum plenos LXXVIII. menses VII. dies V. & ne ejus ossa operosum premeret sepulcrum, neve inter luctum arderet ambitio, parentalibus persolutis in S. Petri , sicuti jusserat vivens , communi tumulo donatus est. Jamque funus acerbum pios bonorum omnium animos consternavit. Ehu dolor ! Quis non daret lacrimas? Tu vero, felix Giacomelli , qui non vitae tantum laude, sed etiam opportunitate mortis memorandum tui exemplum, ac desiderium posteris reliquisti, placide quiescas, & si permultos inglorios oblivio citius obruet, tuarum certè virtutum memoria apud omnes superstes erit. Fuerat ille quidem egregia forma, corpore valdè robusto, venustoque; grato, plenoque jucunditatis , ac dignitatis aspectu, ut cui-

vis

vis iniiceret admirationem ſui ; crine itidem ruber , elata fronte, vivacibus oculis , inceſſu gravi , modeſto geſtu . Efficax in eo fuerat ingenium, & ſtudium ad animos hominum demerendos; quum inſuper munditiem corporis adhibuerit non odioſam , neque exquiſitam nimis , quae tamen inhumanam , & agreſtem fugeret negligentiam . Non vulgaris enituit in eo comitas ex vultu, ſermone , conſuetudine, neque mira in ore hilaritas defuit, in congreſſu urbanitas , atque facilitas , in agendo lenitas, atque ſuavitas. Vir certè fuit ſummus , omnique dignus honore, ac veneratione , quem virtus maxime commendavit, quum ãnimum geſſiſſet, qualem omnes ſemper obtinuerunt, quos ad commune bonum ſapiens natura produxit .



IN-

INDEX.

AN-

ANDRIA.



TITVLVS.

ACTA . LVDIS . MEGALENSIBVS . M. FVLVIO . ET . M. GLABRIONE . AED. CVR . EGERVNT . L. AMBIVIVS TVRPIO . ET . L. ATTILIVS . PRAENESTINVS . MODOS FECIT . FLACCVS . CLAVDI . F. TIBIS . PARIBVS DEXTRIS . ET . SINISTRIS . ET . EST . TOTA . GRAECA MENANDRV . EDITA . M. MARCELLO . ET . C. SVLPICIO COSS. AN. AB. V. C. DLXXXVII. ANTE . XPTVM . NATVM CLXII. ACTA . DENVO . ROMAE . AB. ACADEMICIS LATINIS . IN . THEATRO . COLLEGI . SALVIATI . MENSE MAIO . AN. MDCCXXXVII.

PLACVIT .

EX ANDRIA.

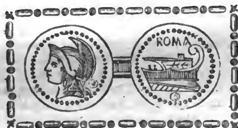
Obsequium amicos, veritas odium parit.
Act. I. sc. I. v. XLI.

Ingenium est omnium
Hominum a labore proclive ad lubidinem.
Act. I. sc. I. v. LI.

Dum in dubio est animus paullo momento huc illuc impellitur.
Act. I. sc. V. v. XXXII.

Facile omnes quum valemus recta consilia aegrotis damus.
Act. II. sc. I. v. XL.

Amantium irae amoris redintegratio est.
Act. III. sc. III. v. XXIII.



ANTONI MATANI

AD IOANNEM STRANGIVM EPISTOLA.

VENETIAS.

EN fidem exſolvo, mi Strangi, Giacomellii dum prologos in Terentium, atque verſiculos una collectos, illuſtratoſque evulgaturus eorum aliquem nomine, uti ſpoponderam, praeſidioque tuo volui condecoratum. Et quia ſedulam perſaepe animadverti ſtudioſe dediſſe te operam ne quid laborum meorum tibi eſſet ignotum, propterea non dubito quin illud maneat alta mente repoſtum, de quo ſtudium ejuſmodi quum animo volutarem, per me ſuperiore autumno certior es factus. Neque eſt cur mecum ulla tibi ſit familiaris expoſtulatio, quod prius ſcilicet promiſſis non ſteterim, fluxamque, ut ajunt, geſſerim fidem. At velim illud pro certo habeas occupationibus factum meis ne quam dederam liberare illico valerem. Cave igitur putes reſcribendi officium aut illiberali oblivione, aut ulla omnino inhumanitate mea praetermiſſum. Viget adhuc ſatis ſuperque memoria tui olim in Etruria degentis, ad quem accedebam nunquam, quin inſtructior abirem. Tu planè non ignoras quantam me in laetitiam conjecerit ſemper ejuſmodi recordatio. Pudet, ingenue fateor, tam ſero ad epiſtolas reſcribere tuas; aſt compluſculis ignoſcas velim, quibus diſtineor, meditationibus, quae in cauſſa eſſe aliquando ſolent quominus erga amicos ſim tam officioſus quam vellem. Sed quoniam litterae tuae, ſi quando alias, nunc me oblectarunt maxime,

poſtquam renunciatum mihi eſt te patria fuiſſe digreſſum, atque Venetias muneris honorificentiſſimi, quod tibi fuit ab Anglorum rege demandatum, exercendi gratia conceſſiſſe, his utpotequae ſuavitatis plenae ſunt, & amoris, ubi primum licuiſſet, erat in animo ſatisfacere. Et quoniam inventae illae ſunt ut noſtrarum reddantur interpretes cogitationum, atque certiores faciamus abſentes ſi quidpiam ſit, quod eos ſcire aut noſtra, aut ipſorum interſit, iiſdem amice denuo tecum loquor, tui ut ingenii, quo mirifice delector, venuſtam itidem contempler imaginem. Quis litterariis Strangii laboribus non ſubſcripſerit? Doctioribus hominibus ſubſcribunt omnes, eoſque adſciſcunt ſibi quaſi propinquitate conjunctos. Certe ego ad prologos quod attinet ſic ſtatuo, nullam ab ſingulari humanitate tua unquam perliberalis amoris in me tui notam inſigniorem ea exhiberi potuiſſe, quam opinioni te meae ſubſcribens declaraſti. Iamque ceſſit res è ſententia. Tu vero rem, ut ſoles, acu tetigiſti, quum noveris ſcilicet quantum Giacomellio (quum Giacomellium dico, idoneum latinitatis judicem dico) cumprimis auctore humaniorum litterarum profecerint ſtudia; ea ſiquidem eam in lucem venere, quae malevolorum invidiam, improborumve calumniam non pertimeſcit. Quae ne a me temere dicta fortaſſe arguas, velim tecum animo reputes ſcriptionem ejus candorem, munditiemque Auguſteae aetatis praeſeferre, atque ita Plautinos eum adoptaſſe lepores dum ſeſe ad ſcribendum appulit, elegantiamque calluiſſe Terentii, ut pene incertus ſis utrum res comicas ipſi exhibuerint melius, an ipſe potius uberius expreſſerit. Haud aliter ab eo judicabis fuiſſe praeſtitum, qui Tul-

lia-

lianum ſcribendi morem dum quaeſitum iret, oculos ad Plautum, Terentiumque identidem retorquebat. Nec minus accurate ſcriptionem ille ſuam multa prius litura coercitam vel a minutulis barbariei maculis tuebatur, quam qui pretioſis ornati veſtibus via lutulenta coguntur incedere. Sapiebat ille quidem pleno pectore. Crede meo periculo; atque haec quum ſcribo recentioribus Giacomellii prologis in caelum elatis ne putes me parvipendere quae alii ſcripſerint ex veteribus, quos quanti quiſque facio. Venio ad propoſitum. Neque ab re facturum me judico ſi verſiculos ad te mittam, quibus populo edictum de Andriae, Adelphorum, & Phormionis fabulis agendis. Eos leges, opinor, perlibenter, quos magnifice, ſolideque homo Latinae linguae probe gnarus, ac de re litteraria cum Graeca, tum Latina meritus ut cum maxime abſque ullis verborum oſtentatiunculis aetate adhuc florente conſcripſerat. Fidelibus videbis ſubjectum oculis doctiorum hominum quidquid Romae peractum dum populus ad ſpectandas invitaretur hujuſmodi fabulas, quae utilitatem redolent ſummam ſingulari cum elegantia conjunctam. Age vero inter comicos veteres quam pauci utiles ut Terentius, & elegantes! Ego non invitus conceſſerim vel inter tragicos cum Graecos, tum Latinos Terentianam deſiderari perſaepe moderationem, quae utilitatis, & elegantiae plena quum ſit inſtruit ſimul homines, & delectat. Te enim non latet alios multa indomito quodam fervore criminari laudibus exornanda, haud pauca vero alios, miſera certe ductos ambitiuncula, ſeu mavis irrequieto animi impetu verbis efferre, quae nonniſi improbanda doceret quiſpiam. Anne vides, ut ex multis exemplum con-

geram

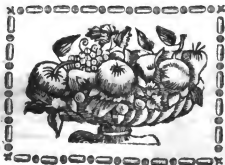
geram singulare, penes Graecos in more fuisse positum ut eorum nonnulli modo foeminas singularibus ornarent commendationibus, modo verbis, scriptisve proscinderent maledicentissimis, atque ab eis ita abhorrerent, eo ut nomine caeterorum infamia Graecorum facile conflagraverint? Non ita Terentius, Giacomellius non ita. Sed rem, uti est, ipse vides. Eam tenes; gaudeo, & volupe est mihi. Haec tamen nunc persequi, tametsi paucis, placuit; ita nimirum ut non distincta singularum rerum enumeratio videretur habita, sed delectus. Ad animadversiones quod attinet a me exaratas magnam sanè rem, dicerem etiam audacem, sum aggressus, ad quam timide me fateor accessisse. Tuum ergo erit veniam dare mihi si quod in exploranda vel Terentii, vel Giacomellii mente peccatum admiserim; humani namque nihil a me alienum puto, planè conscius calamo fuisse opus magis callido, magis diserto, ingenioque ad majora prorsus idoneo. Id vero per me ideo praestitum vides, ne data detrectarem ab amicis consilia, neu ipsi renuenti mihi socordiae alicujus inurerent notam. Nec plura. Quid enim è re visum est ingenue aperui. Vtinam operam nostram, quantulacumque futura sit, tu saltem, mi Strangi, aequo animo accipias, qui noveris scilicet me ne tantillum quidem laudis quaerere, mea si forte non displicuerint; omnem itidem gloriolam iis relinquere, qui putidiusculo, pusilloque animo quum sint, exsiliunt gaudio, ambitione inflantur, popularem quotiescumque auram aucupentur impensius. Hem! Tu vero hunc si probabis laborem, meam nusquam locatam melius arbitrabor industriam. Ego etenim venditarias quasdam odi semper, ineptasque eruditae vanitatis

tatis fallacias. Vnde meum non improbabis consilium, ac si male consultum quidpiam videbitur haud iniquo animo feres, & veniam dabis. Quod quidem per te sperare licet, propterea quod arctissimo jungimur vinculo antiquae benevolentiae, quam multo reddit arctiorem Anglicana sapientum societas, cujus in album relati naturalia fovere studia non praetermittimus. Sit nostrum, vel dum humaniores litteras colimus, scriptisque delectamur elegantioribus, ipsam quotidie magis qua observationibus, qua experimentis interrogare naturam, aliquam assidue ejus vocem elicere, sensum interpretari prudenter, atque illius concelebrare sapientiam in dies. Vt enim nonnisi tundendo extundas ignem è silice, ita ex abditis quibusdam ejusdem thesauris nonnisi res illas, quas sinu veluti studiose celat, vehementi licet conatu, haurire possis. Et quoniam nil tam difficile quin quaerendo investigetur, tu planè vides, quippe qui totus fere es in observationibus perficiendis, qui fieri possit ut insperata magis accidant saepe, quam quae speres. Dictum sapienti sat est. Tu interim, amicorum optime, tota de re quid sentias velim me commonefacias, & si me amas labores ama, & studia. Cura ut valeas. De quibusdam a me institutis experimentis, quibus naturalis historiae augeatur utilitas, scribendi occasio dabitur litteris proximis, ac caetera, quae sumus polliciti, propediem expectabis. Pauculas certe asservo quaestiones in commentarios relatas, de quibus te faciam certiorem, ut si quid forte profecerim perquam accurate explores, atque perpendas. Compluria forsitan introspexissem si mihi divitiarum fuisset affatim. Eo namque sum ab invida fortuna detrusus, ardens ut illa philosophiae natu-

tu-

turalis magis, ac magis percipiendae cupido, quae me olim invaserat, ob rem domi angustam identidem deferbuerit. At id quoque, fateor, placide, moderateque ferendum. Neque possum modo paucis plura proloqui. Scire aveo an observationes tuas è naturali deprompras philosophia, eas maxime, quas in litore Italici maris olim instituisti, ad praelum paraveris; Stenonis itidem commentarium, ut mihi superioribus annis innueras, ad finem perduxeris. A te multa anxie expectantur, quae nonnisi ab summa virtute, summoque ingenio expectanda sunt. Noli quaeso post tot exantlatos labores frustrari communem expectationem. Velim mihi ad omnia rescribas, eripiasque otium è summis occupationibus, ne occasionis praetervolet opportunitas. Audin' tu? Rescribe quam primum. Cave putes ullas mihi litteras gratiores quam tuas. Sed finis, ne re, quod ajunt, sit major accessio. Si quid per me curari tibi velis audacter imperato. Etiam, atque etiam vale.

PISIS PRID. NON. MAI MDCCLXXVI.



VER-

VERSICVLI

QVIBVS POPVLO EDICTVM EST DE ANDRIAE ADELPHORVM ET PHORMIONIS FABVLIS AGENDIS.



Vos jam latinae (*a*) suavitas (*b*)
Comoediae (*c*)

Ce-

(*a*) Latinas Terentii comoedias una jam, aut altera, mox plures exceperant Plautinae, maximeque Aulularia, Miles, Pseudolus, Rudensque, velut ipsa declarant verba Giacomellii *Versic. in Heautont. & Phorm.* Illarum cum suavitas, leporque, tum venustas, & elegantia iis non displicuerat, qui Romanae praeerant Latinorum academiae. Eam privato consilio ab studiosis juvenibus Romae institutam Clemens XII. Christianorum P. M. suo confirmatam praesidio tutelae commendavit purpuratorum PP. Antonii Gentilii, ac Nerei Corsinii, quumque perspectum habuisset Latinae cultores eloquentiae sola Pontificii patrocinii, atque beneficentiae spe ali potuisse, institutum probavit edendi veteres comicorum fabulas. Hinc publica auctoritate anno MDCCXXXVII. in theatro collegii Salviati Andria primum est habita, actaeque denuo Adelphorum, & Phormionis fabulae, triplicem ut afferrent voluptatem spectatoribus, qui Latinam coluissent eloquentiam. Reliquae demum annis insequentibus actae, omnesque editae juxta Vaticanum exemplar, cui versio Nicolai Forteguerrii Pistoriensis olim adnexa fuerat.

(*b*) Penes comicos, tragicosque Graecos legitur passim **γλυκύτης**, & penes Latinos aliquando *suavium*, atque *suavitudo* non semel. *Thais mea*, inquit, Thraso, *meum*

sua-

suavium ! Quid agitur ? Terent. Eunuch. Act. III. sc. II. v. III. *Age* (sunt Sagarinii verba) *mulsa mea ! Suavitudo ! Salta* . Plaut. Stich. Act. V. sc. v. v. XIV.

(*c*) Comoedia , quam vindemiae tempore inventam tradidit Athenaeus *Deipnos. L.* II. *c.* I. & quam asserente Heinsio *Dramatic. n.* IV. a vetustissimis derivatam fuisse bucolicis traditum est *Evanth. De tragoed. & comoed.* a κῶμος, sive κάμος , ut putat Vossius *Inst. poet. L.* II. *c.* XXII. desumpta videtur . *Gyrald. De comoed. n.* III. Chamos enim nocturnarum veluti commessationum institutor quondam a Moabitis renunciabatur, atque ejus in sacris Codd. mentio fit . *Num . C.* XXI. *v.* XXIX. *Reg. L.* III. *c.* XI. *v.* VII. Eam vero primum apud Athenienses viguisse constat, utpote qui per vicos adhuc dispersi in unum compelli locum, & congregari laeti, alacresque consueverant , ibidemque rudibus primum , incultisque carminibus hominum maxime potentiorum vitia perstringere. *Donat De comoed. & tragoed. n.* X. Sed etsi pervetusta est fabularum agendarum origo, easdemque cum apud Graecos, tum Romanos viguisse, atque in nationes alias earum irrepsisse usum non ignoramus, tamen penes vetustissimam Hebraeorum gentem altum hac de re silentium . Perspectum quidem habeo Iudaeorum synagogis interfuisse aliquando fabulatores, sic dictos quod in moralibus quibusdam fabulis explanandis, atque exponendis adlaborarent , & tales inter Ismaelitas praesertim , & Idumaeos fuisse traditum est incolas Merrhae , & Theman . *Baruch. C.* III. *v.* XXXIII. Eorum vero synagogae , seu scholae , quarum antiqua non videtur origo, ut animadvertit Sigonius *De republ. Hebraeor. L.* II. *c.* VIII. conclavia erant iis haud dissimilia, quae a Graecis προσευχαὶ dicebantur *Act. Apost. C.* XVI. *v.* XIII. sive domus congregationis , veluti loquuntur thalmudistae *Tenzel. de proseuc. Iudaeor.* ubi legis , morumque praecepta magister aliquis è rabbinorum consessu delectus docere populum consueverat . *Maimonid. De fundam. leg. p.* LIX. Habuisse autem quamdam cum theatris Graecorum similitudinem ex Lightfootio *Hor. thalmudic.* Seldeno *De jur.*

nat.

nat. Wallaejo *Comm. in Act. Apost.* aliisque deducitur bene multis; sed ignoratur sanè num scenicum quidpiam ibidem repraesentaretur; siquidem Ionathamius in Aramaea versione Babylonici thalmudis §. XXXIII. ludos dumtaxat commemorat Romanorum. Prioribus tamen Christianorum temporibus ideo despectui coeperunt haberi theatra, quod ea apud gentiles quum essent nationes veluti synagogae quondam fuerant penes Israelitas, loca videlicet instruendis, erudiendisque populis consecrata, aequum profecto erat per SS. Patres vituperari eos, qui in unum maxime convenissent, ubi propagata quaevis instructio valdè monitis Christianorum adversaretur. Antiquas vero Graecorum comoedias mediae, novaeque exceperunt *non sine multa laude*, ut inquit Horatius *De art. poetic.* v. CCLXXVIII. easque Romani togatas (sit verbis venia) praetextatas, palliatas inde vocarunt *Ferrar. De re vestiar. P.* II. *L.* IV. *c.* I. quae nil aliud esse debuerant nisi vitae imitatio, speculum consuetudinis, imago veritatis. Ejusmodi profecto sunt quae inter Latinos a Terentio praesertim jactatae fuerunt in vulgus, quaeque ita comparatae videntur, ut neque extumescant ad tragicam celsitudinem, neque abiiciantur ad mimicam vilitatem. Fas vero non a nomine tantum, ut Phormionem, & Hecyram, atque a loco, veluti dicendum de Andria, desumptas agnoscimus, sed a facto etiam, quemadmodum est Eunuchus, & ab eventu, uti demonstrant Heautontimorumenos, & Adelphi. Quod si novarum nomen propriis indidit Terentius comoediis hoc factum quod *veteres fabulas*, ut cum Scaligero loquar, *Livii Andronici dicimus, Pacuvii medias, Terentii novas, quia hic postremo seculo, ille prisco, Pacuvius medio natus esset*. De comoed. & tragoed. C. III. p. XXV. Eas quidem novas comoedias prae caeteris Faernius restituit *adjutus* (ut verbis utar Silvii Antoniani, quibus ipsas Faernii fabellas S. Carolo Borromejo nuncupavit, quibusve Latinus Latinius Andream Masium jam compellaverat) *cum aliquot Codd. ope, tum veteris cujusdam scholiastae, qui apud canonicos S. Petri* (Romae nimirum) *in bibliotheca tamdiu latuit*,

Cepit lepor (*a*), venustas (*b*), elegantia (*c*);
Parata (*d*) jam voluptas (*e*) est vobis triplex.
Vobis princeps Terentii Andria dabitur (*f*)
Nunc

ut penè omnibus seculis ignoratus nunc videatur primum in lucem prodire. Faernii vero emendationes Petrus evulgavit Victorius, fallumque propterea eum Terentii Codd. fuisse nactum, ac luculentissimam editionem, ut ait Bentlejus *Praef. in Terent.* Victorio procurandam reliquisse morientem, quum a Borromejo superstite constet ejusmodi fuisse munus eidem Victorio demandatum, *nisi forte* (quemadmodum animadvertit Lagormarsinius *Adnot. in epist. Pogian. T.* II *p.* CCCLXI.) *id dicere, idque unum intelligi Bentlejus voluit Victorium post Faernii mortem editionem Terentii illam curandam suscepisse*.

(*a*) Pro pulchritudine interdum accipitur, & quum rem lepidam dicimus ad pulchrum quidpiam alludere videmur. Sic Terentianus Pamphilus *lepidum* vocavit, scilicet pulchritudinis plenum, *patrem*. Andr. Act. V. sc. IV. v. XLVI.

(*b*) Festivitas, gaudium, seu mavis suavitas, quod Terentiana demonstrant verba, quibus cum Parmenone, Bacchideque loquutus Pamphilus *quis*, dixerat, *me est fortunatior*, *venustatisque adeo plenior*? Hecyr. Act. V. sc. IV. v. VIII.

(*c*) Dum Gnatho Phaedriam apud Terentium alloquitur, Chaereamque *dixin'*, exclamat, *ego vobis in hoc*, milite nimirum Thrasone, *esse Atticam elegantiam*? Eunuch. Act. V. sc. IX. v. LXIV.

(*d*) *Parata a nobis sunt*. Terent. Adelph. Act. V. sc. III. v. I. Vid. *Scribon. Flor. ex Terent.*

(*e*) Vid. *Giacomell. Prolog. Adelph. v.* I.

(*f*) Dare fabulam idem est ac rem facere, quae re-

Nunc primum item ut nova: deinde Bacchanalibus
Quae proxumis (*a*) est acta ludis (*b*) Phormio,

Ea

referri possit ad ludos scenicos. Nam veteres etiam comici pugnam in theatro dabant, quando praeliantium militum legiones volebant repraesentare. Hinc Pythias in Eunucho Terentii *dabit hic*, inquit, *aliquam pugnam denuo*. Act. V. sc. II. v. LX.

(*a*) Pro praeteritis. *Mensibus sex, vel septem prorsum non vidisse proxumis, nisi nunc*. Terent. Eunuch. Act. II. sc. III. v. XLI.

(*b*) Ludi vox persaepe a Terentio legitur usurpata, & ipsemet ludum simul, & jocum, ut comici est, non raro jungit; ipse itidem Giacomellius temperatam esse dicit lenitatem liberalibus jocis. *Prolog. Phorm. v.* XCVI. Hinc Parmeno Terentianus *ludum*, ait, *jocumque dices*. Eunuch. Act. II. sc. II. v. VIII. Quod quidem passim penes scriptores. *Nae tibi, P. Corneli, quum ex alto Africam conspexeris, ludus, & jocus fuisse Hispaniae tuae videbuntur*. Liv. Hist. Rom. L. XXVIII. n. XLII. *Lusus illa, jocosque putas*. Martial. Epigr. L. IV. ep. XLIX. Praeter Andriam omnes penè Terentii fabulas, Eunuchum scilicet, Heautontimorumenon, Adelphos, Phormionem, Hecyramque bacchanalibus ludis Romae fuisse actas adposita iisdem demonstrat inscriptio, sive titulus, quo de cujuslibet actione edictum populo est. Eos vero ludos ad nos usque traductos in honorem Bacchi victoriam ex India deportantis superstitiosa olim gentilitate Graeca probatos, & Romae etiam Plauti, Terentiique tempore peractos, a M. Valerio Flacco, & M. Portio Catone CSS. sublatos asserit Livius *Hist. Rom. L. XXIX. n.* VI. eosque saniori quoque senatui ob scelera inde perpetrata displicuisse constat.

S.

S. Augustin. De civit. Dei L. VI. *c.* IX. His autem temporibus, quibus minori, ut creditur, vacant periculo renati jam bacchanales ludi, ne Romanae juventutis mores forsitan vitiarentur, utque ipsa feverioribus ab studiis fessum recrearet animum, provida, sapientique Giacomellii, aliorumque hominum consensione consultam studiosi ut juvenes tempus in Latinis agendis comoediis insumentes solatium in virtute quaererent, & a pravis errandi occasionibus abstinerent. Haec dum scribo memoria non modo viget adhuc bacchanalium ludorum, qui pene in omnibus aguntur Italiae urbibus, & theatralibus jungi consueverunt spectaculis, sed Pisani maxime ludi ad XI. Kal. Majas hujus anni MDCCLXXVI. jam celebrati. Ludos persimiles vidit olim Graecia, sibique nepotes honori duxerunt atavos memorare ex olympicis, isthmicis, pythiis, nemaeiis admodum triumphantes. At enim quid externa requirimus, quum domesticis abundemus? Et quoniam Romani veteres minime Latinas improbarunt agendas fabulas quando megalenses, apollinares, capitolini, aliique ludi celebrarentur, sic Pisanis ludis Italicae etiamnum aguntur fabulae, ut cum jocari volens Pisana juventus pugnare discat, tum qui ad ludum spectandum è regionibus aliis certatim confluunt variis quoque recreentur spectaculis. Ceterum ficuti conficta bella magis placent, haud ingrata visu est publica illa bene valentium hominum concertatio vetustate percelebris, cujus per Etruriam, Italiamque fere totam fama percrebuit, quae cives Alpheo junctos sanguine ad gloriam excitat singularem. Vid. *Borgh. Oplomach. Pisan.* Hanc identidem Pisani gerunt, ut instituto majorum terra, marique olim pugnantium prosperis elati rebus ad bellicosa & ipsi excitentur facinora. Sed ea legenda, quae Odisius congessit Licurius, seu Raynerius Bernardinius Faber *De Pisan. pont. lud. eleg.* Atque utinam Graecorum, Romanorumque memores triumphorum Atticae, Romanaeque disciplinae fiant imitatores. Quare optandum veteribus ut instituti moribus ferociores hostes (si qui forte irrumpant) a propriis finibus arceant, barbarosque

Ea referetur (*a*) iterum: Adelphos, quam annus est (*b*)
Quum spectavistis (*c*), denuo spectabitis.
Qui largiter (*d*) benigni (*e*) rebus omnibus
Stu-

que praedones Pisana littora circumspectantes coniiciant in fugam, atque avorum, atavorumque, qui singularis fuere in re militari praestantiae, retineant gloriam, & novo in dies rerum bene gestarum adjecto cumulo augeant. Laudem vero isthanc longè maximam eorum posteri è virtute *acceptam alent, tuebiturque aeternitas*. Vid. *Giacomell. Prolog. Hecyr.* I. *v.* XLVI.

(*a*) Phormionis fabulae proprios praeposuit versiculos Giacomellius, quos infra apponere suo loco non negligam. *Hecyram* (sic lego penes Terentium) *ad vos refero..... refero denuo*. Prolog. Hecyr. v. XXIX. XXXVIII. Retulit Hecyram Terentius in scenam ut denuo spectaretur; neque aliter intelligenda res est, quidquid visum aliis fuerit. Videndus tamen Westerhovius, qui ann. MDCCXXVI. & MDCCXXXII. Terentii editionem vulgavit Hagae Comitum, ad quam correctiorem reddendam XIII. adhibuit Codd. MSS.

(*b*) *Annus est*. Terent. Heautont. Act. II. sc. II. v. XI.

(*c*) Idest *probastis, exploravistis*. Quae quidem sumpta locutio a III. Viris monetalibus *δοχιμαστῆς*, ad quos nummi spectandi deferebantur. Spectare vero fabulam idem videtur ac ejusdem repraesentationi interesse. *Spectandum ... det*. Plaut. Asinar. Act. IV. sc. I. v. XXXIII. Qui autem fabulam spectat in animum inducat suum scholae interesse, ubi ratio traditur vitae emendandae. Nam *μεμνημένον*, ut cum Plutarcho loquar *ὡς ουκ εἰς θέατρον ουδὲ ὠδεῖον, ἀλλ' εἰς σχολὴν και διδασκαλεῖον ἀφῖκται τῳ λόγῳ τὴν βίον ἐπανορθωσόμενος*. *De auditione. p.* XLII.

(*d*) *Argenti largiter*. Plaut. Rudent. Act. IV. sc. IV. v. CXLIV.

(*e*)

Studio, consilio (*a*), opera (*b*) nos juvi-
stis (*c*); item
Qui vos large expleamus (*d*) hilaritudi-
ue (*e*),

Nil

(*e*) *Benigne praebeatur*. Terent. Hecyr. Act. V. sc. II. v. II.

(*a*) Ipse Terentius in Charini persona testatur quod *facile omnes quum valemus recta consilia aegrotis damus*. Andr. Act. II. sc. I. v. XI.

(*b*) *Tum tu igitur paullulum da mihi operae*. Terent. Eunuch. Act. II. sc. II. v. XLIX. Vid. *Giacomell. Prolog. Hecyr.* II. v. III.

(*c*) Terentianam Chremetis dicendi rationem legerat Giacomellius quando scripsit *consilio , opera nos juvistis*, eo quod ille dixerit Menedemo *consilio, aut re juvero*. Heautont. Act. I. sc. I. v. XXXIV. Quod quidem vel a Tullio video dictum quum *consolando*, ait, *aut consilio , aut re juvero*. Epist. famil. L. X. ep. VII. Vid. *Menag. Disc. sur l' Eautont. de Terenc.*

(*d*) Apud Terentium: *Expleam animum gaudio . . . animum ut expleret suum*. Andr. Act. I. sc. II. v. XVII. Act. II. sc. II. v. II. *Voluptatem expleat* (Minellius legit *explicet*) . . . . *exple animum*. Hecyr. Act. I. sc. I. v. XII. Act. V. sc. I. v. XXIX. Quod vero ad Terentianam attinet dicendi rationem, qua constat Davum ad Pamphili adspectum se fassum esse quod animum expleret gaudio, verba illa *expleam animum gaudio* sacram sapere phrasim adnotavit Westerhovius *Comm. in Terent. Andr. p.* LXXXVI. quippequi apud S. Ioannem *C.* XVI. *v.* VI. invenerat Christum dixisse discipulis debere tristitiam eorum converti in gaudium, & apud S. Paullum *Ad Timoth. Ep.* II. *c.* I. *v.* VI. legerat eum desiderio teneri videndi Timotheum, ut gaudio impleretur.

(*e*) Vox penes Plautum familiaris. *Quid . . . . te obsecro*

Nil ad laborem reliqui nobis fecimus:
Namque optime (*a*) optimis optimam operam dare;
Id demum nobis deputamus (*b*) optimum(*c*).

secro, tam abhorret hilaritudo? Cistellar. Act. I. sc. 1. v. LXVI. *Onera te hilaritudine*. Mil. Act. III. sc. 1. v. LXXXIII. *Ut in ocellis hilaritudo est!* Rudent. Act. II. sc. IV. v. VIII.

(*a*) Sumitur pro *opportune*. Thaidem inducit Terentius Chaereae dicentem: *Optime adest ipse frater!* Eunuch. Act. V. sc. II. v. LXVI. *Oh come a tempo* (en Forteguerrii versionem Italicam) *giunge quì suo fratello!* At quum legisset Plautum Giacomellius habuit quem imitaretur. Apud eum namque Mercurius alloquitur Sosiam dicens: *Optume optume optumam operam das*. Amphitr. Act. I. sc. 1. v. CXXII. Eam vero dicendi rationem penes poetas, comicos praesertim, ac tragicos, saepius invenio, quam in iis scriptoribus, qui alienos graphice mores exponere, optimamque vivendi rationem repraesentare quum voluissent ad solutam orationem decreverunt confugere. Quod idem dicito cum de Graecis, tum Latinis, quorum exemplaria nocturna, diurnaque manu versantur humaniorum litterarum cultores.

(*b*) *Egomet mecum has rationes deputo*. Terent. Adelph. Act. II. sc. 1. v. LIV. Alii in MSS. Codd. legunt *puto*, eamque lectionem non rejecit Farnabius, qui idem ac *voluto*, *computo* esse putavit. *Not. in. Adelph.* Conferri merentur Terentii editiones, quas cum Harejus Londini an. MDCCXXV. tum Bentlejus Cantabrigiae an. MDCCXXVI. correctiores aliis reddiderunt, atque adnotationibus illustratas. Neque aliter legitur in Terentii Cod. membranaceo Heilsbronnensis bibliothecae. Insuper *meam herus operam* (sunt Parmenonis quaerelae) *deputat parvi pretii*. Hecyr. Act. V. sc. III. v. 1. In quinque Leidensibus MSS. & in Bodlejano, Trajectino, Markiano, Lipsiensi, et Boendermakeriano nihil post vocem *deputare* immutandum censuit We-

 ster-

ſterhovius. *Comm. in. Terent. Hecyr. p.* CMLVIII. Non ita fortaſſe in Lugdunenſi, Veneto, Pulmanniano, Argentoratenſi, aliisque bene multis.

(*c*) *Ego viderim.... optimum*. Terent. Phorm. Act. II. ſc. III v. xx. Triplex, quadruplex, & quandoque multiplex ejuſdem vocis repetitio ab Latinis prologis aliena non eſt; quum eadem fere ratione, qua de juſto, & bono loquitur Plautus, loquatur de optimo Giacomellius. *Juſtam rem* (haec dictio Plautina) *& facilem eſſe oratum a vobis volo. Nam juſte ab juſtis juſtus ſum orator datus. Nam* (ſermonem proſequitur) *injuſta ab juſtis impetrare non decet; juſta autem ab injuſtis petere inſipientia eſt*. Prolog. Amphitr. v. xxxIII. Inſuper bonum, malumque inter ſe invicem conferens *mala malis*, inquit, *ut qui mali ſunt habeant mala, qui boni bona; bonos quod oderint mali ſunt mali; malos quod oderint boni bonos eſſe oportet*. Prolog. Pſeudol. v. III. Hac ſanè ratione etſi Plautum utilia permulta laconico, ut inquiunt, congeſſiſſe ſtylo nemo non videt, idipſum tamen fatetur quiſpiam vel a Giacomellio fuiſſe praeſtitum, quippequi hos abſolvens verſiculos a me illuſtratos, quibus edictum populo de variis agendis Terentii fabulis, non pauca anguſtis contineri finibus voluit, quae ſolutam reſpuunt orationem.

FINIS VERSICVLORVM IN ANDRIAM ADELPHOS ET PHORMIONEM.

HAL-

HALLERIO SVO MATANIVS S.

BERNAM.

ANnus eſt vigeſimus, vir optime, ex quo mutua nos jungit benevolentia. Eam vero in dies foverunt epiſtolae complures, quibus factum aliqua ut invicem ſtudiis daretur noſtris acceſſio. Aſt miratus ſum vehementer jamdiu initum inter nos familiare commercium nunquam medicinae, & anatomiae, vix ac ne vix quidem naturalis hiſtoriae, fines praetergredi fuiſſe auſum. Attamen in eo recte video magnam tibi poſitam laudem ſi bene de reliquis ſcientiis, & artibus omnibus mereare. Anne ita comparata eſt ſtudioſorum natura omnium, diſſimilia melius ut aliquando diligant ſtudia, atque aliena dijudicent, quam quae animum quotidiano pabulo recreant? Nunc autem, pace tua dixerim, de medicina, de anatomia, de naturali hiſtoria ne verbum quidem. Quid? Modo de rebus comicis (obſtupeſces, fateor) amice tecum loqui animus eſt, atque his novus occaſionem praebuit prologus in Terentii Andriam, quem lepide olim, eleganterque conſcripſerat Giacomellius. Id facturus videor me non leviter commoveri qui ſuſpicer riſum abs te forſitan extorquere, perinde ac ſi me hominem ſtudiis deditum ſeverioribus è domeſtico, & umbratili vitae genere declinaſſe, & ad theatralia ſpectacula, a quibus ego calentibus quoque annis abhorrui, me denique ipſum contuliſſe judices. Cave ita ſentias. Vix tamen adducor ut credam. Joco haec

dixi tibi volens, lubensque ridiculi caussa. Patiaris quaeso tui auctoritate comicam hanc magis, ac magis me tueri scriptionem, quam certe non improbabis spero, quum ea è calamo exciderit viri praestantissimi, cujus sapientiae celebritas statim ac ex Italicis excessit provinciis fieri nequit quin ad municipes advolans tuos Helvetiorum illico fines pervaserit. Andriae argumentum complectitur ejusmodi prologus aptioribus expressum formulis, ac me quidem judice nullatenus a Plautina, & Terentiana scribendi ratione diversum. Stupore quodam, pene dixerim, afficior, quo & ipse forsan afficeris, animo volutans eum Latinum perfecte non minus, quam vernaculum sermonem calluisse, Atticasque adeo enucleasse dictiones, ut eas ex uberrimo Graecorum fonte parce detortas minime fucatis artis praesidiis ad veram traduxerit, ac genuinam Italicorum, Latinorumque similitudinem. Ejus revera insita erat animo non vulgaris quaedam alacritas, industria prorsus mira, linguarumque probe addiscendarum summa celeritas. Nae tu vides nativam inter, & arcessitas linguas haud exiguum esse discrimen, quum ab incunabulis ipsis haec, quam cum lacte pene ebibimus, familiaris reddatur, atque domestica; illae nonnisi moroso fastidio, atque improba exercitatione molliantur, & consuescant nobiscum; haec itidem firma semper haereat, atque constans; illae memoria excidant quam saepissime, avolentque facile mobiles. Jamque satis verborum est. Et ne videar operam ludere jam res per se ipsa loquitur, quam quidem satius agnosces, opinor, si tantillum de industria in manibus oblatum gestaveris prologum, ac delibatum impensius aliis exaequaveris: Aedes enim, ut fertur, paratae, expolitaeque exa-

examuſſim laudant fabrum . Ibi Athenienſem hominem prodire voluerat in ſcenam Terentius cognomento Chremetem, aetate gravem, & Phaniae cujuſdam fratrem, qui commigrare quum deberet in Aſiam, filiolam unicam, cui Paſibulae inditum nomen, fraternae fidei credidit . Fortuitam quidem hanc rem ad vivum, ut inquiunt, declaratam, expoſitamque videbis per Giacomellium. Magnos vero id temporis excitatos in Graecia bellorum tumultus effugere Phania dum vellet, in Aſiam, ipſo auctore Terentio, cum puellula navigat ad Chremetem. Atrox interea initio prologi commemoratur tempeſtas, qua de repente concitata, ſaevientibuſque ventis ita exaeſtuat mare, ut confracta navis in Andrum inſulam ejiciatur. Hoſpitio comiter ibidem receptus non multo poſt vita fungitur, relictamque ſibi Paſibulam hoſpes vocare Glycerium coepit immutato nomine, eaque pari ſtudio cum Chryſide filia ingenuis inſtituta moribus ipſe quoque abiit ad plures. Atque ut accuratiorem ſervet fabulae ordinem Giacomellius ad relictam convertit ſermonem Chryſidem . Ea enim deſerta, egenſque abrepta ſecum Glycerio Athenas navigat, atque inde labore victum quaeritans quum vitam aliquandiu lana, telaque toleraſſet, cum blanditiis victa complurium amantium, tum pollicitationibus (ut forma erat egregia, ſimulque premebatur inopia) quaeſtum corpore facere incepit : Adeo verum, uti vides, quod rara eſt concordia formae, atque pudicitiae. Scriptorem autem noſtrum heic eleganter perſtringere animadvertes quae fuſius ab Mureto, ſtrictimque ab Apollinari congeſta quum fuerint, Andriae vides argumentum efficere, ac vinculum fabulae. Nec temere factum, dictumve. Ad

eam

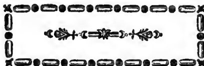
eam namque quum clanculum ventitaret Pamphilus quidam Simonis filius lenissimis moribus, ac liberali praeditus ingenio adolescens Glycerii amore perculsus animum explet suum, vitiat virginem, gravidamque factam sibimet uxorem fore dat fidem. Sed vide quaeso, amice suavissime, quomodo se res habeant. Filiolam aliam, ut Giacomellium persequar scriptitantem, Philumenam nomine, Chremes uxorem Pamphilo dare cupiens eo inconsulto Simonem patrem, senem nimirum, illum quidem agrestem, ac truculentum alloquitur; atque ambo post transactum negotium nuptiarum diem constituunt. Age vero, mi Halleri, quam multa in hoc prologo dicta familiariter, quam multa perspicue, venuste, suaviter, quam multa prudenter è comicis sumpta veteribus, quae si perpendens attentius ad Latinam conferas linguam, eorum facetiis, leporibus, amoenitatibus mirifice famulantur. Inopinatum tamen, ut rem prosequar, demortuae Chrysidis funus multum acerbitatis fingit Terentius subtristi peperisse Glycerio, qui parum abfuit ut in ignem coniiceret sese. Non enim, ut foemina erat, fuisse illi putandum erat ferreum pectus, nec dura praecordia, non ex silice natam Hyrcanas aluisse tigres. Quo factum ut Simo ob excitatos inde rumusculos haud levi suspicione perstrictus, & de filii tandem amore certior redditus alienis eum amoribus jam implicitum ad nuptias celebrandas dum impelleret vehementius, illius angeretur animus tam paterno pudore, quam data fide. Interea eloquenter de more innuit Giacomellius Charinum amicum Pamphili ancipiti cogitatione distractum, sed tamen Philumenae irretitum amore, ut disturbet nuptias, eum enixe rogitare eam ne ducat. Quid, rogo, apte ma-

gis

gis, atque concinne poterat enunciari, quam quod fuerit peractum a Giacomellio? Adeo verum quod ea facilius, quae pluscula sunt lenitate sermonis aspersa, in animos illabuntur. Hoc denique velim animo reputes quod prologo ad exitum properante non minus quam caetera dictum oportet, advenientem scilicet Davum vafro alioquin servum ingenio fallere veteratoria industria unumquemque, assentari, mentiri, jactare amicitias, & clientelas, incredibilia polliceri, alere credulitatem. Hinc, ut sunt humana, ex falsis veras penè nuptias per fallaciam factitat imprudens, eodemque tempore Glycerium parit, turbae concitantur maximae, neque unus desinit maledictis alium discerpere. Vin' ridere? Chremes denique obviam procedens filiae eam invenit, omnes paullatim in aliorum sensu delinitis vicissim animis conquiescunt; uno verbo res procedit ex sententia, promissa exsolvunt; Charino nubit Philumena, Glycerium Pamphilo, hisque concordi animo gestis hilarem illam traducunt diem. Sic Terentium vides fabulam claudere, prologum absolvere Giacomellium. Sed & ego, amice suavissime, hanc scriptitando epistolam defessus sum, ac suspicione ducor te quum legeris hoc Andriae argumentum a me tam verbose descriptum fessum fore. De animadversionibus meis prologo adjectis quod cogites nihil est, propterea quod festinanter minus, opinor, maturari per me debuerant. Quod si minus placuerint, eas me neque obstupescente, neque, ut solent alii, aegre ferente repudiabis. Attamen praeterquamquod plus otii non habui, non is ego sum, qui in tantam doctiorum interpretum lucem prodire quum audeam, iis elate nimis exaequari velim. Absit. Lubens

bens, volensque in opellis meis, quantulaecumque sint, sponte me abdidi, ingenui, si non sapientis, hominis fama contentus. Seaussurium, virum cumprimis doctum, ut valdè ames te rogo, quippequi cum suavissima conjuge magni Bonneti filia superioribus annis pervagatus Italiam de te multa retulit, quae singularem attulisse mihi fateor voluptatem. Ad VII. Kal. Majas perlatum est ad me, quod mihi jucundissimum repente fuit, litteratum hominem, nescio quem, praeteriisse Pisas, ut inde Insubriam pertransiens Helvetiam appelleret. Illico quaesitum ivi, plateas perreptavi, diversoria, gymnasia, bibliothecas, ut haberem cui alias ad te scriptas darem epistolas; sum defessus quaeritando, nusquam inveni; res tamen, quae temere obtigit, iniquo licet animo ferenda fuit, quod graviter, ac permoleste acceperim abiisse. Ad socios meos cum Gottingensis, tum Bernensis academiae mittam aliquid quando plus otii habuero. A me omnia in te studia, officiaque, uti soles, expecta. Non fallam opinionem tuam. Tu velim tibi ita persuadeas nil esse minimum, quod ad te quum pertineat mihi non gratius sit quam meae res omnes. Vale Helvetiorum decus, parum dixi, decus Europae, decus aetatis nostrae, & perge scriptione ipse tua institutum probare, meisque favere conatibus, si non inutiles judicaveris.

XIII. KAL. IVN. MDCCLXXVI. PISIS.



PRO-

PROLOGUS ANDRIAE
DICTUS
QUUM FABULA DARETUR POPULO.



E cui ſit aegre (*a*) veſtrum paullulum hoc morae
Neu taedium afferat, tantiſper (*b*) dum ſuo
Se quiſque noſtrum ornatu (*c*) exornat, & parat (*d*),

Et

(*a*) Quaſi dicat *ne cui veſtrum grave, aut moleſtum ſit* a Terentianis phraſibus non recedens. Demea enim ſenex Micionem ſenem alloquitur, & in haec verba prorumpit: *Aegre eſt*. Adelph. Act. I. ſc. II. v. LVI. ſcilicet moleſtum eſt mihi eum (de Aeſchino loquitur juvene) luxu perditum vivere. Sed Antipho adoleſcens alteri adoleſcenti, cui Phaedriae nomen fuit, *fuiſſet*, ait, *tum mihi illos aegre aliquot dies*. Phorm. Act. I. ſc. III. v. VII. *Alquanti giorni* (ſic Italice reddidit Pagninius Piſtorienſis) *avrei patito*. Sed Italicas alias expedit inter ſeſe conferre verſiones, eas maxime, quae per Chriſtophorum Roſarium, Joannemque Juſtinianum, duaſque foeminas, Fiammettam nempe Malaſpinam, & Ludovicam Bergalliam, quarum altera ementitum ſibi ſumpſit Irmindae Parthenidis nomen, peractae ſunt.

(*b*) *Tantiſper cavet*. Terent. Adelph. Act. I. ſc. I. v. XLV. *Tantiſper hic ego ad januam conceſſero*. Plaut. Aulul. Act. IV. ſc. V. v. VI.

(*c*) Pro *apparatu* juxta Terentianam dicendi formu-

D lam

Et nomen (*a*) fabulae, quam acturi (*b*) nunc ſumus,

Et

lam, cui archaiſmi nomen indiderunt rhetores. Ipſe enim Terentius Davi perſonam referens *video ..... in aedibus*, inquit, *nil ornati*, ſcilicet *ornatus*. Andr. Act. II. ſc. II. v. XXVII. Vid. *Lymberger. Verſ. German. Andr.* Gnatho autem exclamat coram Parmenone: *Quid iſtuc, inquam, ornati eſt* ? Eunuch. Act. II. ſc. II. v. VI.

(*d*) *Paraſti te*. Terent. Eunuch. Act. II. ſc. II. v. IX. *Ita paret ſeſe*. Hecyr. Act. I. ſc. I. v. XI.

(*a*) Haec ſagaciſſimus prologi auctor quum proferret Latinam comicorum reſpexiſſe videtur ſcribendi rationem. Nam iiſdem fere verbis, etſi negandi animo, Plautus *non argumentum*, dixit, *neque hujus nomen fabulae nunc proloquar ego*. Prolog. Pſeudol. v. XVII.

(*b*) Fabulam agere idem eſt ac eamdem recitare, ac repraeſentare, neque ſemper ridiculum quidpiam ſignificat, etſi contra ſentit Lucianus *ἑτέρου δράματος ἥπτετο &c.* Nigr. c. XXX. Hinc inſcriptiones, quae ſingulis praefixae ſunt argumentis comoediarum Terentii, eo factae videntur conſilio, ut cum certum exſtaret quaſi earum teſtimonium, tum moneretur juventus de conſuetudine, quae viguit apud Romanos in ludis megalenſibus maxime, funebribus, Romaniſque repraeſentandis. *Servitus obnoxia* (en quomodo fabula orta eſt) *quia quae volebat non audebat dicere, affectus proprios in fabellas tranſtulit*. Phaedr. Fabul. Prolog. L. III. v. XXXIV. Ad inſcriptionem vero quod attinet, ſeu titulum fabulae, monendum cenſeo veteres titulos a me fuiſſe praemiſſos Giacomellianis verſiculis, atque prologis ab iis non longe diverſos, qui Terentianas praecedunt fabulas a Weſterhovio, Minellio, Farnabio, aliiſque illuſtratas. Sed tamen diverſum quidpiam injiciendum putavi, quod tamen commentus non ſum de mea ſententia. Etſi enim parum in Andriae, & Heauton-

Et argumentum (*a*) proloquar (*b*). Elegantias (*c*)

Qui-

tontimorumeni titulis immutandum censui, non diffiteor tamen nonnihil in reliquis adinveniri a vetustiori Codd. MSS. lectione dissentiens. Atque ut exempla aliquot conferam in compendium, atque nonnulla è variantibus proferam decerpta lectionibus, jam constat legi consuevisse in Eunuchi titulo *modos fecit*; MS. vero Parisiense habet *modulavit*, atque insuper *tibiis duabus dextris*, licet MS. Venetum habeat *tibiis duabus*, *dextra*, *&* *sinistra*. In Adelphis autem haec intercedit varietas: *Funebribus* in MS. Romano *funeralibus*, additque MS. Parisiense *quos fecere Q. Fabius Maximus &c.* Pro *Sarranis* legitur in MSS. Veneto, & Parisiensi *Lidis*, sive *Lydiis*, & *Sarranis*. In Phormione pro *Romanis* alii legunt *consularibus*. In Hecyra tandem pro *megalensibus* legendum alii putant *Romanis*, *consualibus*, & *cerealibus*; pro *data* MS. Romanum supplet *relata est iterum*, atque in MSS. Veneto, & Parisiensi additur *data ludis funebribus*. Quod quidem exemplum esto.

(*a*) Argumentum proloqui idem est ac praefari, sive in prologo declarare quid repraesentetur in fabula. Prologus Grecis πρόλογος antecedens est elocutio fabulae, diciturque συστατικὸς si poeta, vel fabula commendetur, αναφορικος, quo aut adversariis maledicta, aut gratiae populo referuntur, ὑποθετικὸς fabulae argumentum exponens, μικτὸς cuncta haec in se continens. Factum id omne in Terentianis ut quum maxime prologis animadvertitur, atque in iis etiam, quos illustrare conamur elucubratos a Giacomellio. Neque semper opus fuit antiquis comicis esse spectatores uno tantum contentos prologo, quum duplicem aliquando ab Terentio ipso, ut in Hecyra, legamus confectum, atque inceptis jam fabularnm actionibus immiscere alterum necesse fuerit. Quod quidem

 prae-

Qui vèterum amant, & deliciis hujusmodi Delectantur, diu est cum acriter, & propemodum

Quo-

praestitum a Plauto novimus, eo quod miles dum ageretur gloriosus altero ineunte fabulae actu novum proloqui debere argumentum existimaverit, ut quo magis rerum augebatur novitas, aures eo attentiores praeberentur ab spectatoribus. Invaluit tamen mos vario ut carminum metro Latini loquerentur actores, maximeque jambicis, uti rhetores ajunt, & trochaicis versibus, etsi de Terentio, qui asserente Rufino grammatico *prologos trimetro didi.it componere versu*, contra sentit Tanaquillius Faber. *Obs. misc. ad metr. Terent.* Terentiana est vox *non qui argumentum narret* ..... *Non ita dissimili sunt argumento*. Prolog. Andr. v. vi. xi. *Ex argumento facta est simplici*. Prolog. Heautont. v. vi. *Terenzio l' ha fatta* (ita Fabrinius) *d' una materia semplice*. Insuper ne *exspectetis argumentum fabulae*. Prolog. Adelph. v. xxii. *Sed de argumento ne exspectetis fabulae*. Plaut. Prolog. Trinum. v. xvi.

(*b*) Plautina dicendi ratio : *Nunc quam rem oratum huc veni primum proloquar*. Prolog. Amphitr. v. L. *Non argumentum, neque hujus nomen fabulae nunc proloquar ego*. Prolog. Pseudol. v. xvii. Non hic solum hanc imitatus est rationem dicendi Giacomellius noster, sed etiam in Phormionis prologo v. xcvi. dicens : *Neque exspectetis argumentum ut proloquar*. At Phaedrus ipsemet *quam dulcis*, inquit, *sit libertas breviter proloquar*. Fabul. L. iiI. fab. vii. v. i. Hoc vero Andriae argumentum per Sulpicium Apollinarem carminibus olim elucubratum elegantioribus, & ab Mureto soluta expositum oratione ipse quoque in gratiam juvenum concinnavit, deditque elegantia suaviori, ac venustiori lepore exornatum.

(*c*) *Dixin'* .... *esse Atticam elegantiam* ? Terent.

Eu-

Quotidiano pene nos convicio (*a*)
Efflagitant Terentii Andriam: libet,
Quos maxumi (*b*) nos ſemper fecimus viris,
Et optime de nobis meriti qui ſient (*c*),
Morem gerere (*d*), & eorum ſtudiis obſe-
qui (*e*).

Quam-

Eunuch. Act. V. ſc. IX. v. LXIV. Vid. *Giacomell. Verſic. in Andr. v.* II. *in Hecyr. v.* VIII. Diu diſceptatum eſt Terentius ne, an Plautus fuerit aliis elegantior Latinis comicis, atque utrum alter ſit alteri anteferendus. *Morhof. Polybiſt. L.* III. *c.* IV. Illud certum quod Terentii fabulis *feſtivitas ineſt, leporque*, ut cum Giacomellio noſtro loquar, *& temperata lenitas facetiis, & liberalibus jocis*. Prolog. Phorm. v. XCII.

(*a*) Vociferatione. *Ante aedeis non feciſſe* (ita Aeſchinus Terentianus) *erit melius heic convicium*. Adelph. Act. II. ſc. I. v. XXVI.

(*b*) Familiaris apud Terentium dictionis, ſcriptioniſque ratio. *Pecuniam in loco negligere maxumum* (pro *maximum*) *interdum eſt lucrum*. Adelph. Act. II. ſc. II. v. VIII. *Quaeſtum in animum induxi maxumum quam maxume ſervire voſtris commodis*. Prolog. Hecyr. v. L. *In maxumam malam crucem*. Plaut. Prolog. Menaechm. v. LXVI. Sic Giacomellius bis in hoc, & ter in Phormionis prologo.

(*c*) Pro *ſint*. Ita *res inutiles .... ſient*. Terent. Andr. Act. I. ſc. V. v. LIII. *Sin aliter ſient animati, neque dent quae petat*. Plaut. Amphitr. Act. I. ſc. I. v. LIV.

(*d*) Charinus penes Terentium ita loquitur: *Animo morem geſſero* Andr. Act. IV. ſc. I. v. XXII. *Indulge my own reſentment*. Ita Cookius: Phaedria vero apud eumdem ait: *Mos gerundus eſt Thaidi*. Eunuch. Act. I. ſc. II. v. CVIII. *Thais* (idem) *muſt be obeyd*. Sed Anglica

Quamquam etiam iis eo nos plurimum puto
Debere (*a*), quod eam a nobis Fabulam expetunt (*b*),
Quam agere nos multo malumus, quam illi inſpicere.
Ad argumentum nunc quaeſo animum advortite (*c*).
Duo fuere quondam Fratres Attici,
Quorum alter in Aſiam profecturus Chremes (*d*)

Re-

ca relicta verſione eam perlegere juvat Italicam, quam Joannes a Burgofranco oratione perfecit ſoluta. Vid. *Qua. dr. Stor. e ragion. d' ogn. poeſ. T.* III. *p.* II. *p.* cx.

(*e*) Iiſdem maxime verbis Simo ſenex Soſiam interpellat libertum dicens: *Eorum* (intelligitur *arbitror eſſe utile*) *obſequi ſtudiis*. Terent. Andr. Act. I. ſc. I. v. XXXVII.

(*a*) *Pro ſervitio debeo*. Terent. Andr. Act. IV. ſc. I. v. LV.

(*b*) *Si te ſibi quiſque expetit*. Terent. Heautont. Act. II. ſc. IV. v. III.

(*c*) *Quaeſo* (haec legerat Giacomellius) *animum advortite* (pro *advertite*, aut *animadvertite*). Terent. Prolog. Andr. v. VIII. *Advorti hercle animum*. Eunuch. Act. III. ſc. I. v. VII. *Animum non advorti primum*. Heautont. Act. IV. ſc. I. v. XLIII. *Id vos velle animum advorteram*. Phorm. Act. V. ſc. VIII. v. XXXVI. *Nunc argumentum accipite, atque animum advortite*. Plaut. Prolog. Menaechm. v. v. *Si animum advortitis*. Prolog. Trinum. v. VII. Leges XII. tabularum, quas olim Romani

a

Reliquit apud fratrem filiolam (*a*) parvolam (*b*).
Bellum subinde tota exarsit Graecia ,

Quod

a Graecis receptas patriis aptare moribus voluerunt , & quas an. V. C. ccciI. post legatorum reditum a Xviris illustratas , & ab Hermodoro Ephesio Latine redditas expesuit prae caeteris Gothofredius , ejusmodi locutione , aliaque non absimili refertae sunt . His , praeter Plautum , qui Pacuvii , Actiique aetate claruit , postremis nempe annis belli Punici secundi , Terentius ipse Terentii Lucani libertus usus est , quem vergente ad exitum bello Punico secundo , ac tertio ineunte floruisse , & circa an. V. C. DCXV. è vita migrasse Aelius testatur Donatus . *Vit. Terent.* Earum aliquas , quae in hoc Andriae prologo , & in insequentibus Adelphorum , Phormionis , Hecyraeque leguntur , ut *fient* , *maxumi* , *parvolam* , *faciundis* , *experiundo* , *adipiscier* , *dicier* , *vortat* , variasque hujus generis , quae popularibus , ut arbitror , dicendi rationibus accommodatae priscis temporibus videbantur , sapienti permotus consilio ipse aliquando adhibuit Giacomellius . Sed ex collectis inscriptionum thesauris a Gruterio , Reinesio , Fabrettio , Sponio , Muratorio , Gallettio , aliisque bene multis rei antiquariae scriptoribus idipsum facile collustrabitur .

(*d*) Senex vel a χρέμητεσται , ut vult Erasmus , quod est *enixe expuere* , veluti senes facere saepe solent , vel a χρεμετίζω , scilicet *hinnio* , quod proprium est vocis equorum , quibus alendis delectabantur valdè Athenienses . Hinc in iracundiam proclivis , *iratusque Chremes tumido delitigat ore* , ut inquit Horatius . *De art. poetic. v.* XCIV.

(*a*) Dicebatur a Graecis θυγάτριον .

(*b*) *Parvola hinc est abrepta* . Terent. Eunuch. Act. I. sc. II. v. LXXIV.

(*a*)

Quod Phania (*a*) fugiens (id alteri fuit
Nomen fratri) arrepta secum puellula ,
Dum in Asiam navigat ad Chremetem ,
atrociter
Neptunus increpuit hybernum (*b*) : ad insulam
An-

(*a*) Dictus fortasse , ni fallor , a tractu Phanaeo , qui celebris est in insula Chia , & cujus meminit Virgilius. *Georgic. L. II. v.* XCVIII. Ad Terentium vero quod attinet *ejus* , inquit , *nomen ? ... Phania .... verum hercle opinor fuisse Phaniam* . Andr. Act. V. sc. I. v. v. XXVI.

(*b*) Neptunus scilicet Saturni , & Opis filius , qui fingebatur a poetis mari praeesse , atrocem excitavit procellam . *O caelum ! o terra ! o maria Neptuni !* Terent. Adelph. Act. V. sc. III. v. III. Fabulosae est etiam commentum poeseos Arcturum fuisse Icarium Erigones patrem , qui juxta mythologos a pastoribus quibusdam , quod multo vino eos inebriasset , fustibus interemptus in caelum translatus fuit . *Hygin. Fabul. fab.* CXXX. Arcturus autem ipse Plautini Rudentis incipiens fabulam quum esse dicatur *qui gentes omnes* (en Plauti verba) *mariaque , & terras movet .... civis civitate caelitum .... splendens stella , candida , signum , quod semper tempore exoritur suo* , subdit *increpui hybernum* , commota nimirum per me tempestas est. *Je suis un* (sic Daciería Gallice) *qui fait trembler la terre , & la mer .... J' habite dans le palais des immortels .... Je suis une constellation claire , & brillante ; je ne manque jamais de paroitre en certaines saisons de l' année .... J' ai excitè les vents* . Plautinam dicendi formulam dictioni suae graphice, concinneque aptavit Giacomellius , quum legisset *increpui hybernum* . Plaut. Prolog. Rudent. v. LXIX. *Et fluctus movi maritumos* , idest *& j' ai soulevè les flots* . (*a*)

Andrum (*a*) confracta navi Phania ejicitur.
Ab Andrio (*b*) ibi receptus (*c*) quodam comiter (*d*)
Vt pauperes valuere hominis opes, miser
Extremum obiit (*e*) haud multo post diem suum.
Relictam apud se parvolam Hospes (*f*) Andrius,
Cui Pasibulae (*g*) inditum (*h*) erat nomen, Glycerium (*i*)

Vo-

(*a*) Insula maris Egaei, quae est una cycladum; non tamen confundenda cum Phrygiae oppido ejusdem nominis, de quo loquitur Plinius. *Hist. nat. L. XXXVI. c.* x.

(*b*) Andrius, quasi virilis *ἀνδρεῖος*, forsitan a voce *ἀνὴρ*. Hinc Aristophanes *δίκαιος ὢν ἀνὴρ κατ' ἄνδρα. Plut. Act. II. sc.* iii. *v.* xv.

(*c*) *Meum recepta filium*. Terent. Hecyr. Act. V. sc. i. v. xvii.

(*d*) Fideliter, adnotante Minellio. *Not. in Terent. Phorm.* amanter, non gravate.

(*e*) Resumens obiter Andriae argumentum Terentius *fuit olim*, ut ille ait, *quidam senex mercator; navem is fregit apud Andrum insulam. Is obiit mortem*. Andr. Act. I. sc. iii. v. xvi.

(*f*) *Amicus* scilicet, veluti Terentii verba videntur innuere. *Hospes nemo est vobis?* Adelph. Act. IV. sc. i. v. xiii. *Hospitem Myconium*. Hecyr. Act. iii. sc. iv. v. xviii.

(*g*) Quae cuncti explorat, a *πᾶς*, & *βόλος*, & quae est veluti rerum omnium piscatrix.

(*h*) In priori etiam Hecyrae prologo dictum a Gia-

E

co-

Vocare coepit immutato nomine:
Eamque postquam filia cum Chryside (*a*)
Plures annos pari cum studio item ut suam
Eduxisset (*b*), priores quo abierunt (*c*) abiit.
Chrysis deserta egensque quo se verteret
Quae non haberet, una cum adolescentula
Athe-

comellio legimus quod *ei Hecyrae nomen indidit Terentius*. v. LIV.

(*i*) Isthaec Chremetis filia ita appellatur a dulcedine *ἀπὸ τῆς γλυκέρας*. Dulce ejus nomen tanti faciebant veteres, ipso ut nomine condecoratam foeminam laudibus ad caelum extulerint. Quare ut verba S. Joannis Chrysostomi *βασιλικωτέρα ἀγέλη De sacerdot. L.* III. *c.* XVII quibus virginitatis extulit decus, explicaret Bengelius, textum retulit Alciphronis ex epistola Glyceriae ad Menandrum, qui quum, ne ab ea sejungeretur, rogatus a Ptolemaeo Aegypti rege ut ad comici poetae munus obeundum accederet, fabulasque in aula compingeret, ejusmodi recusare honorem decreverit, hoc a foemina dictum extorsit: *Κἂν οἱ βασιλεῖς ἐπιστείλωσι πάντες, ἐγὼ πάντων εἰμι παρὰ σοὶ βασιλικωτέρα*.

(*a*) *Χρυσίδες aureae crepidae*. Non levis est conjectura eamdem hanc esse ac Astynomen Sminthii filiam, quae Chrysis, aut Chrysidis nomine appellata comicae fabulae compingendae praebuit occasionem, quaeque *hortante egregia forma*, ut Giacomellium sequar infra loquentem, *cogente inopia ... corpore quaestum facere incipit*.

(*b*) Giacomellius educationem intelligit, quemadmodum & alibi. *Prolog. Adelph. v.* LXX.

(*c*) *Hinc nunc abeam*. Terent. Eunuch. Act. IV. sc. IV. v. LI.

(*a*)

Athenas commigravit (*a*): primo duriter (*b*)
Tela, & lana (*c*) tolerare (*d*) famem (*e*):
denique
Hortante egregia forma (*f*), cogente inopia (*g*).

Tum

(*a*) *Ex Andro commigravit*. Terent. Andr. Act. I. sc. I. v. XLIII. *Hac commigrarunt*. Adelph. Act. IV. sc. v. v. XV.

(*b*) Laboriose, aspere, acerbe. *Vitam parce, ac duriter agebat*. Terent. Andr. Act. I. sc. I. v. XLVII. *Agere vitam semper parce, ac duriter se habere..... factum a vobis duriter*. Adelph. Act. I. sc. I. v. XX. Act. IV. sc. v. v. XXVIII. Eadem quoque uritur voce Lucretius, penes quem lego *membra moventes duriter*. De rer. nat. L. V. v. MCD.

(*c*) De re eadem loquutus Terentius *lana*, subjungit, *ac tela victum quaeritans*. Andr. Act. I. sc. I. v. XLVIII. *Facere lanam coegit*. Lucret. De rer. nat. L. V. v. MCCCLIII. Foeminis Graecis nuptis, innuptisque id aeque studium erat, quod Helenae exemplo praecipue comprobatur. Penelopis inter matronas, Didonis, & Lucretiae illustriora habentur exempla. Ipse veterem legi inscriptionem matronae, quae

DOMVM . SERVAVIT . LANAM . FECIT .

(*d*) *Pro re tolerabas tua*. Terent. Adelph. Act. V. sc. III. v. XXIII.

(*e*) Scilicet fame fatigari. Hinc dicitur aliquis *fame fatigatus*. Corn. Nep. Vir. Eum. II. XII.

(*f*) *Egregia*, Terentius inquit, *forma, atque aetate*

te

Tum blanditiis, & pollicitationibus (*a*)
Complurium Amantium devicta, corpore
Quaestum facere (*b*) incipit. Eo ductus Pamphilus (*c*)

In-

te integra. Andr. Act. I. sc. I. v. XLV. *Hortante egregia forma*, ait Giacomellius, *corpore quaestum facere incipit*. Etenim *rara est adeo*, ut Juvenalis verba recenseam., *concordia formae, atque pudicitiae*. Satyr. sat. X. v. CCLXXVII.

(*g*) *Inopia* (en Terentiana verba) & *cognatorum negligentia coacta*. Andr. Act. I. sc. I. v. XLIV.

(*a*) *Amans accessit* (ita Simo) *pretium pollicens*, pariterque *sollicitando* (sunt ejusdem verba) & *pollicitando*... *animos*. Terent. Andr. Act. I. sc. I. v. XLIX. Act. V. sc. IV. v. IX. Pollicitationis vocem pro re promissa usurpat etiam vulgarus sacri Cod. textus. *Numer. C. XXX. v.* IX. Hinc S. Paullus promissum adoptionis spiritum commemorans vocem ἐπαγγελίαν scilicet *pollicitationem* adhibet *Epist. ad Galat. C.* III. *v.* XIV. veluti alibi quoque observare lubet. *Epist. ad Hebr. C. IV. v.* I. *C. VI. v.* XVII. At quae de sacris, profanisque verbis idem aliquando significantibus sunt prolata non ita intellecta volo, ut vel ad res a veritate prorsus alienas per summam imprudentiam libere traducantur, quemadmodum a nonnullis praestitum fuisse dolendum est. Sic divina Christi Domini verba ad S. Paullum σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν *grave* (vulgatus textus legit *durum*) *tibi erit adversus stimulum calcitrare* Act. Apost. C. IX. v. V. ridicule, ineptequé Reuchlinius, Boccalius, aliique è profanis esse petita duxerunt Terentii verbis *namque inscitia est advorsum stimulum calces*. Phorm. Act. I. sc. II. v. XXVIII. De qua re Mayerius consulendus, impropriam dum proponit quaestionem sapiente homine indignam, utrum nempè Christus ipse (saltem de S. Luca dixisset, qui acta condidit apostolica) Platonem legerit,

vel

vel Terentium. Vid. *Origen. contr. Celf. Nieremberg. De orig. sacr. script. L. XII. c.* XIV.

(*b*) Terentium de more imitatus est Giacomellius. Ait enim Simo: *Primum haec*, nempè Chrysis, *pudice vitam parce, ac duriter agebat, lana, ac tela victum quaeritans. Sed postquam amans*, ideft Pamphilus, *accessit... quaestum occipit*. Andr. Act. I. sc. I. v. XLIX. *Olim isti fuit generi* (sic ipse Terentius) *quondam quaestus apud seclum prius .... is quaestus nunc est multo uberrimus*. Eunuch. Act. II. sc. II. v. XV. XXII. Bacchis vero in Terentianis fabulis ait: *Ne nomen mihi quaesti* (pro *quaestus*) *obsit*, & infra *quaesti gratia*, pariterque *ne nomen mihi quaesti obsiet*, & tandem *nunquam animum quaesti gratia ad malas adducam partes*. Hecyr. Act. IV. sc. III. v. IX. & XXXVIII. Act. V. sc. I. v. VIII. & sc. III. v. XXXVIII. Vid. *Swaerdekroon. Vers. Belgic. Terent.* Insuper *quum aliquandiu vitam* (ita Muretus) *lana, telaque tolerasset*, ideft Chrysis, *ad postremum adolescentum blanditiis, & pollicitationibus victa* (iisdem verbis utitur Giacomellius) *quaestum corpore facere incepit*. Argum. Andr. Eadem planè significatione vocem eamdem usurpasse Menandrum ex Plutarcho, & Stobaeo tradidit Schottius, ea dum explanaSset, quae quum a Menandro fuerint Graece conscripta imitatus est Latine Terentius. Sed Plautus ipse *occepit*, inquit, *quaestum hunc*. Captiv. Act. I. sc. I. v. XXX. *Quaestum indignum facit corpore*. Poenul. Act. II. sc. III. v. XXIV. Aliae autem quaestus improbi recensentur a scriptoribus species, quae ad stultitiam, impudentiamque hominum referuntur, quum certum quod *stultitia*, monente Phaedro, *quaestus impudentiae est*. Fabul. L. I. fab. XIV. v. XVIII. Sed, ut ait P. Syrus, *ex hominum quaestu* (ex MSS. Codd. Godofredi, & Stephani) *facta fortuna est dea*, seu (ut in Cod. legitur Frisingensi, qui parum abest a MS. Cod. Scaligeri) *facta est fortuna dea*. Mim. v. CCXXI. Quaestus πόρος, πρόσοδος, & quaestuaria πρακτικὴ πόρνη, uti legendum putat Lindenbruchius *Comm. in Terent. Andr.* Hinc *lenas*, asserente Ulpiano, *eas dicimus, quae mulieres*

quae-

Ingenio (*a*) praeditus bono adolescens ab iis,
Qui amabant Chrysidem, sodalibus suis (*b*),
Simul ut Glycerium aspexit, amore captus
est.
Ac ventitando, ut fit, cum vulnus glisceret
Amoris in dies, postremo virginem
Decerpto vitae flore è se gravidam facit,
Eique fidem dat uxorem sibi fore (*c*).
Interea adolescentis (*d*) bona fama (*e*)
Chremes.

Com-

quaestuarias prostituunt. Leg. xliii. §. vii. Dig. de rit. nupt. Apud S. Irenaeum lego hominem extitisse, qui *Selenen quamdam*, ut illius utar verbis. *quam ipse a Tyro civitate Phoenices quaestuariam quum redemisset, secum circumducebat*. Advers. haeres. C. v. Ignominiae vero caussa vocabatur quis olim *quaestuariae filius*, ut affirmat Tertullianus. De spectac. Quia vero quaestus ejusmodi indigna veluti res, prout revera est, habebatur, nil mirum si quaelibet quaestum corporis faciens a theatro penitus arceretur maxime ab Atheniensibus.

(*c*) Simonis filius adolescens ἢ πασὶ φιλὸς τίς ὤν, vel ἢ πάντας φιλῶν, idest *omnibus charus*, *amabilis*, aut *omnium amicus*, *adversus nemini*.

(*a*) *Liberali esse ingenio decet .... par ingenium natus est*. Terent. Hecyr. Act. I. sc. ii. v. lxxxix. xcv.

(*b*) Phaedrio nempè, Clinio, Nicerato, qui *tres*, ut cum Terentio ipso loquar, *tum simul amabant Chrysidem*. Andr. Act. I. sc. i. v. lx. Pamphilus enim *cum illis* (en Terentiana verba, quae adhibuit Giacomellius) *qui amabant Chrysidem, una aderat frequens*. Andr. Act. I. sc. i. v. lxxx.

(*c*)

Compulsus ad Simonem (*a*) ultro venit patrem,
Philumenam (*b*) alteram susceptam filiam
Vxorem ut Pamphilo daret (*c*), inscio eo
Senes

Ne-

(*c*) *Haec*, idest Glycetium, *se è Pamphilo gravidam dixit esse*. Terent. Andr. Act. III. sc. II. v. XXXII. Cujum vero Sulpicium Apollinarem exemplum esse nunc video Giacomellii. *Glycerium* etenim, ut ille ait, *vitiat Pamphilus, gravidaque facta dat fidem uxorem sibi fore hanc*. Argum. Andr. v. II. Hic tamen fugiendi erroris caussa obiter adnotandum non modo Glycerii, sed Mysis etiam, Dorcionis, Phanii, Philotiique nomina ad foeminas pertinere, Byrriae vero, Sosiae, Chaereae, Phaedriae, ut & Cliniae, Phaniae, Demeae ad masculos. Ita lego S. Hieronymum foeminam Eustochium allequi, Cornelium vero Nepotem saepè masculum memorare Leonidam.

(*d*) Idest Pamphili.

(*e*) *Hac fama impulsus Chremes*. Terent. Andr. Act. I. sc. I. v. LXXII.

(*a*) Iracundus erat hic senex, pius tamen in Pamphilum filium, uti eum appellat Erasmus, licet natura suapte vehemens, sicut esse solet ἀπὸ τȣ σιμȣ. qui simo naso est, seu pressas habet nares, juxta tritas physiognomorum observationes. Reipsa postquam iram evomuit omnem *sed*, ait, *quid ego? cur me excrucio? cur me macero? cur meam senectam hujus sollicito amentia?* Terent. Andr. Act. V. sc. IV. v. XIV. Gallica conferenda Andriae versio est per Rogierium, Sibouriumque peracta, atque ei respondens, quum cum Adelphorum, tum Phormionis publici eos juris fecisse perspectum est.

(*b*) A φιλομηνία, quod idem est ac *iracundiam diligo*.

Negotium transfigunt (*a*), dies constituitur
Faciundis (*b*) nuptiis. Atque huc devenerant
Res Pamphili, cum mulier Andria (*c*) moritur.
Simo tum primum coepit persentiscere (*d*)

De-

ligo , inepte tamen, opinor, Philumenae nomen derivandum nonnulli censent.

(*c*) *Nam aliam* , scilicet Philumenam , *pater ei desponderat gnatam Chremetis*. Sulpic. Apollin. Argum. Andr. v. IV.

(*a*) *Intus despondebitur* (sunt Davi verba) *intus transigetur* . Terent. Andr. Act. V. sc. VI. v. XVIII. Negotium transigere apud Jurisconsultos idem est ac excitatis finem imponere controversiis . *Leg. II. Dig. si qu. caut. judic. sist.* Negotia vero jurejurando transigi quondam consueverant si res ipsa postulasset , adeoque Seneca *placet* , inquit, *tibi rem jurejurando transigi*. Declam L. VII. in praef. Quod quidem desumptum est ex *Leg. XXI. Dig. de dol. mal. Leg. XXXI. in fin. Dig. de jurejur.* Vnde quum duo *senes* , Chremes scilicet , & Simo , *negotium transigunt* , ut loquitur Giacomellius, & *dies constituitur faciundis nuptiis* , id efficiunt , quod nempè excitatis fine tandem imposito controversiis *redit res* , ut ejusdem verbis utar , *in tranquillum .... nubit Glycerium Pamphilo, Philumena Charino*. Nil frequentius hac transigendi voce penes Terentium . *Transacta re convortam me domum* . Adelph. Act. II. sc. IV. v. XXII. *Inter se transigant ipsi ut lubet* . Hecyr. Act. III. sc. V. v. LXI. Vox quoque est a Cicerone maxime usurpata , qui *sic*, ait , *ut ego meruo, transactum est* . Epist. famil. ep. XIV. n. IV. *Quod faciendum primum fuit factum , atque transactum est* . Orat. in Catilin. or. III. n. VI.

(*b*) Pro faciendis, idest celebrandis . *Lectulos .....*

fa-

De filii amore: nam cum corpus Chrysidis
In eo esset ut cremaretur (*a*), conjicere (*b*)
se

Gly

faciundos... nuptias student facere. Terent. Adelph. Act. IV. sc. II. v. XLVI. Act. V. sc. VII. v. II. Sic Plautus *quid*, inquit, *faciundum*, pro faciendum, *censeant*. Menaehm. Act. IV. sc. III. v. XXVI. *Odiose faciundum*. Mil. Act. III. sc. I. v. CLII.

(*c*) Mulier Andria ab Andro insula maris Aegei nomen accipiens fabulae nomen dedit a Menandro primum, mox a Terentio elucubratae.

(*d*) *Ne id* (sunt Syri verba) *tu persentisceres*, & infra *ubi possem* (loquitur Chremes) *persentiscere*. Terent. Heautont. Act. IV. sc. IV. v. XXI. Act. V. sc. I. v. XLIII. Sic Lucretius *viscera*, inquit, *persentiscunt omnia*. De rer. nat. L. III. v. CCL. *Illum adesse persentiscerent*. Faern. Fabul. fab. LXVII.

(*a*) Veterum indigitat consuetudinem Giacomellius, qui pyra in modum arae lignis constructa combustibilibus admoto igne coram propinquis, amicisque cremabant cadavera, collectosque cineres asservare solebant in ollis, velut ex quibusdam maxime legibus constat XII. tabularum relatis a Cicerone. *De leg. L. II. n.* II. Huic peragendo ritui adfuisse quum supponatur Glycerium quoque ipsam, eo quod *ambo* (Simo nimirum, & Pamphilus) *in funus prodiissent*, ut verbis loquar Mureti, *accidit ut posita in ignem Chryside Glycerium* (haec amorem in Pamphilum veteratoria quadam calliditate simulaverat) *se prae doloris impatientia eodem conjectura videretur*. Argum. Andr. *Quum corpus Chrysidis* (haec Giacomellii verba) *in eo esset ut cremaretur*. Sic lego apud Cornelium Nepotem: *Quum jam in eo esset*, Miltiades, *ut oppido potiretur*. Vit. Miltiad. n. VII. Sed & meam nunc venit in

men-

Glycerium vi doloris, & impatientia
In ignem visa est: ea vero occasio fuit,
Qua Pamphilus, quem tantopere celaverat
Amorem antea dissimulatum (*a*), faceret palam (*b*).
Qui forte funeri (*c*) aderat Simo pater, domum
Iniquo animo rediit: ad eum venit Chremes,
Compererat qui dudum de amore Pamphili:
Ac clamitando (*d*) filiam sese negat

Da-

mentem eadem dicendi ratio a Lucretio usurpata dum ait: *Atque in eo Venus est ut muliebria conserat arva*. De rer. nat. L. IV. v. MC.

(*b*) Conjicere, vel injicere se significat ire se perditum: Glycerium enim *sese voluit*, ut Terentianis phrasibus utar a Giacomellio non repudiatis, *in ignem injicere*. Andr. Act. I. sc. I. v. CXIII. *Hic* (Dromus scilicet, aut Dromo, ut aliis lubet) *se conjecit intro*. Heautont. Act. II. sc. III. v. XXXVI.

(*a*) *Bene dissimulatum amorem, & celatum indicat*. Terent. Andr. Act. I. sc. I. v. CV. Observandum quomodo Anglice verterit Georgius Weblius.

(*b*) Terentiana imitatio: *Amorem*, inquit Charinus, *huic*, idest Pamphilo, *narrabo meum*. Andr. Act. II. sc. I. v. XIII. *Ne quid*, ait Aeschinus, ... *fieret palam*. Adelph. Act. IV. sc. IV. v. XIV.

(*c*) *Funus benigne prosequutus*. Justin. Hist. L. XI. n. XII.

(*d*(*Clamitans indignum facinus comperisse*. Terent. Andr. Act. I. sc. I. v. CXVII.

(*a*)

Daturum umquam uxorem adolefcenti jamdiu
Meretriciis amoribus (*a*) implicito: Simo,
Sibi ut effet objurgandi (*b*) filium locus (*c*),
Si propter amorem uxorem nollet ducere
Quafi vere futuras fimulat nuptias,
Atque ut ad eas paret fe Pamphilum monet.
An-

(*a*) *Meretricios amores* (haec Simo Chremetem objurgans) *nuptiis conglutinas* ? Terent. Andr. Act. V. fc. iv. v. x. Amores vero ejufmodi non quales funt, fed meliores a Terentio fingi opinatus eft Voffius. *Inft. poet. L. II. c.* xxiv.

(*b*) *Redeo inde iratus* (Simonis exclamatio filii vitia notantis) *nec fatis ad objurgandum cauffae .... Si illum* (Pamphilum nempè) *objurges* (refponfio Sofiae) *vitae qui auxilium tulit, quid facias illi, qui dederit damnum, aut malum ? ..... Quis igitur relictus eft objurgandi locus* ? Terent. Andr. Act. I. fc. I. v. cx. cxv. cxxvii. Non objurgandi modo aliquem nominatim, fed & ejus vitia coram illo publice notandi libertatem nacti olim fuerant veteres fabularum actores, maxime qui rem exercuiffent hiftrioniam. Si quis enim erat *malus*, *aut fur ... moechus .... aut ficarius* (ex Horatii teftimonio), *aut alioqui famofus, multa cum libertate notabant*. Satyr. L. I. fat. iv. v. iii. Hinc nil mirum fi *Diphilus tragoedus* (auctore Valerio Maximo), *cum apollinaribus ludis inter actum ad eum verfum veniffet, in quo haec fententia continetur*, miferia noftra magnus eft, *directis in Pompejum Magnum manibus pronuntiavit*. Dict. fact. memorab. L. VI. c. ii.

(*c*) *Quis igitur relictus eft objurgandi locus* ? inquit So-

Angebat animi adolescentem probi pudor
Patris, & amor ejus, cui diu consueverat,
Tum data fides (*a*). Erat Charinus (*b*) Pamphilo
Sodalis (*c*), miro amore qui Philumenae
Incensus (*d*), ejus frustra nuptiis diu
Tentatis, cum videret ab re uxoria
Tantopere alienum (*e*) amicum, eam in spem venerat,
Fore ut tandem voti compos fieret sui:
Atque inter eos illud convenerat, suam
Ut quisque conferret operam, quo nuptiae

Li-

Sosia, *si propter amorem*, respondit Simo; *uxorem nolit ducere*. Terent. Andr. Act. I. sc. I. v. CXXVII. Eam autem dicendi rationem ad verbum, uti ajunt, noster imitatus est Giacomellius.

(*a*) *Fidem ... se sciret non deserturum ut darem*. Terent. Andr. Act. II. sc. III. v. XVII.

(*b*) A gratia, quasi dicatur *gratiosus ἀπὸ τῆς χάριτος*.

(*c*) *Frater, aut sodalis esset*. Terent. Adelph. Act. IV. sc. V. v. LXXIII. Sodales proprie dicuntur qui ejusdem sunt collegii, rerumque jucundiorum inter sese invicem sunt participes.

(*d*) Scilicet abundans. *Amore*, dicebat Antiphoni Phaedria, *abundas Antipho*. Terent. Phorm. Act. I. sc. III. v. XI. *Voi* (en Pagnini versionem) *sguazzate in amore*.

(*e*) *Abhorrenti ab re uxoria finitam durem in seditionem*. Terent. Andr. Act. V. sc. I. v. X. Res uxoria simpliciter dicitur pro uxore, uti pro frumento rem di-

cis

Disturbarentur (*a*). Verum Davus (*b*), particeps
Qui Pamphili erat consiliorum omnium, vafro (*c*)
Alioqui ingenio servus, per fallacias (*d*)
la

cit frumentariam J. Caesar. *De bell. civil. L.* III. *n.* XVI. Insuper *abhorrere* (Philippi verba) *animum huic video a nuptiis*. Hecyr. Act. IV. sc. IV. v. 101.

(*a*) Ea ipsa voce usus Terentius est. Sanè Davus Simonem alloquitur dicens non esse *spatium cogitandi disturbandas nuptias*. Andr. Act. I. sc. II. v. x.

(*b*) Legitur ab aliis Dacus, & Divus, estque gentile nomen a Δαοῖς gente servili, atque adeo servi Davorum nomine in comoediis appellabantur. Hinc Davus apud Terentium *Davus*, scilicet servus, *sum*, inquit, *non Oedipus*, nimirum interpres. *Andr. Act. I. sc.* II. *v.* XXIV. Vide *J' m Davus* (sic Anglice Thomas Cookius, a quo parum discrepat Henricus Wottonius) *J' m no Oedipus*. Daceria vero *Je ne suis pas*, Gallice inquit, *Oedipe moy, je suis Davus*, idest *servus sum*, adnotante Farnabio. *barbarus, & simplex, non Oedipus, qui aenigmata, & perplexa problemata possim solvere*. Not. in Andr.

(*c*) Corvum, ut Faerni verbis utar, *vafro blandy aggressa sic vulpes dolo est*. Fabul. fab. XXXIII.

(*d*) Davus dolum struxit, seu concinnavit, ut Latinis placet, quod Graeci ἐῤῥάψαμεν eleganter dicunt, ac per fallacias studuit ex falsis veras nuptias facere. Stephanus sanè significationem referens verbi ῥάπτω ex Terentio mutuatur exemplum, eo quod Antipho exclamet: *Hei! metuo lenonem ne quid suo suat capiti*. Phorm. Act. III. sc. II. v. VI. Ubi adnotandum ex omnibus, quae afferuntur, explicationibus eam eruditiorem, ut arbitror, esse, quam

Id dum ſtudet herilem quo filium adjuvet (*a*),
Ex falſis penè veras nuptias facit
Imprudens (*b*): turbae (*c*) exiſtunt maxumae; donec

Qui

quam Mureto tribuit jure Minellius. *Adnot. in Phorm.* Ille enim ut Graecis *εισ κεφαλὴν*, ſic Latinis ſuo capiti formulam eſſe autumat male precandi. Vnde ad fraudem aliquam, dolum, inſidiamque alludit Terentius (Graeci *τὸ ῥάπτειν* dicunt, ut ex Scaligero notat Farnabius. *Adnot. in Phorm.*) veramque Davi fallaciam intelligit Giacomellius. Ejuſmodi vero alios fallendi formulas penes ſcriptores veteres paſſim invenio. *Μήτε*. ſunt Phocilidis verba, *δόλους ῥάπτειν. μηθ' αἵματι χεῖρα μιαίνειν* v. 11 *Νῦν εἰς γυναῖκ' ἔρράψας, οἷα δὴ γύνη*. *Euripid. Androm.* v. DCCCCVI. Vbi ſcholiaſtes *ἔρράψας*, *ἐβουλεύσω*. *κατεσκεύασας*. Inſuper *δόζω* ... *ῥάψαι μόρον σοι, τῆς τυραννίδος χάριν*. *Iphigen. in Taur.* v. DCLXXXI. At eam phraſim Euripidem ab Homero ſumpſiſſe video, qui *τὶν δὲ σὺ*, inquit, *τηλεμάχῳ θάνατον τε μόρον τε ῥάπτεις*, quam dicendi rationem interpretatur Euſtathius *Comm. in Homer. Odyſſ. L. XV.* v. CDXXII. *τὸ δὲ ῥάπτειν φίλη τροπή ἐστι τῷ ποιητῇ ἐπὶ τῶν κατὰ δόλον*. Tandem ex Alciphrone colligitur (ſiquidem de fallaciis habetur ſermo) verbum quoque *καττύω* eadem metaphorica, ut loquuntur rhetores. ſignificatione uſurpatum, quum ipſe dicat *καττύειν διαβολὰς ἀγεννήτους*. *Epiſt. L.* III. *ep.* LVIII.

(*a*) *In nuptias conjeci herilem filium*. Terent. Andr. Act. III. ſc. IV. v. XXIII.

(*b*) Davus apud Terentium ſervili permotus affectu ſe ad forum convenire Pamphilum jactat *ne de hac re pater imprudentem opprimat*. Andr. Act. I. ſc. III. v. XXIII.

Thais

Qui proximus erat genere Chrysidi (*a*),
Andrius
Quidam Crito (*b*) advenit, quo illius cerneret
Haereditatem: hujus interventu redit
Res in tranquillum (*c*): filiam invenit Chremes:

Nu-

Thais vero meretriciam redolens facundiam, seu amatoriam potius vesaniam *forte fortuna adfuit* (hoc ejus proloquium) *hic meus amicus* (Thrasonem intelligit militem, quem stolidum, arrogantemque vocat Erasmus) *emit eam* (idest Pamphilam) *dono mihi imprudens harum rerum, ignarusque omnium*. Eunuch. Act. I. sc. II. v. LIII. Parmeno tandem servili quadam jactantia, adnotante Casaubono. *Not. in Hecyr.* magnificentius, quam verius dicit *scio, neque hoc imprudens feci*; postea vero audito Pamphili responsu *equidem plus hodie boni*, subdit, *feci imprudens, quam sciens ante hunc diem unquam*. Hecyr. Act. V. sc. IV. v. XXXVIII. *Truly i have done* (Anglice vertit Cookius) *more good this day without knowing it than ever i did before with design*. Quare ex falsis penè veras nuptias imprudentem facere idem est ac imprudentem se gerere in transigendis nuptiarum negociis, veluti de Davo intelligit Giacomellius.

(*c*) Ex Andriae lectione decerpserat hujus prologi auctor eam dictionem, eo quod Terentianus Davus vafro alioqui servus ingenio Chremetem, Mysimque alloquutus *quid*, dixerit, *turba est apud forum? quid illic hominum litigant?* Act. IV. sc. V. v. VI.

(*a*) *Estne* (sic Terentius) *hic Crito sobrinus Chrysidis?* Andr. Act. IV. sc. VI. v. VI.

(*b*) Hospes Andrius ἀπὸ τοῦ κριτοῦ, quem pauperem

Nubit Glycerium Pamphilo, Philumena
Charino. Habetis Spectatores optimi
Quid Andria ferat: facite jam, ut alacritas
Adolescentum nostrum (*a*) augeatur in dies.

perem vocat Erasmus, sed tamen probum, impatientem contumeliae, cujus *interventu*, ait Giacomellius. *redit res in tranquillum*, & ille *dat*, ut cum Sulpicio loquar Apollinari, *Pamphilo hanc*, nimirum Glycerium, *aliam*, nempè Philumenam, *Charino conjugem*. Argum. Andr. v. xii.

(*c*) Idem ac *tranquilla res est*. Terent. Phorm. Act. iii. sc. i. v. xv.

(*a*) Academicorum Latinorum.

EXPLICIT
PROLOGVS ANDRIAE.

EV-

XL'X.

EVNVCHVS.



TITVLVS.

ACTA . LVDIS . MEGALENSIBVS . L. POSTHVMIO . ALBINO ET . L. CORNELIO . MERVLA . AED. CVR. EGERVNT . L. AMBIVIVS . TVRPIO . ET . L. ATTILIVS . PRAENESTINVS MODOS . FECIT . FLACCVS . CLAVDI . F. TIBIS . DVABVS DEXTRIS . GRAECA . EST . MENANDRV . ACTA . II. M. VALERIO . MESSALA . ET . GN. FANNIO . STRABONE . COSS. AN. AB . V. C. DXCIII. ANTE . XPTVM . NATVM CLIX. ACTA . DENVO . ROMAE . AB . ACADEMICIS LATINIS . IN . THEATRO . COLLEGI . SALVIATI . LVDIS BACCHANALIBVS . AN. MDCCXXXIX.

PLACVIT.

G

« L. »

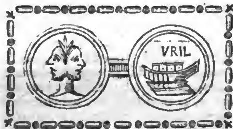
EX EVNVCHO.

Sine Cerere, & Libero friget Venus.
Act. IV. sc. v. v. VI

Quod cavere possis stultum admittere est.
Act. IV. sc. VI. v. XXIII.

Omnia prius experiri verbis, quam armis sapientem decet.
Act. IV. sc. VII. v. XIX.

Novi ingenium mulierum:
Nolunt ubi velis; ubi nolis cupiunt ultro.
Act. IV. sc. VII. v. XLII.



MATANIVS OBERLINIO S.

ARGENTORATVM.

SI vales bene eſt, ego quidem valeo. Aeque, ut videtur, mi Oberlini, gaudendum invicem; tibi mea erga te, mihi tua in me humanitate, ac benevolentia. De his autem, ne injuriam faciam amicitiae noſtrae, libentius taceam, quam pauca dixerim. Nunc vero longo quum disjungamur intervallo regionum tecum per litteras iterum loqui cupio. Quod ad te attinet non puto futurum unquam ut mei memoriam aboleri patiaris, & quorum animos ſtudiorum ſimilitudo conjunxit locorum longinquitas diſtrahat. Ego certe tuas quum lego litteras eruditionis plenas tecum videor eſſe, tua uti conſuetudine, tuo frui colloquio. Beavit me jucunda tui recordatione ſupra caeteros Voſmaerius, qui in Italiam quum divertiſſet, & ſuperioribus menſibus eſſet pervagatus Etruriam, quo Romam uſque contenderet, humaniſſimis verbis me tuo nomine juſſit ſalvere plurimum. Nae tu es optime amandi, amoriſque tui declarandi artifex. Non eſt tamen cur vereare ne mihi ex animo excideris. Diu quidem ſilui modo publicis, privatiſque ſtudiorum curis diſtentus, modo valetudine oculorum non ſatis commoda impeditus, ſaepiſſime vero quodam maerore animi, quod audiviſſem ſcilicet amicos interiiſſe nonnullos, quos mors ſola disjungere potuit, & ſpectabilem cumprimis virum, in cujus perſcribenda vitae ratione mihi ſuperiore anno fuit adlaborandum. Erat hic cele-

berrimus Giacomellius ab egregiis animi, ingeniique dotibus commendatissimus, quem nunquam mori oportuisset. Nec plura. Vrgent lacrimae. Perlatum est ad me per amicum suavissimum Herrmannium, quod quidem mihi jucundissimum fuit, publicis te, tuumque comitem Laurentium in docendo implicari laboribus, ut juventus, quae undequaque ad Argentoratensem confluit academiam, sanioribus cum politioris litteraturae, tum humaniorum litterarum imbuatur praeceptis. Hinc valdè mihi ea omnia probantur, quae cum de cultiori Latini sermonis institutione per te disseminantur impensius, tum quae de Terentianis fabulis explanantur a Laurentio. Atque eam ob caussam mihi de Giacomellii ejusdem prologis in Terentium iterum evulgandis cogitanti in mentem venit eos aequo ad te animo mittere versiculos ab eo peractos, quibus populo edictum de Eunuchi, & Hecyrae fabulis agendis. Meam vero ut sincere, & sine fuco persequar Romano sermone sententiam nil vidi, legique unquam exaratum opportunius, ac diligentius ab Italis nostris, quod ad Terentianam, Plautinamque accedat propius scribendi rationem, quam quod in iis, ac caeteris exhibetur versiculis. Artis interest rhetoricae, interest poeticae scriptorem habuisse percelebrem, qui praeter Graecos, quos semper imitari in animum induxerat suum, Latinos etiam comicarum rerum auctores styli aequavit jucunditate, ratione scribendi, eruditione verborum. Atque utinam Plautinas quoque fabulas omnes novis, ut & Terentianas omnes, exornasset prologis, novisque versiculis! Eam ob caussam operae pretium est eos saltem, quos confecit prologos, atque versiculos magis, ac magis reddere familiares, ut

ut qui fabulis erudiuntur, ac delectantur isthanc quoque ad sua studia habeant accessionem. Quos dum lego satis mihi videor habere quo aliquos excusare non possim implacabiles Latini sermonis hostes, qui eruditorum linguam parvi faciendam quum putent, eam per summam ignaviam censorio detrectant supercilio, quam alii libertate summa respuere nefas existimarent. Ceterum ego, quamquam multa causari possem, si quaeris, sic existimo qualiacumque per plusculos homines, quos tamen indoctos facile dixeris, de Latinorum dictitantur lingua, ea confictis anicularum fabellis accensenda, atque inanibus otiosorum deliramentis. Ecquando tu homines ineptiores vidisti? Quae tamen vir non indoctus superioribus annis in eos, qui Latinae scriptioni litarunt, per occasionem ultroneam effutire non renuit, satis Giacomellii exemplo confutata vides, utpotequi nunquam visus est ab Latinis scriptoribus desciviſſe. Qui secus cogitant insulsa multa somniando congerunt, quae risum potius, & stomachum movent, quam ab hominibus comprobentur cordatis, ac liberaliter institutis. Nihilo tamen secius si quod sentio libere est scribendum fateor Latinam linguam ob sui fortasse difficultatem quibusdam extra Italiam maxime degentibus displicuisse scriptoribus qui demortuam, ut ajunt, quum vernaculae autument postponendam, rationes jactitant sanè leves, leporis vero, & amoenitatis plenas, omnia itidem quaestionibus inutilibus susque deque vertentes. Hinc factum ut multi rei novitate illecti non voce tenus, sed scripto etiam scientiarum quarumcumque collustrationem (quippequi nondum satis Latine nossent) nativo sermone vulgaverint. Quam falso id aliquando confictum sit ipsa res monet. Miserum me!, qui

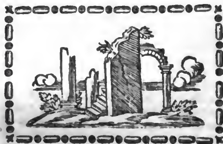
qui haec incogitans ausus sum de scriptoribus dicecere, quibuscum te video foedere aliquo conjunctum! Ignoscas velim si eos ita sentio comparatos, propriis ut opinionibus illorum quisquam blandiatur facillime, easque adeo habeat in deliciis, ut vel mediocria putare velit optima. Neque diffiteor nativum excolendum sermonem, quin potius a compluribus negligi doctiorum querela est, nec immerito, ut opinor, crebris usurpata sermonibus. Sed quis nesciat Latinam linguam Italorum semper fuisse, non exteram, non hospitem, non alienam, & a majoribus nostris tantopere excultam? Majoribus reapse nostris quis non subscripserit? Veram, & germanam ipsorum detrectare sapientiam indecorum, & nugatorium est. Tantundem enitendum nobis, eo praesertim tempore, quo Latina verba despectui habere videntur qui eorum difficultate deterriti populares, facilioresque addiscunt linguas, quas itidem praedicant venustiores, ac si relicta matrona majestatis plena, & antiquae severitatis accederent ad mulierculas conquisitis lenociniis undique diffluentes. Quorsum tandem? Sin cavillari quis audeat inficetus, & delicatulus, perspectum habeat me eos non alloqui, quorum in animos insinuari nec ratio potest, nec auctoritas. Neque me loqui putes magnificentius, quam verius, quum eos a me facile abducam, qui quaecunque inficiari non audent corrumpunt misere, & ad somnia sua detorquent. At loripedem rectus derideat, Aethyopem albus. Nos institutum nostrum tenebimus nostris nequicquam obtrectantibus. Tuo in judicio, probationeque ipse conquiescam, mi Oberlini, quem scilicet ejus rei peritissimum puto. Do testem tractationem illam

tuam

tuam doctam oppido, & elegantem ad me superioribus annis pro singulari humanitate tua per Edelmannium Dietrichii in litterario itinere socium missam, ubi prisca graphice congestà leguntur jungendorum marium, fluviorumque molimina. Perlatum itidem est ad me, quod perjucundum scitu mihi fuit, evulgasse te nuper descriptionem pervenustàm lapidum, marmorum, vasorum, quorum custodiam inierat Schoepflinius. Quam vellem meorum ut in manus amicorum irreperet eximium opus! Ego utique legerem perlibenter, ut & larium, nummorum, gemmarum ab Schoepflinio ipso collectarum illustrationem, quae ignoro an fuerit edita. Sed vide, amabo te, è prologis elucubratis a Giacomellio quo delapsa sit epistola. De animadversionibus meis ne verbum quidem: Meam saltem operam quantulamcumque amabis spero. Habes enim, amice suavissime, quod ego animadverti posse contendebam; etsi volens lubensque fateor quod majus ingenium, majus eloquentiae flumen res tanta desiderat. Homini libenter ignosces, qui ne moroso ullo, si fas est, agitetur fastidio litterariis quandoque nugis fessum ab studiis severioribus recreat animum. Scire aveo quid de novis versiculis fabulae cujusvis titulos exhibentibus, quid de singulis, novisque prologis sentias. Vix tamen adducar ut credam per te, collegasque tuos, Schererium maxime, Laurentium, Lobsteinium improbatum iri laborem ejusmodi, quem tanti faciunt Itali nostri. Hominem sanè auctorem habent percelebrem, cujus sapientiae fama regiones quoque dissitas penetravit. Id quod tu ipse, veluti sperare licet, tanto veritatis lumine fateberis, ut nisi quispiam latinitatis ignarus nil, quod non ineptum om-

omnino fit, possit contra mussitare. Sed concubium jam imminet noctis; & quoniam video quantum epistola haec mea praeter opinionem excreverit, in aliam complusćula conijciam, si plus otii habuero. Illud tamen pro certo habe nunquam tui memoriam meo ex animo posse divelli. Eos enim oculis cernere planè mihi videor, quorum perjucunda recordatione nisi paullulum sustentarer, male mecum profecto agerem, ac saepe quum animus tristi aliqua cogitatione maxime exaestuat, odiosus mihi essem, ac planè invisus. Vale, & tui amantem redama, amicisque nostris nominatim salutem plurimam impertire.

PISTORIO III. NON. IVN. MDCCLXXVI.



VER-

VERSICVLI

QVIBVS POPVLO EDICTVM EST DE EVNVCHI ET HECYRAE FABVLIS AGENDIS.



Alvete (*a*) multum qui latinis
litteris,

Et

(*a*) Vſitata penes Terentium ratio ſalutationis. *Sed quos perconter? Video. Salvete*. Andr. Act. IV. ſc. v. v. v. *Quem*, exclamat Phaedria, *hic ego audio? O Thraſo!* Reſpondet Thraſo: *Salvete*. Eunuch. Act. V. ſc. ix. v. xxx. Dicenti vero Phaedriae *mi patrue ſalve* reſpondit Demipho *ſalve, ſed ubi eſt Antipho?.... Here ſalve*, ſubjungit Geta, cui Demipho: *Oh, bone cuſtos, ſalve*. Phorm. Act. II. ſc. i. v. xxiv. & LVI. *O il ben tornato* (ita Bergallia) *mio zio...... Buondì. Ma Antifon dov' è?.. Padrone il ciel vi ſalvi ... Oh ſalve il mio cuſtode dabbene*. Inſuper *ti ſaluto* (Forteguerrius) *mio zio; ed io te pure: Ma Antifone dov' è? O padron mio io ti ſaluto. Buon giorno, o noſtro bravo direttore!* Bacchidi Laches dicit *ſalve; ſalve Laches* reſpondet Bacchis. *Hecyr. Act. V. ſc.* i. *v* v. Chuſai Arachites amicus David ſalutationis gratia ſic ex verſione LXX. interpretum alloquutus eſt Abſalonem *Ζήτω ὁ βασιλεὺς* Joabuſque Amaſae dixit *εἰ ὑγιαίνεις σὺ ἀδελφέ*. *Reg. L. II. c.* ix. *v.* xx. Tantum abest ut ſalutationis formulae, uti nonnulli putant, a veteribus uſurpatae minime fuerint, quin & penes Graecos eas in uſu fuiſſe teſtetur Homerus: Achilles enim Agamennonis dum nuncios letus excepiſſet in haec grata verba prorupit: *Χαίρετον, ἦ φίλοι ἄνδρες ἱκάνετον*. *Iliad. L. X. v.* xxiv. abſolutoque prandio ita Vlyſſes arrepto cyatho ſalutavit

Et artibus favetis (*a*) optimis, bene

La-

Achillem: Χαῖρ' ἀχιλεῦ, & persaepe vox ipsa χαῖρε repetita videtur. Sic foeminis, quae olim a veteribus Graecis κανηφόραι dicebantur, suadet Callimachus ut dicant δάματερ μέγα χαῖρε. *Hymn. in Cerer.* Allata vero comicorum salutatio usurpatur etiam a Plauto, apud quem Astaphium (ancillae nomen) Stratilaci servo dicit *salve*, eidemque respondetur *satis mihi est tuae salutis*. Truculent. Act. II. sc. II. v. IV. Sed salus ipsa pro dea salutis veterum more accipitur a Terentio, quum Demeam inducit eam commemorantem. *Ipsa* enim, ut Demea loquitur, *si cupiat salus servare prorsus non potest hanc familiam*. Adelph. Act. IV. sc. VII. v. XLIII. Unde salutaris porta Romae olim appellata, quae ejus templo proxima fuit. Colebatur autem a Romanis salus non aliter ac a Graecis ὑγεία, cujus aedes a C. Junio Bubulco censore locatae sunt. Eas enim Samnitico bello, dictator quum esset, dedicavit, famaque est fuisse a Fabio depictas. *Cicer. De nat. deor. L. II. n.* XXIII. *Liv. Hist. Rom. L. IX. n.* VI. Non modo vero incolumitati generatim, sed corporum valetudini praefuisse declarat ipse Terentius. Inquit enim Sostratam repraesentans prudentem matronam *male metuo ne Philumenae magis morbus aggravescat*: *Quod te, Aesculapi, & te, salus, ne quid sit hujus oro*. Hecyr. Act. III. sc. II. v. II. Sed Hispaniensis legenda versio, quam Petrus Simon Abrilius perfecit. Vid. *Terent. cum not. Boecler. & Gujet*. Revera eam Aesculapio consociat medicinae praesidi, quem Apollinis filium jam effinxerunt poetae, & cujus in honorem Epidauri in Achaja fanum accepimus exaedificatum, ubi cubantes aegroti morborum remedia capessere credebantur.

(*a*) Qui optimis favissent artibus alio sensu favere olim jubebantur in comoediarum prologis, quum imperaretur ipsis silentium, ne ulla importuna voce in theatris

ob-

Latino cum Gregi (*a*) cupitis (*b*), & copiam

De-

obstrepente repraesentari fabula prohiberetur. Hinc Terentius ipse *favete*, exclamat, *adeste aequo animo, & rem cognoscite*. Andr. Prolog. v. XXIV. *Favoritelo voi* (vertit Forteguerrius) *e con giusto animo pesate ben la cosa*. Insuper *pour vous, Messieurs* (sic Daceria) *nous vous supplions de nous ecouter favorablement, & d' examiner cette piece*. Lipsius vero *at vos favete* (ita proloquitur) *& date crescendi copiam ingeniis, quae se publico applicant bono*. Praef. in epist. quaest.

(*a*) Gregis vocem a bestiarum multitudine desumptam, & pro conventu hominum a scriptoribus metaphorice, ut dicunt rhetores, usurpatam neque rejecit Terentius, neque Plautus, quorum uterque scenicorum turbam intelligit, seu multiplices comoediarum actores. *Unum etiam hoc vos oro*, inquit Gnatho, *ut me in vostrum gregem recipiatis*. Terent. Eunuch. Act. V. sc. IX. v. LIV. *Ad alium mox defertur gregem*. Prolog. Heautont. v. XLV. *Atque hercle hic de grege illo est*. Adelph. Act. III. sc. III. v. VIII. *Noster grex motus loco est*. Prolog. Phorm. v. XXXIII. *La nostra compagnia* (sic verterem) *ha perduto il luogo*. Non ita Joannes Fabrinius. *Mihi, atque vobis res vortat bene, gregique huic*. Plaut. Prolog. Asinar. v. II. *Huic vos nunc pariter bonam boni operam date gregi*. Prolog. Pseudol. v. IX. Hinc conductorum grex dicitur qui continet *gl' impresarj* (ut ad normam loquar Italorum) *e i recitanti*. Vid. *Ricc. Calligr. Plaut. e Terenz. p.* LX. Contubernium vero Latinorum pro grege innuit Giacomellius, Romanos scilicet academicos, qui Latini id temporis appellari maxime consueverant, quo Terentianae, Plautinaeque fabulae impensius Romae agebantur, quum dramaticae Latinorum veterum poesi incumbere constituerint. Eorum nomina singulis praefixa fabulis in earum editione

H II. Re-

Dediſtis (*a*) uſque ad hanc diem qui cre-
ſceret.

Te-

Romana leguntur. Sic Plautus gregem inducere conſueverat comoediae finem nonnunquam imponentem, unum nempè, vel plures ex ipſo grege ſpectatoribus nunciantes ut plauderent. *Nunc vos, ſi vobis placet* (ſunt gregis Plautini verba) *& ſi placuimus, neque odio fuimus, ſignum hoc mittite..... plauſum date*. Captiv. Act. V. ſc. v. v. vi. *Aequum eſt* (ſic alibi) *manibus meritis meritam mercedem dare*. Caſin. Act. V. ſc. iv. v. iv. *More majorum date plauſum*. Cistellar. Act. V. ſc. i. v. vi. *Si voltis applaudere, atque approbare hunc gregem, & fabulam, in craſtinum vos vocabo*. Pſeudol. Act. V. ſc. ii. v. xli. *Si placuit plauſum poſtulat comoedia*. Poenul. Act. V. ſc. vi. v. xxxiv. Hinc perſpicuos puerorum greges dixit Seneca *Epiſt. ad Lucil. ep.* cx. ſervorum gregem Juvenalis *Satyr. ſat.* xii. gregem comoedorum, & hiſtrionum Petronius *Satyr.* §. xi. perſonatos greges Donatus. *Adn. in Terent. Adelph.* Tandem Arimini in bibliotheca Gambalonga ſequens habetur inſcriptio Eutychetis cujuſdam, qui in urbano hiſtrionum grege ſtupidi egiſſe perſonam videtur:

D. M.
AEMILIAE . IRENE . QVAE . VIXIT . ANN. XXVI.
DIEBVS . XIIII. AVRELIVS . EVTYCHES . STVPDVS
IN . GREG. VRB. CONIVGI . KARISSIME.

Sed rem explanatam video prae caeteris a Pignorio. *De ſerv. p.* xx.

(*b*) Idem ac *favetis*, ſeu *bene vultis*, atque eadem ſignificatione dixit Terentius *quod* (ſunt Critonis Andri dictiones) *ipſi cupio Glycerio*. Andr. Act. V. ſc. iv. v. ii.

(*a*) Effeciſtis ut quotidie magis augeretur.

(*a*)

Terentii exhibemus fabulas (*a*) duas Eunuchum (*b*), & Hecyram (*c*): Et Eunuchum quidem damus

Acer-

(*a*) Scilicet confictas narrationes in comoediis adhibitas, & in theatris agendas. Hinc Simo Terentianus Critoni, Chremeti, Pamphiloque dicit: *Fabulam inceptat* Andr. Act. V. sc. IV. v. XXII. res nimirum enarrat fictas, mendaces, & nugatorias. *Hecyra est huic nomen fabulae*. Prolog. Hecyr. v. I. *Nos jam fabulae sumus*. Hecyr. Act. IV. sc. III. v. XIV. Quemcumque vero sermonem fabulam primitus dixere veteres. Vnde Plautinum illud *atque eccum tibi lupum in sermone* Stich. Act. IV. sc. I. v. LXXI. ita extulit Terentius dicens *lupus in fabula*. Adelph. Act. IV. sc. I. v. XXI. Haesit demum vox in sermone anili, & fabuloso, adeoque conficta quum essent cum ludorum, tum dramatum argumenta, fabulas appellari placuit.

(*b*) Haec fabula, quae meruit VIII. ut nummorum M. ab aedilibus Terentio darentur, non solum bis acta creditur L. Posthumio, & L. Cornelio Merula Aed. Cur. atque insuper M. Valerio Messala, & Gn. Fannio Strabone CSS. sed non desunt qui eam bis eodem die putant fuisse actam. *Tanaquill. Fab. Notul. ad Terent.* Percelebris est Gallica ejusdem versio, quae per Janum Antonium Baifium Caroli Noni temporibus prodiit, atque iterata legitur a Martignatio, Fontanioque, quamque altera excepit Italica a Neapolitano quodam poeta, cujus ignoratur nomen, exarata perdiligenter. Atticus in ea exhibetur civis, qui Chremetem, & Pamphilam filios habuit. Rapta Pamphila, & Rhodum advecta meretrici traditur, quae Thaidis filiae sociam facit. Interim Chaerea adolescens ornatu Eunuchi indutus eam adspicit, diligit, facit gravidam. Vnde Thais variis interjectis eventibus a sene quodam, cui Lachetis inditum nomen, Pamphilaque a Chaerea

Acerrime castratum (*a*), ita ut sibi nihil Ti-

rea in clientelam invicem accipiuntur uxoriam. Monendum tamen è Menandri Eunucho fabulam paucis immutatis ea ratione expressisse Terentium, Menandri ut Davus esset Terentii Parmeno, Chrysis fieret Thais, Chaerestratus converteretur in Phaedriam. Sed Graeca Menandri fragmenta sunt perscrutanda, ea praesertim, quae restituit Pacichellius, & illustravit.

(*c*) In hac fabula describitur a Terentio Pamphilus adolescens Lachetis è Sostrata uxore filius, qui vitiata per errorem Philumena, puella nimirum è Phidippo, ac Myrrhina olim progenita, eique detracto annulo in Imbrum insulam Thraciae proximam proficiscitur. Ejus vero argumentum infra in adnotationibus in alterum Hecyrae prologum uberius proferam.

(*a*) Spoliatum nempé rebus inverecundis, quae in ejusmodi inveniuntur fabula. A comicis Graecis dicitur **ἀφῃρέθη**, *ademptus* scilicet, *ablatus*, *subductus*, *abstractus*, ut in Aristophane **στέφανον ἀφῃρέθη**. *Nub. Act. II. sc.* II. *v.* XVI. Tali ablactione opus erat, sibi ut nihil timeret pudor in hac, & reliquis agendis Terentii comoediis coram bene moratis adolescentibus, quales erant qui in Romanam erant Latinorum academiam cooptati, quia **φθείρουσιν ἤθη χρῆστ' ὁμιλίαι κακαί**. *S. Paul. ad Corinth. epist. I. c.* XV. *v.* XXXIII. Constat enim abjectis lenociniis eorum, qui callide Terentianos inter comicos debacchantur, ac meretricios amores nuptiis conglutinant, quidquid est reliquum selectiorum ita esse sententiarum, quarum aliquas auctor è Platone lubentius excerpsit, monitorumque plenum, ut Schonaejum ad librum, qui Terentii Christiani titulo insignitur, publici juris faciendum impulerit. Sed ut verum fatear S. Augustinus, qui castos alioquin, & sententiarum plenos referre non dubitat Terentii versiculos, legens Charini verba *nihil aliud*. *nisi* *Phi-*

Philumenam volo Andr. Act. II. sc. 1. v. v. adolescentem vocat eum flagitiosum, insana flagrantem cupiditate. *De civit. Dei L. XIV. c.* VIII. Testatur etiam *Confess. L. I. c.* XVI. in Eunucho Terentii *Act.* III. *sc.* 1. *v.* XXXVI. *sc.* v. *v.* XXXV. magnam se adnotasse turpitudinem; neque accusat *verba*, ut inquit, *quasi electa, atque pretiosa, sed vinum erroris, quod in eis propinatur ab ebriis doctoribus .... Et tamen*, subdit, *ego, Deus meus, in cujus conspectu jam secura est recordatio mea, libenter haec didici, & eis delectabar miser, & ob hoc bonae spei puer appellabar*. Sed insuper *rapiebant*, ait, *me spectacula theatrica plena imaginibus miseriarum mearum, & fomitibus ignis mei*. L. III c. 1. Quod quidem serio perpendens S. Ignatius Lojola *in scholis Terentium explicari, ni perpurgatus esset, quamquam optimum latinitatis auctorem, & Romanae comoediae principem, vetuit nominatim, quod eum videlicet parum verecundum, ac parum pudicum arbitraretur. Noluit igitur ea lectione puerorum animos imbui, ne plus moribus noceret, quam prodesset ingeniis*. Maff. Vit. S. Ignat. L. III. c. VIII. Aequum sanè erat ne mores corrumperentur adolescentium, nihilque sibi timeret pudor eorum, qui ad Eunuchi Terentiani fabulam Romano in theatro bacchanalibus ludis agendam spectatum advenerant, quaedam Chereae adolescentis, & Thaidis inhonestae foeminae castrare colloquia, eaque callide temperare, quae Doriam ancillam inter, & Gnathonem parasitum inverecunde instituta leguntur. Nam *ut in senibus gravitas*, ex monito S. Ambrosii, *in juvenibus alacritas, ita in adolescentibus verecundia commendatur*. Offic. L. I. c. XVII. Quod si Eunuchi fabula, cui versiculos, quibus de ea agenda populo edictum est, apposuit Giacomellius, Romae an. MDCCXXXIX. integra publicam lucem adspexit, id factum arbitror ne Terentii textus prae omnium latinitatis cultorum manibus reperiendus fidelibus honestiorum, doctiorumque juvenum oculis imperfectus subijceretur. Se enim XX. ann. natum legisse Terentium, ipsiusque elegantiam, & veritatem interpretationis aliis commendasse ipse

fate-

fatetur S. Hieronymus *Epist. ep. ad Pammach. de opt. gen. interp.* idemque ad comicum statuit pertinere humanos mores nosse, atque describere. *Epist. ep. ad Fur. de viduit. serv.* Actionem vero incorruptis adolescentium Romae degentium moribus accommodatam fuisse suspicatur nemo, quum redditam existimemus bene moratam, quae bonos deceret. Revera *nil dictu foedum, visuque haec limina tangat; maxima debetur puero reverentia*. Juvenal. Satyr. sat. XIV. v. XXXVI. Quamvis autem obscoenos in Plauto jocos, mores molles, & lascivos Massilia dignos, vel Tarento agnoverit Lipsius *Epist. quaest. L. II. ep.* XVIII. Terentiumque pudicum totum jactaverit, castum, verecundum, & quem a sacris suis Vesta non arceat, eum tamen, me quidem judice, quispiam non dictitaverit a nota Plautina semper immunem; tametsi certum musas Terentiano tantum sermone loquuturas, si loqui vellent, dulcesque Latini leporis facetias per Caecilium, Afranium, Terentium pari aetate nituisse. Vid. *Cellar. De solut. orat. script.* Neque tandem censeo reticendum quod de Terentio ad cardinalem Carolum Borromejum, doctum illum quidem virum, quodque ad rem nostram facere maxime videtur, sanctissimis praeditum moribus, scripsit olim vir summus Petrus Victorius. Scripsit etenim *ipsum valdè utilem esse, & ad Latinam linguam pariter perdiscendam, & ad vitam hominum suaviter excolendam. Nam quin accurata lectione Terentii mores emendentur, & politiores, integrioresque reddantur, si quis consilium illius, finemque attendat, corrigique se patiatur, dubitandum non est: Sunt enim fabulae ipsius (quantum ratio ejus poematis fert) honestae, ac graves, remotaeque ab omni turpitudine verborum, factorumque: Talem autem ipsum fuisse natura, moribusque facile suspicari possumus. Cujus rei etiam indicium est quod ille usus est consuetudine sanctissimorum, moderatissimorumque suae aetatis virorum, qui non tantopere ipsum dilexissent, nec in amicitiam suam irrepere posse essent, nisi similis ipsis, parque ingenio, ac vita fuisset*. Haec ille Florentia XVI. Kal. Jun. MDLXV. At enim

quid

Timeat (*a*) pudor (*b*) . Sermonis elegantia (*c*),

Fa-

quid in tanta opinionum varietate sentiendum? *Est modus in rebus*, ut cum Horatio loquar, *sunt certi denique fines, quos ultra citraque nequit consistere rectum*. Satyr. L. I. sat. I. v. CVI.

(*a*) *Syre tibi timui male*. Terent. Heautont. Act. III. sc. II. v. XX. Videnda vetus versio est ab erudito homine Italice facta, suppressoque nomine Venetiis evulgata, quae Gagliardium fortasse impulit ad eam reddendam correctiorem, accuratioremque. *Magis etiam reprehendendi qui se timere simularunt*. Cicer. Epist. famil. L. I. ep. V. *De republica valdè timeo*. Epist. ad Att. L. VII. ep. VI. Timere Terentiana significatione ad rem aliquam refertur, de qua cum amicis sermo est, & tunc vereri significat ne quid mali alicui accidat. Sic Quintilianus *religiosus*, ait, *judex libenter eum audit, quem justitiae suae minime timet*, idest ne suae justitiae insidietur. *Instit. Orat. L. IV. c.* I.

(*b*) Pro verecundia, ut est apud Terentium: *Patris pudor*. Andr. Act. I. sc. V. v. XXVIII. *Pudore, & liberalitate liberos retinere satius esse credo, quam metu*. Adelph. Act. I. sc. I. v. XXXII. Observanda Germanica versio, quae Joanne Episcopio prodiit auctore. A Germanis dicitur *scham*, & apud Latinos aliquando differt a pudicitia. Revera *non pudor*, inquit Tullius, *non pudicitia, non pietas revocaret*. Orat. or. pro Catilin. n. XXIV.

(*c*) Facundia scilicet, seu venustas sermonis, quam *Atticam* vocat Terentius. *Eunuch. Act V. sc.* IX. *v.* LXIV. De eloquentia quum sermo est dicitur elegans qui electis verbis, & puriori utitur constructione, disertusque est, atque elegans in dicendo. Vid. *Gell. Noct. Attic. L.* XIII. c. XX. Elegantia vero virtus in dictione est, quae efficit ut unumquodque pure, aperteque dici videatur; sive haec ad latinitatem reducatur, sive ad explanationem, quarum prima purum

 con-

Comoediam hanc probe nostis, longissime
Latinis antestare cunctis fabulis (*a*).
Adeste (*b*) cum frequentia, hanc industriam
Studiumque nostrum ut excitetis. Interim
Valete (*c*), nosque, & nostra amare pergite.

ejusdem amoenitate, ac Venere vel hac quoque aetate nos capi non erubescimus. Prael. in Terent. Revera amoenitatis nomine id omne intellectum volumus, quod eam producit jucunditatem, quae ex amoenis, suavibusque rebus percipitur. Ita *studiorum*, dixit Plinius, *amoenitates quaerimus*. Nat. hist. praef.

(*a*) Facetas, lepidas, amoenasque comoedias Menander elucubravit Greco Thaidis, & Colacis titulo insignitas, è quibus non modo desumpserat jam Militem gloriosum Plautus, sed postea decerpsit etiam Eunuchum Terentius. Sed quum Θαΐς, & κόλαξ a dignitate Graeca, venustateque non abhorreant, ac per Menandrum sale Attico repleantur, plurimis Latinae elegantiae flosculis callide collectis, atque suam in rem ingeniose traductis ita fabulam ornavit ipse Terentius, ea ut reliquis venustate antestare potissimum videatur. Haec vero Eunuchi fabula ob rerum fortasse varietatem in ea interspersam majores exegisse visa est venustatis flores, quos ii maxime collegerunt, quorum in animos illapsa fuit bene scribendi cupiditas.

(*b*) *Adeste quaeso* dixit Terentius. *Phorm. Act. II. sc.* III. *v.* III. Quod quidem favere significat, vel praesidio esse; siquidem quod olim expetitum fuerat ab Terentio, id Giacomellius academicorum quoque Latinorum nomine expetere debuit.

(*c*) *Valeat, vivat*. Terent. Andr. Act. V. sc. III. v. XVIII. *Vos valete, & plaudite*. Eunuch. Act. V. sc. IX. v. LXIV. *Valet, atque vivit*. Heautont. Act. III. sc. I. v. XXI. *Verba sunt Calliopii* (sic Eugraphius *Comm. in Terent.*

HEAVTONTIMO-RVMENOS.



TITVLVS.

ACTA . LVDIS . MEGALENSIBVS . L. CORNELIO . LENTVLO . ET L. VALERIO . FLACCO . AED. CVR. EGERVNT . L. AMBIVIVS TVRPIO . ET . L. ATTILIVS . PRAENESTINVS . MODOS . FECIT FLACCVS . CLAVDI . GRAECA . EST . MENANDRV . ACTA PRIMVM . TIBIS . IMPARIBVS . DEINDE . DVABVS . DEXTRIS ACTA . ETIAM . III. M. IVVENTIO . ET . T. SEMPRONIO . COSS. AN. AB . V. C. DXCI. ANTE . XPTVM . NATVM . CLXI. ACTA DENVO . ROMAE . AB . ACADEMICIS . LATINIS . IN . THEATRO COLLEGI . SALVIATI . LVDIS . BACCHANAL. AN. MDCCXXXVIII. PLACVIT.

EX HEAVTONTIMORVMENO.

Humani nihil a me alienum puto.

Act. I. sc. I. v. XXV.

Non fit sine periculo facinus magnum.

Act. II. sc. III. v. LXXIII.

Itan' comparatam esse hominum naturam omnium,
Aliena ut melius videant, & dijudicent,
Quam sua?

Act. III. sc. I. v. XCVII.

Non licet hominem esse saepe ita ut vult.

Act. IV. sc. I. v. LIII.

Nil tam difficile est, quin quaerendo investigari possit.

Act. IV. sc. I. v. LXII.

Jus summum saepe summa est malitia.

Act. IV. sc. IV. v. XLVIII.



MATANIVS FERNERIO SVO
S.

HOLMIAM.

IAmpridem in votis habueram, amice suavissime, epistolis compellare te meis, ut elicerem tuas. Neque putes velim tui factum oblivione ut in hanc usque diem scriptiunculam quantulamcumque meam distulerim. Nae video quanta vel apud amicos toto penè dixerim divisos orbe sit vis verae, solidaeque virtutis. Superiori aestate de te, rebusque tuis una cum Murrayo anatomico Vpsaliensi haud incelebri, ac Plommenfeldtio politioris ingenii equite sum loquutus. Quos ut ego vidi tanta sum voluptate perfusus, tuae ut acerbitatem absentiae summa consolatione lenirem. Quanta vero in eo colloquio mihi jucundissimo sim laetitia affectus, facilius est tibi existimare, quam mihi scribere. Optaveram planè, neque ob morae brevitatem impetrare potui, ut vividiore frui me diutius finerent tui memoria, qua mihi charius, aut antiquius esse nihil potest. Nam quantum tui ex Etruria discedentis, atque in Sueciam redeuntis cepi dolorem, quanta uror absens molestia non facile dixerim. Gaudeo autem, vereque gaudeo quod ex Italia incolumem te ad tuos recepisti. Doleo tamen vehementer postremam ad te scriptam epistolam, atque alteram ad amicum Rottbollium splendidum Haffniensis academiae lumen periisse. Periisse namque, & vel a freto Danico, vel Baltico mare utrasque suspicor absorptas, quibus nullum adhuc

ref

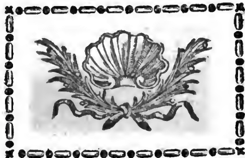
responsum acceperim. Nunc alacritatem quum foveo, studiumque scribendi assiduis distineor occupationibus, quae in caussa sunt ut huic vix tantulae epistolae perscribendae tempus habeam, quod quidem fortuito tumultuariae quaedam cogitationes è studiis ereptum leverioribus amicitiae tuae consecrarunt. Ridebis fortasse, sive potius irridebis, opinor, suscepti consilii rationem, si ut est aperiam. Hoc si roges, sincere tecum agam, & veniam dabis. Sed prius excute quaeso prudentiam tuam, & vide quantum amicorum nugis tribuendum. Hoc mane aestivis ardoribus aestuans vehementius, animum aliquantisper ab studiis abducere debui, ut per umbrosa urbis loca deambulans auram captarem, quantum potui, frigidiusculam. Perlibenter abii, ac voti compos effectus ibam forte via domum ut remigrarem, jejunumque stomachum prandio reficerem, dum egomet coepi mecum, ut fit ubi cogitabundum quid studiosorum animo haeret, rem quampiam litterariam ex alia cogitare, & omnia in aptiorem sententiam. Quid opus est verbis? Incogitans perambulo, praetereo domum nescio quid circumspectans; longe jam abieram. Stupenti similis consisto parumper praesentiens me praeteriisse; redeo rursum, novae novas excipiunt cogitationes. Menti repente obversantur absentes amici, maximeque suavissima quondam tecum instituta colloquia Pistorii quum esses. Perjucunda tui permotus recordatione morae impatiens aedes ingredior, calamum sumo, scribo epistolam. Scribo autem domesticis obstrepentibus, qui me, ut solent, ardenter sollicitant accubitum ut ire velim. En vides quod paucis te volo, atque adeo animum sedulo adverte ad id, cujus potissimum

gra-

gratia ad te ſcribere libentius inſtitui; quum alioquin temporis premar anguſtiis, & pauculis occupationibus hac ipſa die exhauriendis. Verſiculos ad te mitto leporis, & amoenitatis plenos perdiligenter exaratos a Giacomellio, quem quum eſſes pervagatus Italiam noſtram te Romae inveniſſe fama praeſtantem ſingulari penes doctiores homines meminiſti: Nondum enim vitam cum morte commutaverat. Eos vero perfecerat quum per navos juvenes, & induſtrios Terentiana daretur populo fabula, quae Heautontimorumenos appellatur. Lege quaeſo, & vide Latinam ſcribendi rationem, quae apud emunctae naris homines in Italia viget. Latinis ille ſcriptoribus utebatur familiariſſime, ut dicere quae vellet non modo ad eorum normam ſcriberet, ſed locutiones ipſas è Latino fonte parce detortas fingeret ad illorum ſimilitudinem. Verum temporis premor anguſtiis, mi Ferneri, ac nolens impedior quominus ſcriptionem protraham. Vtinam producere longius poſſem! Servulus clamitat, inſtat, dicit muſſitare filios, expectare uxorem, ad quam illico ſi non advoles male profecto ages. Vide igitur qui fieri poſſit ut vel ſubciſivum tempuſculum voluntati meae conceſſum putem. Vnde manum de tabula. Nolim tamen locorum intervallo, atque celeritate ſcribendi quicquam de mutua in nos benevolentia detractum. Sed heus tu unum praeterieram, quod dictum oportuit. Nam gratulor te ex academia Vpſalienſi, ubi in Celſii locum ſuffectus aſtronomiam docueras, maritimarum rerum regimini regio Guſtavi Adolphi juſſu honorifice deſtinatum. Ejuſmodi honos cum voluptati tuae famulatur, tum video quantum ad rem conferat publicam, cujus intereſt viros per

celebres, quorum doctrinae fama magis magisque percrebuit, utilioribus aliorum commodis inservire. Sincero, crede mihi, perfundor gaudio. Neque enim ego, ut quidam, invideo aliis bona, quibus ipse careo, sed potius haud leve solatium experior, voluptatemque mirificam, si ea, quae denegantur mihi, superesse aliis sentiam. Urgent domestici Si moror impransus ero. Hem! Jocus parum lepidus! Vacuus enim mihi venter crepitat. Tu, si me amas, hac, qualiscumque sit, epistola ad eam rem maxime utere, cujus gratia ad te mittitur. Jam satis. Plura alias. Eja tu vale, & quando litteris me inviseris scias gratissimum fore. Tu velim tuam, & amicorum valetudinem cures. Nos bene valemus, ac tibi quotquot sumus prospera omnia precamur. Interim faxit Deus ut tu scientiarum bono natus sospes serveris, atque superstes. Iterum vale.

PISTORI KAL. QVINTIL. CIↃ. IↃ. CC. LXXVI.



VER-

VERSICVLI

QVIBVS POPVLO EDICTVM EST DE PSEVDOLI PLAVTINI ET HEAVTONTIMORVMENI FABVLIS AGENDIS.



Atinus Grex (*a*) Patronis (*b*) optimis ſuis
Salutem mittit. Quae vos velle plurimum
Exiſtimamus, ea nos maxime decet
Expetere; & eſſe ſtudia nobis omnia
Studio de veſtro oportet, quorum copia
Id poſſumus, quod nunquam noſtra inopia
Potuiſſet. Binas igitur fabulas damus
Veſtrae in ſpem gratiae (*c*). Si cui veſtrum joci (*d*)

Ni-

(*a*) Vid. *Giacomell. Verſic. in Eunuch. v.* III.

(*b*) *Huic ipſi* (ſunt Thaidis verba) *opus patrono eſt*. Terent. Eunuch. Act. IV. ſc. VI. v. XXXII. Vid. *Giacomell. Verſic. in Phorm. v.* XIV.

(*c*) *Gratiam .... inibo*. Terent. Eunuch. Act. III. ſc. V. v. VIII.

(*d*) *Ludum, jocumque dices*. Terent. Eunuch. Act. II. ſc. III. v. VII. Hinc Ovidius *ſcena*, dixit, *ſonat, ludique vocant, ſpectate, Quirites*. Faſt. L. IV. v. CLXXXV. Sic Phaedrus *fictis*, ait, *jocari nos meminerit fabulis* Fabul.

Pro-

Nimio plus placeant; nae erit, illi plus satis
Facetiarum Pseudolus (*a*) quod oggerat (*b*).
Iis consultum oportuit etiam, qui amant
Severiores ludum (*c*) temperantius:

Id

Prolog. L. I. v. vii. eo quod fabula vocetur ab ipso *narrantis jocus*. Prolog. L. II. v. v. *Calumniamque fictis elusit jocis*. Prolog. L. III. v. xxxvii. *Et hoc jocorum* (scilicet fabularum) *legere fastidis genus*. L. IV. fab. vi. v. ii. Quoniam vero solet usuvenire ut *joci*, ut cum Giacomellio loquar, *nimio plus placeant*, omnesque amatoriae deliciae, lepores, ineptiaeque plus aequo delectent, meminisse oportet quod *omnes delicias* (ita S. Hieronymus) *& lepores, & risu dignas urbanitates, & caeteras ineptias amatorum in comoediis erubescimus*. Epist. ep. ad Nepotian. de vit. cler.

(*a*) Titulus unius est ex Plautinis comoediis, cujus argumentum ex Simone Charpentario Parrisio petendum. Servus designatur mendax, dolosus, fraudolentus fabulam exhibens, *ubi lepos, joci, risus* (ita Plautus) *vinum, ebrietas decent, gratiae, decor, hilaritas, atque delectatio*. Prolog. Pseudol. v. xx. Tullius de Naevio, Plautoque loquutus *quam gaudebat*, inquit, *bello suo Punico Naevius! quam Truculento Plautus! quam Pseudolo!* De senect. Pseudolus vero post Terentianas omnes fabulas actus Romae videtur ab Latinis academicis.

(*b*) *Ad satietatem usque oggerit*. Plaut. Cistell. Act. I. sc. i. v. LXXI.

(*c*) Vox ludi quum a Terentio adhibeatur nonnumquam pro loco, sive schola, ubi ars musica tradi praecipue consueverat, nil mirum si Getam ipse dicentem inducat quod *restabat aliud nihil, nisi oculos pascere, sectari, in ludum ducere, & reducere*. Phorm. Act. I. sc. ii. v. xxxvi. Vid. *Cam. Adnot. in Terent. ad us. Delph. Minell. not. in Phorm.*

Phorm. Sed vox quoque ipsa, uti usurpatam videmus a Giacomellio, ad ludos refertur cumprimis scenicos, quorum nomine comoediam, tragoediam, satyram, mimum, atque his similia veteres designabant, & multiplici ornabant decoratione. Vid. *Winckelmann. Monum. antich. inedit. T. II. p.* IV. *p.* CCLIV. Hinc dabatur, ut verbis utar Terentii *potestas condecorandi ludos scenicos*. Prolog. Hecyr. v. XLV. idest comoedias, quae in scenis aguntur; adeoque intelligitur quomodo veteres ipsi, juxta inscriptionem, quam relatam video a Reinesio *Inscr. Cl. IV.*

THEATRVM . ET . PROSCENIVM . REFECERE LVDIS . SCENICIS . BIDVO . DEDICAR . D. S. P.

Eorum primos an. V. C. CCCXCII. a Romanis fuisse novimus celebratos. *Herodian. Var. L.* III. *c.* VIII. Sed triennio ante quum C. Sulpitio Petico, & C. Licinio Stolone CSS. pestilentia grassari teterrima visa fuerit, & quum *vis morbi* (ut auctor est Livius. *Hist. Rom. L. VII. c.* II.) *nec humanis consiliis, nec ope divina levaretur, victis superstitione animis ludi quoque scenici, nova res bellicoso populo... inter alia caelestis irae placamina instituti sunt*. Verum & alios pro recuperata alicujus valetudine aliquando institutos lego commemorari. *Ptise. Lex. antiqu. Roman. v. lud.* Ejus generis ludi sunt matutini, qui in hac continentur inscriptione:

EVTYCHVS . AVG. L. MEDICVS LVDI . MATVTINI.

Fuerunt sanè apud Graecos ii percelebres inter caeteros, qui Catholicam quum promulgaret fidem S. Paullus acti fuerunt ab infidelibus hominibus in Ephesiorum theatro,

in

in quod ex Ephesiis bene credentibus impetum fecisse aliquos legimus ut Gajum, & Aristarchum Macedones, eosque comites Paulli raperent. *Act. Apost. C. XIX v.* xxix. Scenici vero omnes ludi, qui & agones, musici, & Dionysiaci dicebantur *Fabric. de lud. scen.* & ad comoediarum recitationem maxime pertinebant, praeter Apollinares in Apollinis memoriam fieri solitos, vel megalensium nomen sortiti sunt, quod magnis diis, veluti qui in honorem deae Cybeles fuere peracti, consecrarentur, quibus non Andria modo Terentii acta est, sed praeter Eunuchum Heautontimorumenos etiam, & Hecyra; vel funebrium, ad cohibendum nempè populum dum pompa funebris patricio alicui viro publice decreta celebraretur, atque his acta Adelphorum est fabula; vel tandem Romanorum, quos plebejos vocarunt, pro salute, aut incolumitate plebis institutorum, quo maxime tempore Phormionem actum non ignoramus. At in his ludis nescio, uti ajebat Lactantius *De ver. cult. L. VI. c* xx. confirmavitque postea S. Augustinus *De civit. Dei L. I. c.* xxxii. *L II. c.* viii. an esset corruptela vitiosior, quam quidem abiicere, jure ne, àn injuria censuerint alii, recentiorum prudentiores conati sunt. Romanos vero ludos, qui & circenses, eosque non a Tarquinio, ut fama est, sed a Romulo inventos, quemadmodum censuit Averanius *Dissert. in Cicer. Diss.* xviii. aedilium curulium cura nobilitatos, atque religione Christiana coercitos excepere bacchanales è Graecia jamdiu recepti; ac ne homines redderent nequiores, mox daturos progeniem vitiosiorem, sancitis inde legibus factum ut imperitorum hominum compesceretur improbitas. At scenica oblectamenta, quae modestiam redolent, atque emollire videntur mores, nec sinunt esse feros, in sui stuporem rapiunt adstantes, veluti S. Joanni Chrysostomo adhuc juveni olim accidisse ipse de se testatur περὶ τὰς ἐν τῇ σκηνῇ τέρψεις ἐπτοημένον. *De Sacerdot. L. I. c.* i. Bene vero moratos, studiososque juvenes non ludicrum, sed honestum decet spectaculum, cujus jucunditate demulceatur animus, ut festivo, lepidoque oblectamento lenitas libera-

Id est, proferre in Scenam (*a*) cur de-
crevimus

Heau-

beralibus misceatur jocis, facetiisque, & sit *genus hoc delectationis* (ita de comoediis loquitur Valerius Maximus *Dict. fact. memor. L. XI. c.* IV.) Italica severitate temperatum .

(*a*) In scenam proferre idem apud veteres erat ac fabulam in tentorio, domicilio, tabernaculo agere *Salmas. De scen.* quum σκηνὴν Graeci locum vocarent temporarium, scenae versatilis nomine ab Latinis distinctum referente Turnebo *Adversf. L. V. c.* IV. eumque partim frondibus, culmisque exornatum, partim tabulis, pannis, & pellibus coopertum, ubi specie orationum, & carminum refert Tacitus *Annal. L. XIV. c.* XX. proceres haud semel pollutos esse Romanos. *Calliach. De lud. scen. C. I. n.* II. Sed scena quaelibet, in qua juxta Donatum *duae arae poni solebant*; *dextera liberi, sinistra ejus dei, cui ludi fiebant* Fragm. De comoed. ex MSS. biblioth. reg. Parmens. in meliorem, proprioremque structuram versa est tractu temporis, ut multis, diversisque potuisset usibus inservire. *Vitruv. Architect. L. V. c.* VIII. Fabulas vero proferebant olim in scenam qui duces erant theatralium rerum *Bulenger. De theatr.* qualis prae caeteris Percennius ille fuit, cujus ipse meminit Tacitus *Annal. L. I. c* XVI. atque hi patroni quoque, vel moderatores operae ab scena appellantur in inscriptione Spoletana, quam retulit Lipsius *Epist. quaest. ep.* I.

M. SEPTIMIO . M. F. HOR. SEPTIMIANO . EQVO . PVBL.
IIII. VIR . I. D. PRAEF. FABR. ROMAE . . DEC. IIII.
SCABILLAR. OPERAE . VETERES . . A . SCAENA . PATRONO
OB . MERITA . EIVS L. D. D. D.

Pro-

Heautontimorumenon (*a*) Terentii.

Si

Procuratores quoque a ſcena vocati leguntur penes Gruterum. *Theſaur inſcript.* *p.* CCCXXXI.

L. SVRREDI . PH. L. F. CLV. FELICIS . PROCVRATORI AB . SCAEN. THEAT. IMP. CAESAR. DOMITIAN.

Obſervandum in antiquis lapidibus perſaepe legi *ſcaenam*, atque *proſcaenium* cum diphtongo, qua neque oratores, neque grammatici, neque poetae juxta conſuetudinem, uti adnotavit Manutius *Ortograph. rat.* *v. ſcen.* uſi ſunt, ne ipſo quidem excepto Terentio, ejuſdemque interprete Giacomellio. *Prolog. Adelph.* *v.* VII. *Phorm.* *v.* XIX. *Hecyr. I.* *v.* VI. Sit inſtar omnium, praeter relatas, ſequens inſcriptio Vulſiniis in hortulo quodam, ſeu ad lacum Vulſinium in amphitheatro reperta, quam Victorius Faernio dedit, quamque varietate aliqua (ortographica dumtaxat, ut cum grammaticis loquar) lego expoſitam a Muratorio. *Nov. theſaur. veter. inſcript. T. I. p.* CDLXXIV.

L. COMINIVS . L. F. AN. C. CANVLEIVS . L. F. T. TVLLIVS . T. F. KANVS . L. HIRRIVS . L. F. LATINVS . IIII. VIR . THEATRVM . ET . PROSCAENIVM DE . SVA . PECVNIA . FACIVNDVM . COERAVERVNT .

(*a*) Scilicet hominem ſe inſum punientem, vel excruciantem ex ἑαυτὸν, & τιμωρέω. Vid. *Eugraph. Lindembrog. Aſcenſ. Calphurn. Anteſign. Taurap. Comm. in Terent.* Revera ἑαυτοντιμωρούμενον, de quo Horatius *Satyr. L. I. ſat.* II. *v.* XX. elucubratum etiam a Menandro refert

Sto-

Srobaeus *Lex. n.* x. & poenae genus *τιμωρία* dictum declarat Gellius. *Noct. Attic. L. VI. c.* xiv. Etsi fabulam dimidiatam vocat Scaliger *Poet. L. VI. c.* iii. duplicem potius ex simplici factam declarat Terentius *Prolog. Heautont. v.* vi. quum in Graeca Menandri unus fuerit senex, filius unicus, una amica, servus unus, qui omnes a Terentio ipso conduplicati venustiorem ipsam efficiunt fabulam. Ejus vero dimidium vespere actum, duos nempè priores actus, ac noctem transactam megalensibus ludis, dimidiumque alterum, nimirum tres actus reliquos, paullo ante solis ortum repraesentatos ex verbis eruitur Terentiani Chremetis Menedemo nuntiantis ex Asia rediisse Cliniam filium. In haec etenim verba prorumpit: *Lucifcit* (pro *lucescit*, ut est in Cod. Minelliano) *hoc jam cesso pultare ostium vicini*? Heautont. Act. nI. sc. 1. v. 1. Sed Cod. Argentoratensis conferendus quoque cum Minelliano ob significationis diversitatem, quique plura cupit Petrarchae adnotationes conferat in Terentium, & argumenta Codd. MSS. bibliothecae Caesareae, Londinensis, & Oxoniensis. Vid. *Lambec. Biblioth. T. II. p.* DCCCCXXXVII. *Fabric. Biblioth. Latin. T. I. L. I. c.* iii. Referta ceterum comoedia est senilibus praeceptis in adolescentium utilitatem, neque amoenitatibus caret elegantioribus. Nam Chremes senex Sostratae matronae uxori jam gravidae imperat ut puellam si pareret eam interficiat. Puellam enixa, Antiphilam nomine Cliphonis sororem, Philterae Corinthiae una cum annulo, quem de digito detraxerat suo, statim tradidit exponendam, eamque adolescens Clinia Menedemi senis filius perdite amare coepit. At quum Philtera demortua esset, Clinia ex Asia redux efficit ut dum Clitipho meretricem Bacchidem, cujus erat amore irretitus, seu potius aliam ea dimissa sequitur, sibi, renuente licet Chremete, uxor tradatur Antiphila. Sed ejus argumenti uberior, ac luculentior petenda descriptio cum ex Apollinari, tum Mureto, quibus praeeuntibus facilius est Terentianas fabulas intelligere.

Si, quam frequentem operam (*a*) dediſtis
antea,
Crebri aſſidebitis (*b*); noſtram hanc induſtriam (*c*)
Nuſquam locatam melius arbitrabimur.
Bene valete (*d*), & nos tueri pergite.

(*a*) Vid. *Giacomell. Verſic. in Andr. v. x.*

(*b*) *Prae aegritudine aſſido* dicebat Chremeti ſeni Menedemus ſenior. *Terent. Heautont. Act. I. ſc. I. v.* LXXI. Daceria vero vertit *pour mon chagrin je prens un ſiege*. Sed Plautinus Lydus *in ſella*, dixerat, *apud magiſtrum aſſideres*. Bacchid. Act. III. ſc. III. v. XXVIII. *Fabri ferrarii* (ita Charmides) *qui apud carbones aſſident*. Rudent. Act. II. ſc. VI. v. XLVIII.

(*c*) *Hanc induſtriam* (dixerat Giacomellius) *ſtudiumque noſtrum ut excitetis*. Verſic. in Eunuch. v. XII. Voce ipſa multoties utitur ipſemet Terentius. Ait enim: *Aequanimitas ad ſcribendum augeat induſtriam*. Prolog. Adelph. v. XXV. *Si erit adjutrix noſtrae induſtriae*. Prolog. Hecyr. v. XXXII.

(*d*) Vid. *Giacomell. Verſic. in Eunuch. v. XIV.*

FINIS VERSICVLORVM
IN PSEVDOLVM PLAVTINVM
ET HEAVTONTIMORVMENON.

ADEL-

ADELPHI.



TITVLVS.

ACTA . LVDIS . FVNEBRIBVS . L. AEMILI . PAVLLI . Q. FABIO MAXIMO . P. CORNELIO . AFRICANO . AED. CVR. EGERE . L. ATTILIVS . PRAENESTINVS . ET . MINVTIVS . PROTIMVS MODOS . FECIT . FLACCVS . CLAVDI . F. TIBIS . SARRANIS FACTA . E . GRAECA . MENANDRV . EDITA . L. ANICIO GALLO . ET . M. . CORNELIO . CETHEGO . COSS. AN. AB . V. C. DXCV. ANTE . XPTVM . NATVM . CLXVIII. ACTA DENVO . ROMAE . AB . ACADEMICIS . LATINIS . LVDIS BACCHANALIBVS . AN. MDCCXXXVI. PLACVIT . ACTA ITERVM . IN . THEATRO . COLLEGI . SALVIATI . MENSE IVNIO . AN. MDCCXXXVII.

PLACITA . EST .

« LXXXIV. »

EX ADELPHIS.

Homine imperito nunquam quidquam injustius.
Act. I. sc. II. v. XVIII.

Istuc est sapere, non quod ante pedes modo est
Videre, sed etiam illa, quae futura sunt.
Act. III. sc. III. v. XXXIII.

Inspicere, tamquam in speculum, in vitas hominum
Jubeo, atque ex aliis sumere exemplum sibi.
Act. III. sc. III. v. LXII.

Nunquam ita quisquam bene subducta ratione ad vitam fuit,
Quin res, aetas, usus semper aliquid apportet novi,
Aliquid moneat.
Act. V. sc. IV. v. I.



AD EGNATIVM SOMISIVM EPISTOLA ANTONI MATANI.

TAVRINVM.

ABs te tandiu nihil litterarum. Diu certe est, vir humanissime, quod ne ipse quidem ullas ad te dedi, non jam oblivione amicitiae nostrae, sed partim litterariis, quibus premor, occupationibus, partim aliarum rerum curis, quae otium optare non sinunt. Siccine, inquies, amicum negligis? Attamen nemo est omnium, ad quem libentius, quam ad te scribam, neque ullius litteris aeque delector, ac tuis. Persaepe unus, aut alter elabitur dies, unum ex utilioribus studiis excipit aliud, scribendi tandem epistolas occasio praetervolat. Quod quidem ipse fateberis, qui regiae scilicet ut valetudini prospicias optimi principis assiduo munere fungeris, non quod liberum omnino sit, sed quotidianis aulicorum moribus consentaneum. Huc accedit quod modo privatis, modo publicis distineris Taurinensis academiae negociis. Dictum puta. Quid plura? Aequa, ut video, saepe est inter amicos querimonia, & culpa promiscua, licet saepius involuntaria. Nec temere est si dolemus amice invicem absque injuria, & amice semper irascimur, planè conscii quod amantium irae amoris redintegratio est. Haec petenda vicissim, dandaque venia. Nugatrix garrulitas imperitae relinquenda plebeculae, quae officium quodlibet urbanitatis ad somnia sua detorquens misere, cuncta ad injuriam interpretatur. Id tamen factum duriter, & illiberaliter. Nudius-

diuſterdus Faſſinio aeſtivis feriis in patriam remigranti hoc negotium dedi, te ut meo nomine juberet ſalvere plurimum, ſcripturus ipſe poſtea epiſtolam quando mihi vacuum fuerit, tibique conſecraturus prologum in Terentii Adelphos, novum illum quidem, & eruditiſſime perſcriptum a Giacomellio. Videbam enim elucubratum tam concinne, tam eleganter, nihil ut eſſet cur me oblati muneris poeniteret. Ego autem propitio inſerviens tempori venio ad ejus prologi ſpecimen, quum remigret animus nunc demum mihi. Noſti profecto, mi Somiſi, qui veterum doctrinam nullis terminis comprehenſam mirifice imitaris, quam difficile propriam Latine ſcribendi rationem (Giacomellium, alioſque pauculos ſi exceperis) Terentianae, Plautinaeque adaequaverint recentiores. Ille vero rationem redditurus prologi, quid hoc ſtu lii genus, de veterum fabulis quum loquitur, ad Latinam linguam conferat patefacere prius in animum induxit ſuum. Niſi enim eam pulchre noveris, qui ea agendi forma, quae cuique congruit loco, veritatem reddere poſſis orationis, niſi ipſam redigas ad popularem loquendi conſuetudinem? Prologo neceſſe erat, uti vides, pereleganti, qui ejus fabulae argumentum enuclearet impenſius, quam caeterarum, quippe quae permulta complectitur moribus caſtigandis, & emolliendis idonea. Callidas reapſe complectitur, ac veteratorias induſtrias complurium amantium, qui ſenilem eludunt arrogantiam, atque indomitos, quibus premuntur, animi impetus coercere dum ſimulant, tunc maxime ſerio triumphant, ſuiſque ſeſe ſtudent cupiditatibus mancipare. Nonnulla tamen, amabo te, eveniunt temere, ut ſunt humana, quae

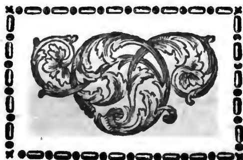
vix

vix audeat quis optare. Moralis hujus fabulae ab Terentio confictae ita per Giacomellium invenies expressam indolem, duorum ut fratrum ingenium ad filios inde traductum exhibeat planè dissimile. Hinc utrosque, ut ille innuit, quum vitae ratio, alioquin diversa, amoribus reddiderit implicitos meretriciis, nuptiae tamen fiunt, quae insperatae protinus videbantur. Quid vero, multa ut conferam in compendium, tam urbana, quam agrestis ferat senectus aperte nitescit; quid itidem juventutis ardor, quid turpe denique lenocinium. Et quoniam hominum sic vita est quasi quum ludas tesseris, inspicere propterea decet, tamquam in speculum, in vitas hominum, atque ex aliis sumere exemplum sibi. Nusquam enim ita quisquam bene subducta ratione ad vitam fuit, quin res, aetas, usus aliquid apportet novi, aliquid moneat. Haec in Terentiana praesertim fabula, qua multiplices patefiunt animi affectus, qui si forte enitantur in juvenes cupiditate aliqua diffluentes, tam subito eminus, cominusque provolare solent, ut senibus spe aliquando dejectis tempus ad propinanda remedia videatur omnino deesse. Neque tacitus ullo modo praeterire possum, operosum scilicet suapte natura argumentum verbis ornare scriptorem nostrum, quam qui maxime; exoptare sese aemulari potius comicorum veterum negligentiam, si tamen negligentia est, quam recentiorum industriam; pandere examussim eorum ingenia, qui partes agunt. Perlege quaeso, & si rem, uti est, invenies, mea haec dicta memineris. Neque postulo id gratiae apponas mihi, qui missas perlibenter facio verbosas ejusmodi urbanitatis delicias. His fruere, & quoniam me res

lon-

longius aliquanto provexit, quam exiſtimabam, ſatius eſt quidquid de peculiari animadverſione aliqua dicendum ſupereſt, qualecumque eſt, in aliam epiſtolam differre, quam propediem expecta. Heri me redeuntem è ſuburbana domo, quo me contuleram, exceperunt communium litterae amicorum, quae mihi quam gratae fuerint noli quaerere. Valdè, fateor, earum nonnullis ſum recreatus, ſed tamen aliis repente confectus inſolito moerore, quum renunciatum ſcilicet mihi fuerit Hallerium tuum, meum, immo amicorum omnium ſuperioribus menſibus morbo diuturno decubuiſſe, etſi nunc ex eo propemodum convaleſcit. Ejus certe moleſtum mihi fuerat ſilentium diu protractum; at illi ſilentii cauſſa longè moleſtior. Gaudendum vero invicem, eo quod ad perfectam properet valetudinem, quam dum optamus totius litterati orbis negotium gerimus. Tu interim vale, mi Somiſi. Natali die hanc ſcripſi epiſtolam.

VI. KAL. SEXTIL. MDCCLXXVI. PISTORIO.



PRO-

PROLOGVS ADELPHORVM

DICTVS QVVM FABVLA DARETVR POPVLO.

VOluptas est, quam pretio quantovis (*a*) pares,
Vbi quod agas procedit ex sententia (*b*).
Quod nunc cum maxime experiundo (*c*) intelligit
Grex (*d*) noster; qui laborem ubi vidit suum
Placere summis ex omni populo viris,
Illu-

(*a*) Dixit Terentius Davi personam referens *videtur esse quantivis pretj*. Andr. Act. V. sc. II. v. xv.

(*b*) Simile quid penes Terentium. Nam Cliniae dicentem legimus Syrum: *Istuc tibi ex sententia tua* (hoc est ut volebas) *obtigisse laetor*. Heautont. Act. IV. sc. II. v. v.

(*c*) *In experiundo ut repudies*. Terent. Adelph. Act. V. sc. IV. v. IV. *In experiundo ut essem*. Prolog. Hecyr. v. xxxviii.

(*d*) Vid. *Giacomell. Versic. in Eunuch. v.* III.

Illudque vulgo laudi sibi dari, quod in
Scena (*a*) sic agat, certissimum indicium
ut faciat,
Latinum se tenere sermonem probe,
Tam laetus est, quam laetus est qui maxime.
Tum quod voluntas Principis (*b*) accesse-
rit (*c*); opem
Adolescentum conatibus tetulerit (*d*); &
Nimio plus, quam sperare licet, industriam
Benigne (*e*) voluerit auctam; id vero serio
Triumphant (*f*): Vt det illi praepotens
Deus
Quod optat! ut senectute usque prospera
Diu-

(*a*) Vid. *Giacomell. Versic. in Heautont.* v. XIII.

(*b*) Rem declaravi in illustratione versiculorum in Andriam. *v.* I.

(*c*) Legerat Giacomellius Terentium, qui sic proloquitur: *Voluntas vestra si ad poetam accesserit*. Prolog. Phorm. v. XXX. *Se vorrete* (Italice ita reddo) *favorire il poeta*.

(*d*) Pro *tulerit*. Apud Terentium lego: *Huc tetulissem pedem*. Andr. Act. IV. sc. VI. v. XIII.

(*e*) Large, ac liberaliter. *Quod opus sit benigne praebeatur*. Terent. Hecyr. Act. V. sc. II. v. II.

(*f*) Hanc dicendi rationem ex Terentio ad verbum, ut inquiunt, propriam fecit Giacomellius, qui Gnathonis cum Parmenone, Thrasoneque colloquium, ut arbitror, serio perpendens iisdem vocibus usus est. *Id vero serio triumphat*. Eunuch. Act. III. sc. I. v. III.

Diutine (*a*) uti liceat publico bono!
Certe quod ad nos attinet, putaverit
Sibi relatam abunde nobis gratiam (*b*),
Tanta eſt magni excelſique animi benignitas (*c*),
Si nos, modo quod agimus (*d*), agamus ſedulo (*e*).
Nam quod nonnemo percontatus eſt, quid hoc
Studii genus ad latinam linguam (*f*) conferat;
Et num, latine noſtrum quod quiſque loquitur,
Perſpectum habeamus, & exploratum; haec qui roget,

Is

(*a*) Scilicet *diu*, & Plautinum affertur exemplum. Nam Daemonis ſententia eſt quod *ille, qui conſulte, docte, atque aſtute cavet, diutine uti bene licet parum* (alii legunt *partum*) *bene*. Rudent. Act. IV. ſc. VII. v. XIV.

(*b*) *Inveniam pol hodie* (ſic Terentianus Phaedria Dorum, Pythiam, & Doriam alloquitur) *parem ubi referam gratiam*. Eunuch. Act. IV. ſc. IV. v. LIV.

(*c*) *Ad narrandum argumentum adeſt benignitas*. Plaut. Prolog. Menaehm. v. XVI.

(*d*) *Operamur*. Ea autem ſignificatione dictum legimus *jamdudum aliquid ruri agere arbitror*. Terent. Adelph. Act. III. ſc. III. v. XLVIII.

(*e*) *Fit ſedulo*. Terent. Adelph. Act. III. ſc. III. v. LIX.

(*f*) Niſi quis Latinam linguam pulchre noverit cer-

Is vel male salsus (*a*) est, vel nihil intelligit.
Nam nisi latinam linguam pulcre noveris,
Orationis veritatem (*b*) reddere
Qui possis ea, quae cuique congruit loco,
Agendi forma? Nam doctoris histrici (*c*)
Prae-

te disciplinas severiores, quas illa continet, ignoret necesse est, atque illas, quibus est continendis idonea.

(*a*) Insulsus, inficetus, inurbanus.

(*b*) Etsi veritas odium parit, ad eam tamen conformandus est sermo in agendis fabulis ut spectatores nonnihil proficiant. Proficere vero debent si ea bonam in partem accipiant, quae sibi dicta reipsa putant ad instar Socratis, qui *comoediarum* (ut ait Seneca) *publicatos in se, & spectatos sales in bonam partem accepit, risitque non minus, quam quum ab uxore Xantippe immunda aqua perfunderetur*. De constant. sapient. c. x. Atque id ex Aeliano quoque colligitur asserente quod *σωκράτης μὲν οὖν κωμῳδούμενος ἐγελα*. *Var. hist. L. II. c.* XIII.

(*c*) Vocabantur olim doctores histrici, seu fabularum doctores qui comoedias quum excripsissent actoribus ad discendum offerre solebant, uti animadvertit Donatus *Prolegomen. ad Terent.* atque inter eos doctoris histrici nomine Valerius quidam memoratur a Cicerone. *De orator. L.* III. Omnes vero, qui arte aliqua excelluissent, doctoris nomen a veteribus impetrabant, quod multis ab hinc annis ad scientias traductum est. Vnde librarii, sagittarii, aliarumque artium doctores in inscriptionibus memorantur. Earum unam Romae in aedibus Vitelleschiis extantem retulit Sponius. *Misc. erud. antiqu. Sect. VII. p.* CCLVI.

GN. POMPEIVS . PHRIXVS . DOCTOR . LIBRARIVS
DE . SACRA . VIA . FECIT . SIBI .

Re-

Referre alteram non gravabor :

D.	M.
T. FLAVIO . EXPEDITO . DOCTORI . SAGITTAR . FLAVIA	
EVPHROSINE . ET . ATTICA . FILIAE . PATRI . B. M.	

Histrici vero doctoris nomen sortiti sunt quum histrionicis rite peragendis negociis invigilassent , atque eorum quilibet imperator histricus vocabatur . *Polluc. Onom. L. IV. c.* XVII. Hinc *audire* (inquit Plautus, qui plura profert , quae usum inter histriones habent) *jubet vos imperator histricus* , & infra *haec imperata , quae sunt pro imperio histrico* . Prolog. Poenul. v. IV. & XLIV. Sic autem dicti ab antiqua Thuscorum voce *hister* , quae saltatorem, ludionemve significabat . Ab Etruscis enim Romanos vel ea olim recepisse theatra, ubi fabulae agerentur, memoriae proditum . *Borghin. Disc. P. I. p.* CLXXXII. Insuper histriones erant gesticulatores (sic verbo venia) quorum scenicis ludis spectatores delectabantur , qui quum Italia pulsi a Nerone fuerint, quod eorum caussa ortae factiones essent, ad quas compescendas assidere theatro milites jussi sunt , per Nervam Coccejum restituti iterum a Nerva Trajano sublati dicuntur . Vnde histrici doctores acciti primum ex Etruria, afferente Livio *Hist. Rom. L. VII. c.* II. an. V. C. CCCLXXXIX. ex eorum censu seligebantur, qui quum vel comoedi , tragoedique essent, vel alii quicumque fabularum actores, artificesque theatrici , docebant quomodo fieri quis deberet alienae personae graphicus simulator . Aesopus ipse , doctus quum esset histrio , infortunia quaedam poeticis repraesentare solebat vocibus , ea praesertim, de quibus Tullius ejus familiaris, adnotante Mureto *Comm. in Cic. orat. pro Sext.* conquestus est orationem quum habuisset pro P. Sextio , qui utpote tribunus plebis vim omnem tribunatus sui Lentulo , ac Metello COSS. ad eum patriae restituendum fideli prorsus animo

Praecepta nihil moror (*a*) in scena : ubi si ex memoria

Famo contulit . Res vero ipsa ex Terentio petita declarat magistros , seu mavis doctores , discipulosque histricos una simul de comico moderamine sermonem iniicere peropportunum . Revera iis verbis *si quis* (sunt dicta Simonis) *magistrum cepit ad eam rem* Andr. Act. I. sc. II. v. XXI. doctorem poeta indicat , quum & ipse doctor vocetur . Nam dicente Davo *num immemores discipuli?* Andr. Act. III. sc. I. v. XIX. innuitur Davum esse doctorem , & Mysim , Lesbiam , Glycerium , Pamphilumque discipulos . Tandem inter histriones si qui forte poesim calluerint , & ad doctrinam histrionensium propius accesserint , publico eos honore condecoratos Roma ipsa suspexerat . Inscriptio heic apposita , & ex Grutero a Ficoronio *De larv. scen. & fig. comic. antiqu. Roman. p.* IX. relata rem demonstrare videtur :

L. VALERIO . L. F. PVDENTI . HIC . CVM . ESSET
ANNORVM . XIII. ROMAE . CERTAMINE . IOVIS CAPITOLINI
LVSTRO . SEXTO . CLARITATE . INGENÍ . CORONATVS . EST
INTER . POETAS . LATINOS . OMNIBVS . SENTENTÍS
IVDICVM . HVIC . PLEBS . VNIVERSA . HISTRIONENSIVM
STATVAM . AERE . COLLATO . DECREVIT . CVR . R. P.

(*a*) Terentius ipse *nihil*, dixit, *moror*. Eunuch. Act. I. sc. II. v. CIV. *Convivas moror* pro *detineo* dixerat etiam in persona Chremetis . *Heautont. Act. I. sc.* I. *v.* CXX. atque alibi *non moror* . Phorm. Act. IV. sc. V. v. VI. At in MSS. Graevii legitur *num moror* ? Dicenti autem Giacomellio *praecepta nihil moror* opitulatus fuerat Plautus ut quum maxime, dum Megadorum induxerat Eunomiae dicen-

Facias omnia, neque animo (*a*) promas è tuo
Cujusque rei quod fert natura, & postulat
Ratio; ut minimum videare putidiusculus.
Ac si quisquam est, latinas qui agere fabulas
Velit paullo elegantius, nisi redigat
Vocem, gestumque, orationem denique
Ad popularem loquendi consuetudinem;
Meo periclo (*b*) magnas nugas (*c*) egerit.
Quod si latinae nescius linguae audeat
Prodire in Scenam, nae is nugas egerit
Multo majores: nam si paullulum haereat (*d*),
Haerebit autem nimio saepius, vigor
Ora-

centem *clamores, imperia .... purpuram nihil moror*. Aulular. Act. II. sc. I. v. XLVI. *Nil* (Hecuba loquitur apud Senecam) *moror* . Troad. Act. IV. sc. I. v. CXXXIX.

(*a*) *Ex animo volo* . Terent. Heautont. Act. V. sc. II. v. VI.

(*b*) *Scitum est periculum ex aliis facere* . Terent. Heautont. Act. I. sc. II. v. XXXVI. Βλέπων (sic Menander) πεπαίδευμ' εἰς τὰ τῶν ἄλλων κακὰ .

(*c*) *Nae ista hercle* (Chremetis est dictum Terentiani) *magno jam conatu magnas nugas dixerit* . Heautont. Act. IV. sc. I. v. VIII. Vid. *Perdic. Latin. dicend. form. ex. Terent. collect. Haynec. Medull. & fruct. Terent.*

(*d*) *Haeret haec res* . Plaut. Trinumm. Act. IV. sc. II. v. LVIII.

(*a*)

Orationis illico enervabitur ,
Aut magno Spectatorum cum fastidio
Disjecta corrumpetur & sententia .
Ad argumentum quaeso nunc operam date :
Quod sic tenui stylo (*a*) narrandum censeo :
Nam odi ego semper quasdam ostentatiunculas
Verborum ad populum , ineptas , venditarias (*b*) .
Fuere Athenienses fratres (*c*) duo senes ,
Dissimili qui ingenio, itidem dissimilia
Studia (*d*) sequebantur : quorum alter Demea (*e*)

Se-

(*a*) *Argumento . . . . ac stylo* . Terent. Prolog. Andr. v. xi.

(*b*) Venales . Revera vendi consuevisse comoedias , & quidquid comicam , & histrionicam praeseferulisset ostentationem ipse declarat Terentius . Ait enim *avare pretium statui arti meae* . Prolog. Heauront. v. xlviii. Hecyr. v. xlix. Plautus quoque vocem ipsam nonnumquam usurpat , qua usus est Giacomellius , dum *linguam* , inquit , *unam* (Taubmannus pro *unam* legit *quoque*) *etiam venditariam* . Stich. Act. I. sc. iii. v xv.

(*c*) Adelphos appellat Terentius , vocemque mutuatur a Graecis , fabulam ut efficiat jamdiu peractam a Menandro , quo tamen , initio maxime , felicior est . Vid. *Malleot. Ricc. Barland. Not. in Terent.*

(*d*) *Is adeo dissimilis studio est* . Terent. Adelph. Act. I. sc. i. v. xv.

(*e*) Civis Atticus valdè senex ἀπὸ τοῦ δήμου antiquis

Senex agreſtis, parcus, truculentus (*a*), tenax
Duorum filiorum, quos ſuſceperat,
Natu minorem Cteſiphonem (*b*) duriter (*c*)
Et arcte in agro cohibitum habebat: Micio (*d*)

Con-

quis moribus homo, ſed indole agreſtis, auſterus, & tenax.

(*a*) Qui vultu alios terret, feramque praeſefert crudelitatem. Hinc in Plautina comoedia, quae *Truculentus* inſcribitur, ſaevo ingenio Callicles quidam inducitur, qui voluptatis inimicus quum eſſet, & *laudator temporis acti*, ut cum Horatio *De art. poetic.* v. clxxiii. loquar, jam *cenſor* evaſerat, *caſtigatorque minorum*. Verba Demeae ſenis per Terentium relata in rem maxime vertit ſuam Giacomellius noſter. *Ego ille agreſtis* (ſic Demea) *ſaevus, triſtis, parcus, truculentus, tenax duxi uxorem*. Adelph. Act. V. ſc. iv. v. xi. *Ed io per lo contrario* (ita Forteguerrius) *che fui ſempre quel villan, quel crudele, quell' acerbo, quell' avaro, quel fiero, quel tenace, come fan tutti, preſi moglie*. Non ita in Adelphis Italice reddendis Franciſcus Cortius, & Albertus Lollius. Vid. *Lebenſ. Verſ. Adelph. Germanic.*

(*b*) Adoleſcens hic erat ſuapte naturae agreſtior, atque in laborem pronior; voluptates tamen clanculum capiens. Hic patrimonii ſplendor eſt dictus, ſeu praedii lux, aut vir, id eſt agricola, quod in praedio aſſidue moraretur, idque impenſius coleret, & raro venitaret in urbem ἀπὸ τῆς κτήσεως φῶς, ſive φωτὸς.

(*c*) Hoc alibi adverbio, ut cum grammaticis loquar, uſus eſt Giacomellius. *Prolog. Andr.* v. xxxvii.

(*d*) Mitio vocatur ab Terentio in tota Adelphorum fabula, quod idem omnino eſt quaſi mitis Latina voce di-

N ce-

Contra (nam id alteri fratri nomen fuit)
Cum semper abhorruisset ab re uxoria (*a*),
Natura alioqui praeditus mitissima,
Lenissimisque moribus, sibi Aeschinum (*b*),
Qui Demeae natu major, adoptaverat (*c*),
Eumque in urbe eduxit (*d*) indulgentius:
Qua facilitate (*e*) adolescens fretus maxime,

Exer-

ceretur, eratque revera senex natura bonus, Erasmo adnotante, & quietis amans ἀπὸ τῆς μήτιδος a mente, & consilio.

(*a*) Vid. *Giacomell. Prolog. Andr. v.* LXXIX.

(*b*) Hic adolescens erat ad voluptatem, proterviamque prolapsus ἀπὸ τῆς αἰσχύνης a probro, quasi probrosum dicas, qui Pamphilam nempè Sostratae viduae filiam Athenensem civem pauperculam fecit gravidam.

(*c*) Ipse Mitio, qui verius a Giacomellio juxta lectionem Cod. MS. Vaticani vocatur Micio (Muretum namque, quippequi Mitionem in Adelphorum argumento potius dixit quam Micionem, reprehendit Tanaquillius Faber. *Notul. ad Terent. Adelph.*) *nati*, inquit, *filii duo*; *inde ego hunc majorem adoptavi mihi*; alibi vero *tuum filium*, dicit, *dedisti adoptandum mihi*; & tandem *filius tuus Aeschinus*, *quem fratri adoptandum dedisti*. Terent. Adelph. Act. I. sc. I. v. XXI. sc. II. v. XXXIV. Act. III. sc. IV. v. XVII. *Eumque* (ita Plautus) *adoptat sibi pro filio*. Prolog. Poenul v. LXXVI.

(*d*) *Eduxi a parvulo*. Terent. Adelph. Act. I. sc. I. v. XXIII. Vid. *Giacomell. Prolog. Andr. v.* XXXIV.

(*e*) Ipsemet Terentius sententiam exhibens opportunam *facilitate*, ait, *nihil esse homini melius*. Adelph. Act. V. sc. IV. v. VII.

(*a*)

Exercuit, quae fert (*a*) juventus, omnia:
Ac compotando (*b*), largiendo, amoribus
Indulgendo, ſibi nihil non denique
Permittendo, animum pene corrupit ſuum.
Poſtremo virginem quandam, pauperculam (*c*)
Illam quidem, ſed genere prognatam bono (*d*),

San-

(*a*) *Quae fert adoleſcentia*. Terent. Adelph. Act. I. ſc. I. v. XXVIII.

(*b*) *Obſonat? potat?* Terent. Adelph. Act. I. ſc. II. v. XXXVII.

(*c*) Vocem hanc legimus ab Terentio non raro adhibitam. Ait enim quod Philtera *eſt è Corintho .... paupercula*. Heautont. Act. I. ſc. I. v. XLIV. Sed vocem ipſam alibi repertam cum inſequentibus locutionibus proprio aptavit prologo Giacomellius, eo quod Sulpicium Apollinarem ſcribentem viderit quod *vitiaverat idem Aeſchinus civem Atticam pauperculam*. Argum. Adelph. v. VII. Quod quidem ipſe Muretus *Argum. Adelph.* clarius expreſſit exponens quod Aeſchinus ipſe *in virginem pauperculam quidem, ſed bonam, bonis prognatam, Pamphilam nomine, quam mater Soſtrata vidua ſancte ſecum, & pudice, ut poterat, educabat, noctu temulentus quum incidiſſet, vim ei attulit, gravidamque fecit*.

(*d*) Plautinus Apoecides ſenilem protulit ſententiam dicens Periphani: *Quid eſt quod pudendum ſiet genere natam bono pauperem domum ducere uxorem?* Epidic. Act. II. ſc. I. v. I. *E che è vergogna* (en Italicam Alticotii verſionem) *forſe il prender moglie, e il condurſi un po di donna in caſa di buona razza, comunque meſchina?*

N II. (*e*)

Sancte (*a*), & pudice a matre eductam (*b*) Sostrata (*c*)

Per

(*a*) *Firmare meam apud vos possem fidem sanctius*. Terent. Hecyr. Act. V. sc. I. v. XXIV.

(*b*) Pro *educatam*. Familiaris penes Terentium loquendi formula, qua Simo prae caeteris *adolescentulos* vocat *eductos libere*. Andr. Act. V. sc. IV. v. VIII. At quum dictum a Giacomellio videmus virginem fuisse sancte, & pudice a matre eductam, Terentianas Pamphili voces eum adoptasse fatemur, quibus foemineum memoratur *ingenium bene, & pudice doctum* (Minellius legit *ductum*) *atque eductum*. Ibid. Act. I. sc. V. v. XL. Quod si loquentem quis audiat Phaedriam deprehendet profecto quod abreptam puellulam *eduxit mater pro sua .... Quid est ? Educta ita, uti teque, illaque dignum est*. Eunuch. Act. I. sc. II. v. LXXV. Act. IV. sc. VI. v. IX. Neque aliter a Micione dictum, qui adoptato natu majore filio, cui Aeschini nomen inditum, *eduxi*, dictitat, *a parvulo, habui, amavi pro meo*, atque ipse Demea *nos*, subdit, *meo labore eductos maxumo* (de filiis loquitur Aeschino, & Ctesiphone) *hic*, nempè Micio, *fecit suos*. Adelph. Act. I. sc. I. v. XXIII. Act. V. sc. IV. v. XXI. & tandem Demiphoni, ac Chremeti dixisse Phormionem videmus quod *filiam suscepit, & eam clam educit*. Phorm. Act. V. sc VII. v. L. Quibus exemplis edoctus Lipsius *a puero*, inquit, *eductus, doctus liberaliter mores majorum simul, & doctrinam instit'i*. Epist. quaest. in Praef. Tandem *quis est nostrum* (Tullianis verbis utendum) *liberaliter educatus, cui non educator, cui non magister suus, atque doctor, cui non locus ille mutus, ubi ipse altus, aut doctus est, cum grata recordatione in mente versetur* ? Orat. pro Planc. n. LXXXI.

(*c*) Matrona, quae maritum reverebatur, benignaque erat in liberos, sic dicta a *σωζειν*, eo quod Antiphilam servaverit filiam Chremetis cunabulo interficiendam, cui

vi-



Per vim de nocte vinolentus (*a*) constuprat,
Eamque compressu (*b*) suo gravidam facit (*c*).
Sed postquam adolescens, quod fecisset, comperit,
Ad virginis ultro venit matrem lacrumans (*d*),

Ve-

vitam adimere non sustinuit, veluti declarat Muretus. *Argum. Heautont.*

(*a*) Sic ex Terentio loquitur Demipho : *Vinolentus.... mulierculam eam compressit*. Phorm. Act. V. sc. viii. v. xxviii. *Ubriaco* (en quomodo in Italicum idioma transferrem) *ebbe commercio con quella donniccinola*. Apud Plautum lego : *Compressit virginem vinolentus*. Cistellar. Act. I. sc. iii. v. x.

(*b*) Imitatio ad verbum, ut inquiunt, Terentii, qui Hegionem inducit dicentem quod *virgo* (scilicet Pamphila) *ex eo compressu gravida* (ab Aeschino) *facta est*. Adelph. Act. iii. sc. iv. v. xxviii. Plautus vero Mercurium loquentem inducens eadem utitur voce dicens quod *gravidam fecit is* (Juppiter) *eam* (Alcumenam) *compressu suo*. Prolog. Amphitr. v. cix. Ita laris domestici verba referens, ac de unica Euclionis filia a Lyconide vitiata sermonem instituens *compressit eam*, inquit, *de summo adolescens loco*. *Is scit adolescens quae sit, quam compresserit .... Eam facilius ducat qui compresserat*. Prolog. Aulular. v. xxviii. xxxii.

(*c*) *Vim ei attulit, gravidamque fecit*. Muret. Argum. Adelph.

(*d*) In veteribus Terentii Codd. MSS. legitur *lacrumans* (pro *lacrymans*) *orans, obsecrans ..... Quid lacrumas*

Veniam petens : sancte (*a*) jurat sese filiam
Vxorem ducturum (*b*) domum : ea fide
data (*c*)
Ignoscitur, tacetur, creditur : patri
Quidem rem totam, ut gesta (*d*) erat,
decreverat
Renunciare : sed pudore territus (*e*)
Nimio, dum dubitat menses abierunt decem (*f*) .

Ac

mas? Adelph. Act. III. sc. IV. v. XXVI. Act. IV. sc. V. v. XLV.

(*a*) Sic lego penes Terentium, quo praeeunte novos confecit prologos Giacomellius : *Sancte adjurat non posse apud vos Pamphilo se absente perdurare* . Hecyr. Act. II. sc. II. v. XXVI. Vid. *Terent. cum adnot. Melancthon. Malleol. Hegendorphin. Govean.*

(*b*) *Vxor tibi ducenda est , Pamphile , hodie .... abi domum* . Terent. Andr. Act. I. sc. V. v. XX. Consentiunt cum Plautinis hae voces, eo quod talia Silenius proferat.... *juravit .... me uxorem ducturum esse ...alia ducenda est domum* . Cistellar. Act. I. sc. I. v. C.

(*c*) *Fidem sibi me obsecravit ..... ut darem* . Terent. Andr. Act. II. sc. III. v. XXVII.

(*d*) *Quasi re bene gesta* . Terent. Adelph. Act. V. sc. I. v. XIII.

(*e*) Aeschinus vitiata Pamphila nimio pudore territus est, quum Micionem dicentem audiverit : *Pudore* (verecundia nimirum, ac lenitate) *& liberalitate liberos retinere satius esse credo , quam metu* . Terent. Adelph. Act. I. sc. I. v. XXII.

(*f*) A Terentio ipso phrasim mutuatum fuisse video

Gia-

Ac Pamphila (nam id illi nomen erat virgini)
Dolore jam laborabat (*a*), cum incogitans (*b*) Ado-

Giacomellium . *Haec dum dubitas* (sunt Micionis verba in Aeschinum prolata) *menses abierunt decem* . Adelph. Act. IV. sc. v. v. LVI. Decimo enim mense perfectum edi partum ex Hippocrate veteres docent jurisconsulti . *Mensis hic* (sic antea dixerat ipsemet Terentius) *decimus est* . Ibid. Act. III. sc. IV. v. XXIX. lunaris nimirum, ut verbis utar Westerhovii *Comm. in Terent. Adelph. p.* DCCXLVIII. siquidem ita ante J. Caesarem anni computabantur . *Abhinc menses decem fere* . Hecyr. Act. V. sc. III. v. XXIV. *Insolet ne mulier* (ita Caecilius . *Ploc.*) *decumo mense parere* ? Penes Virgilium lego : *Matri longa decem tulerunt fastidia menses* . Eglog. IV. v. LXI. Eum imitatus est Alcimus Avitus dicens : *Et cum longa decem tulerint fastidia menses* . De laud. cast. L. VI. v. CLXXIII.

(*a*) Sic Terentianus Mysis Pamphilo dicit quod Glycerium *laborat è dolore* . Andr. Act. I. sc. v. v. XXXIV. Dolore vero instantis partus discruciari Pamphilam , de qua hic loquitur Giacomellius , ipsa testatur penes Terentium . *Miseram me*, inquit ipsa , *differor doloribus! Juno, Lucina fer opem , serva me obsecro* . Adelph. Act. III. sc. IV. v. XXXIX. Revera nil supererat aliud nisi ut *corpus lecto reciperet* (utar verbis Phaedri . *Fabul. L. I. fab.* XVIII. v. IV.) *onus naturae melius quo deponeret* ; siquidem antiquitus sarcinae nomen foetus obtinuit adnotante Hoogstratanio *Adnot. in Phaedr. fabul.* atque adeo Belgarum est trita locutio crebris usurpata sermonibus *zy heeft* nimirum *een pakie te dragen* , atque alia *zy heeft haar ...... pakie gelost &c.*

(*b*) *Ni fuissem incogitans* . Terent. Phorm. Act. I. sc. III. v. III. Plautus vero *animo*, dixit , *incogitato* . Bacchid. Act.

Adolescens in se peccatum (*a*) admittit
novum,
Quod tandem turbas (*b*) excitavit maximas.
Et ipse quandam Ctesipho citharistriam (*c*),
In urbem ventitando, coepit perdite
Amare (*d*): leno, puellae qui dominus erat,
Tan-

Act. IV. sc. III. v. I. *Scio me fuisse ..... incogitabilem*. Mil. Act. II. sc. VI. v. LXIII. *Amori accedunt etiam .... temeritas, incogitantia*. Mercat. Act. I. sc. I. v. XXVII.

(*a*) *Si quid* (ita Terentii Micio) *peccat Demea, mihi peccat .... Me hoc delictum admisisse* (sic Aeschinus) ..... *vehementer dolet ..... Jam* (idem loquitur) *id peccatum ..... fecere alii saepe*. Adelph. Act. I. sc. II. v. XXXV. Act. IV. sc. V. v. XLVI. LII.

(*b*) *Timeo ..... ne ..... ille .... turbam faciat* (idest excitet) *aut vim Thaidi*. Terent. Eunuch. Act. IV. sc. I. v. II. Loquitur Dorias de Thrasone, qui juxta Farnabium *Not in Eunuch.* importunus erat, insuavis, furiosus propter Chremetem, quem sibi rivalem adductum credebat. *In ipsa turba*. Adelph. Act. V. sc. I. v. XI.

(*c*) Fidicinam nempè, quae foeminas docebat musicam juxta veterum mores commemoratos ab Aristophane. *Nub. Act.* III. sc. II. v. CMLXI. *Continuo ... nactus .... citharistriam .... Quid paedagogus ille, qui* (intelligitur *sectabatur*, *in ludum ducebat*) *citharistriam*? Terent. Phorm. Act. I. sc. II. v. XXXII. XCIV.

(*d*) Giacomellii Phormionis fabulam perlegentis Terentianam ea certe, haec dum scriberet, erant oculis subjecta fidelibus, quae Davo servo servus alter dicebat Geta: *Hic Phaedria* (adolescens Chremetis filius) *continuo* quam-

Tantum sibi in manum postulabat dari
Ea quanti esset: aliter sese psaltriam (*a*)
Quamprimum venditurum. Ctesipho, qui neque
Consilii quidquam haberet, nec pecuniae
Copiam, eo desperationis venerat,
Vt patria abire cogitaret. At Aeschinus
Re intellecta in domum lenonis impetu
Facto, abreptam inde puellam fratri tradidit.
Id vero mater cum resciſſet (*b*) Pamphilae,
Non jam dubitandum rata quin Aeschinus suum
Animum demutasset (*c*), cognatum filiae

Se-

quamdam nactus est puellam citharistriam; hanc amare coepit perdite. Act. I. sc. II. v. XXXII. *Questo Fedria poi* (audiendus est Forteguerrius) *procacciossi ben tosto una fanciulla, che suona di chitarra, e se n' accese per modo tal, che andavane perduto.*

(*a*) Puellulam fidicinam, psaltriam certè dictam a psallendo. A Graecis dicitur ψάλτρια, scilicet fidibus addicta, seu cantrix, quae instrumento aliquo musico canit. *In coetum mulierum pro psaltria adducitur*. Cicer. Orat. pro Sext. n. XXV. *Psaltriam adducamus*. Tuscul. quaest. n. LXII.

(*b*) *Primus rescisco omnia .... Si te ipsum mihi puduit dicere qua resciscerem*? Terent. Adelph. Act. IV. sc. II. v. VII. sc. V. v. LVII. *Postmodum rescisses .... Omnia ubi omnes resciscunt; hic quos par fuerat resciscere*. Hecyr. Act. II. sc. I. v. XI. Act. V. sc. IV. v. XXVIII.

(*c*) *Imperium tuum demutat*. Plaut. Menaechm. Act.

Senem quendam Hegionem (*a*), ut essent
proditae (*b*),
Per servum certiorem facit. Expostulat
Injuriam (*c*) Hegio primum cum Demea,
Priusque quam illas deserat jurat animam
Relicturum suam (*d*). Demea, qui saepius
Jurgaverat (*e*) cum fratre, quod omnia
Aeschino
Praetermitteret, irarum plenus convolat (*f*)
Ad

V. sc. II. v. CXVIII.

(*a*) Dictus Hegio senex **ἀπὸ τοῦ ἡγεῖσται** a ductu, seu principatu: Curam enim, utpote puellae cognatus, habebat Sostratae, ejusque familiae.

(*b*) *Illi prodita abs te filia*. Terent. Heautont. Act. IV. sc. I. v. XXVI.

(*c*) Expostulare est conqueri apud eum, qui fecit injuriam. *Cum eo* (Charinus inquit apud Terentium) *injuriam hanc expostulem?* Andr. Act. IV. sc. I. v. XX. Quam bene scriptores imitatur comicos Giacomellius!

(*d*) Revera Getam, Demeam, Pamphilamque alloquutus Terentianus Hegio *animam* (vitam interpretatur Minellius) *relinquam*, inquit, *potius quam illas deseram*. Adelph. Act. II. sc. IV. v. LII.

(*e*) *Cum Davo* (sunt Terentii verba a Chremete prolata) *egomet vidi jurgantem ancillam*. Andr. Act. V. sc. I. v. XIX. *Je vien* (haec Gallica versio Daceriae) *de voir moy meme la servante, qui se querelloit avec Davus*. Vid. *Perierf. Steph. Sac. Verf. Gallic. Andr.* Micio autem in haec verba prorumpit: *Credo jam, ut solet, jurgabit*. Adelph. Act. I. sc. I. v. LIV.

(*f*) *Populus convolat*, ut est penes Terentium. *Hecyr.*
Pro-

Ad Micionem : qui, qua erat clementia (*a*),
Cum audiſſet omnia ab Hegione, Soſtratae
Jam pollicitus erat, daturum filio
Vxorem Pamphilam : tum vero jurgiis,
Conviciiſque (*b*) Demea omnem iram evomit (*c*).

Fa-

Prolog. v. XL.

(*a*) Certum eſt *facilitate nihil eſſe homini melius, neque clementia*. Terent. Adelph. Act. V. ſc. IV. v. VII.

(*b*) *Non feciſſe erit melius hic convicium*. Terent. Adelph. Act. II. ſc. I. v. XXVI. Demea ſenex agreſtis, parcus, truculentus, tenax, qui cum Micione fratre moribus leniſſimis praedito ſaepe jurgaverat, & jurgiis, conviciiſque iram omnem evomuerat, fratris ejuſdem oratione placatur, ac veterem tandem aliquando deponit ſaevitiem, ob quam, ut Phaedri verbis rem exponam, *acerbum.... convicium faciebat*. Fabul. L. III. fab. XVI. v. III. Atque id vel factum quod errore vitae agnito priſtinam indolem repente mutaverit, vel quod *δὶς παῖδες*, veluti Graeco tritum eſt ſermone proverbium, *οἱ γέροντες*. *Ariſtophan. Nub. Act. V. ſc. I. v* MCDXIX. Quod ex Theopompo confirmat ſcholiaſtes ſubjungens *δὶς παῖδες οἱ γέροντες ὀρθῶ τῶ λόγῳ*. Quare Antipho *γεροτροφία γὰρ προσέοικε παιδοτροφίᾳ*. At legendi prae caeteris Manucius *Adag. p.* CCXCV. Eraſmus *Chil. I. prov. n.* CDXXXVIII. Monoſinius *Flor. Ital. L. II. n.* XXXVII.

(*c*) Ait Geta ſervus: *Iram hanc in eos evomam omnem.... Requiram* (Demea ſenex ſubdit) *fratrem, ut in eum haec evomam*. Terent. Adelph. Act. III. ſc. II. v. XIV. ſc. v. v. LXX. *Atque in eam*, inquit Laches, *hoc omne, quod mihi aegre eſt, evomam*. Hecyr. Act. III. ſc. v. v. LXXV. Metaphora, ut ajunt rhetores, a ſtomacho deſumpta, qui

O II. ex-

Factum est etiam per servuli imprudentiam (*a*)
Vt intus Ctesiphonem esse intelligeret:
In aedes introrumpit (*b*): quem ut sobrium (*c*),
Parcum (*d*), bonaeque frugis (*e*) praedicaverat,

Ibi

excessu cibi, potusque oneratus levatur per vomitum, veluti repetita constat medicorum observatione. At legendus praesertim Boeclerus, qui Chrestomathiam (sit Graeco verbo venia) edidit Terentianam, seu mavis rerum, quarum meminit ipse Terentius, explicationem.

(*a*) *Scio* (inquit Chremes apud Terentium) *te ... imprudentem ..... facere omnia*. Heautont. Act. IV. sc. I. v. XIX.

(*b*) Senex Terentianus, cognomento Laches, in Thaidis domum violenter ingredi quum vellet in haec verba agens cum Parmenone prorupit: *Cesso* (in quibusdam Codd. habetur *cesson'*) *huc introrumpere?* Eunuch. Act. V. sc. VI. v. XXVI.

(*c*) Hominem scilicet sanae mentis, qui sobrie loquitur, neque ebrius est. Injuriose reipsa Davo dixerat Mysis: *Tu pol homo non es sobrius*. Terent. Andr. Act. IV. sc. V. v. XL.

(*d*) *Fui parcus*. Plaut. Rudent. Act. IV. sc. II. v. XIV.

(*e*) Idest bene moratum, in cujus animo aliquid extat, quo fruantur homines, veluti fruuntur frugibus humano generi tantopere necessariis. Profecto Chaereae dicit penes Terentium Antipho: *Frugi es*. Eunuch. Act. III. sc. V. v. LX. *Tu sei* (sic Forteguerrius) *un uom di garbo*. Demea vero a Syro quum vidisset factum quod jusserat subdit: *Frugi homo es*. Adelph. Act. V. sc. IX. v. II. *Un uomo*

Ibi cum amica potitantem (*a*) ſuaviter
Deprendit: tum vero ardere iracundia (*b*),
Vociferari (*c*), ſic ut videretur furens.
Oratione Micionis denique
Placatus, poſtquam ſecum diſputaverit (*d*),
Satius eſſe veterem ſaevitiem (*e*) ponere,
Ac-

mo (pro more ſuo idem Forteguerrius) *ſei di vaglia*. Demum ſignificatione ipſa ita apud Plautum Dinarchus loquitur adoleſcens: *Vinum, aut oleum, aut triticum tentat, benignus ne, an bonae frugi ſieſ.* Truculent. Act. I. ſc. I. v. XII.

(*a*) *Eum*, Cteſiphonem nimirum, *accubantem cum amica*, Pamphila, *& ſuaviter potitantem deprehendit* Demea. *Muret. Argum. Adelph.* Revera in perſona Syri Terentius dixit: *Cyathos ſorbillans* (hoc potitare eſt) *paullatim hunc producam diem*. Adelph. Act. IV. ſc. II. v. LII. Non in Codd. omnibus MSS. ipſa leguntur verba, atque ille maxime conferendus eſt membranaceus ſaeculi XV. qui in regia extat bibliotheca athenaei Taurinenſis. *Paſin. Codd. MSS. biblioth. Taurinenſ. T. II. p.* CLXX. In Amphitrione vero Plauti lego dicere Mercurio Soſiam ſervum: *Potitare rex ſolitu' ſt.* Act. I. ſc. I. v. CV. Inſuper in Aſinaria dicit Diabolo adoleſcenti Paraſitus: *Tecum pocula potites*. Act. IV. ſc. I. v. XXVI.

(*b*) *Ardeo iracundia*, iratus exclamat Geta ſervus apud Terentium. *Adelph. Act.* III. *ſc.* II. *v.* XII. Italice juxta Bergalliae verſionem dici poſſet: *Son tolto da collera*. Idem eſt ac incendi, aut prae iracundia commoveri. Graeci dicunt ἐξέκαιον γοῦν τὸν ἄθλιον γέροντα, ut eſt apud Lucianum. *Pſeudom. c.* XXX.

(*c*) *Vociferatus quum eſſet*. Muret. Argum. Adelph.

(*d*) *Diſputata eſt ratio*. Plaut. Aulular. Act. III. ſc. V. v. LV.

(*e*) Demea enim *agreſtis* erat, *ſaevus*, *triſtis*. Terent.

Atque exemplo fratris id operam dare, ut a suis
Ametur obsequendo, dando; Pamphilam
Accersi (*a*) non modo permittit, sed jubet (*b*):
Impellit Micionem ut ducat Sostratam:
Quid plura? Ctesiphonem habere psaltriam,
Dum in ea finem faciat, finit lubens (*c*),
Sed hinc concrepuit (*d*) ostium: ipse Micio
Egre-

rent. Adelph. Act. V. sc. iv. v. xii.

(*a*) *Mox virginem accersant ..... uxorem accersis*. Terent. Adelph. Act. V. sc. vi. v. i. sc. vii. v. vi.

(*b*) *Jubet frater ? .... tu jubes .... ego vero jubeo*. Terent. Adelph. Act. V. sc. viii. v. i.

(*c*) *Lubentem fac .... lubens bene faxim*. Terent. Adelph. Act. IV. sc. vii. v. xxxvii. Act. V. sc. v. v. vi. sc. vi. v. viii. *Lubens, meritoque*. Plaut. Pers. Act. II. sc. iii. v. ii. Vid. *Giacomell. Prolog. Phorm.* v. lxxic.

(*d*) *Crepuit* (idem ac *concrepuit*) *a Glycerio ostium*. Haec Davus servus in scenam productus a Terentio. *Andr. Act.* IV. *sc.* i. v. lxiv. Vid. *Auril. Vers. Hispan. Terent.* Ipse vero fabularum scriptor Ctesiphonem adolescentem, cujus meminit Giacomellius, inducens cum Syro servo familiaria instituentem colloquia *quis nam*, inquit, *fores crepuit?* Servus autem respondet adolescenti: *Mane. mane, ipse exit foras*. Adelph. Act. II. sc. iii v. xi. Vid. *Loll. Vers. Italic. Adelph.* Insuper loquentem Antiphonem haec interpellant Phormionis verba: *Sed ostium concrepuit abs te*. Phorm. Act. V. sc. v. v. xii. *Mi la porta* (sic verto) *della tua casa fece qualche strepito. Sed ostium concrepuit*. Hecyr. Act. IV. sc. i. v. vi. Vbi adnotandum in veterum aedi-

Egreditur, vobis quem dixi (*a*), placidus (*b*) senex.

Va-

aedificiis fores olim in publicum referari consuevisse. Hinc proditurus quispiam manu ab intus pulsabat, quo caverent qui essent in via ne a protrusis repente foribus laederentur. Quare ἐπὶ (sic scholiastes Aristophanis. *Nub.*) ὁ τῶν ἔσω ἐψόφηκε τὴν θύραν ἐξιών.

(*a*) Ad ea Giacomellius alludit, quae supra dixerat, quando Micionem descripsit senem, qui erat *natura alioqui praeditus mitissima, lenissimisque moribus*, eumque modo absolvens fabulae prologum vocare placidum voluit. Ejusmodi vero est comicorum dicendi formula etiam ab oratoribus usurpata, qui vel jam prolata commemorantes, vel sermoni finem imponentes se modo aliquid reduxisse in memoriam, modo dixisse omnia fatentur auditoribus antequam conticescant. Revera Terentianus Demipho plura cum Phormione loquutus *hoc age*, inquit, *satis jam verborum est.... dixi Phormio*, cui Phormio ipse respondit: *Dixi Demipho*. Phorm. Act. II. sc. III. v. LXXXIX. XCII. Laches quoque ubi cum Sostrata, Pamphiloque sermonem habuerit *compone*, subjungit, *quae* (alii legunt *qua*) *tecum simul ferantur*; *dixi*. Hecyr. Act. IV. sc. III. v. V. Hoc sanè verbum *dixi* adhibitum a Lachete, atque in fine sermonis additum superiora confirmat cum Sostratae, tum Pamphilo declarata, estque proprium his, qui innuere denuo cupiunt firmum esse, ratumque quod egerint. Hinc Giacomellius noster Sophoclis verba εἴρηκα μὲν ταῦτα *Electr.* v. LXXII. Italice reddens *quel' ch' i' volea*, sic vertit, *l' ho detto*, & Camerarii adnotationibus insistens sententiam refert Platonis καὶ δή ἃ δοκεῖ εἴρηκα. *Lach. n.* VII. Apud Aeschilum vero Minervae sermo his verbis absolvitur εἴρηται λόγος. *Eumenid. v.* DCCXIII. At penes Terentium locutio haec *dixi* pluries repetita legitur praecipue in Codd. MSS. Vidi ipse Cod. MS. chartaceum Terentii eos inter, qui a Sozomeno Pistoriensi olim fuere collecti, quique Pistorii in bibliotheca

Valete (*a*), bene rem gerite (*b*), nosque pergite
Tueri (*c*), quos vestram accepistis in fidem (*d*).

theca, quam vocant *sapientiae*, asservantur, ubi praeter Ortobelli adnotationes explanatio subnectitur Antonii cujusdam Geminianensis. Eum fortasse quis arbitrabitur è Cettia gente progenitum; siquidem alios ejusdem nominis habuit, atque unum maxime, qui in familiae sepulcro in S. Augustini apud Geminianenses conditus est cum inscriptione hac Gothicis expressa characteribus:

S. CETTI . RANIERI . ET . SER . ANTONI . FILI SVI . ET . HEREDVM . SVORVM .

Sed de hac re penes criticos judicium esto. In fine vero MS. lego *Caliopius recensui Florentiae* XVI. *Xmbris* MCCCCLII. atque illum quidem cognomento Caliopium, qui MSS. alios recensuit, alibi non ignoro commemoratum, sicuti & repetitum *dixi*.

(*b*) *Tam placidum ..... reddo*. Terent. Adelph. Act. IV. sc. I. v. XVIII.

(*a*) Vid. *Giacomell. Versic. in Eunuch. v.* XIV. *Heautont. v.* XVIII.

(*b*) *Re bene gesta*. Terent. Adelph. Act. V. sc. I. v. XIII. *Bene rem gerebat*. Plaut. Trinumm. Act. IV. sc. II. v. LVI.

(*c*) Vid. *Giacomell. Versic. in Heautont. v.* XVIII.

(*d*) *In clientelam, & fidem nobis dedit se*. Terent. Eunuch. Act. V. sc. IX. v. IX. Vid. *Giacomell. Prolog. Hecyr.* I. v. XLV.

EXPLICIT PROLOGVS ADELPHORVM.

PHOR-

PHORMIO.



TITVLVS.

ACTA . LVDIS . ROMANIS . L. POSTHVMIO . ALBINO . ET L. M. CORNELIO . MERVLA . AED. CVR . EGERVNT . L AMBIVIVS . TVRPIO . ET . L. ATTILIVS . PRAENESTINVS MODOS . FECIT . FLACCVS . CLAVDI . F. TIBIS . IMPARIBVS TOTA . GRAECA . APOLLODORV . EPIDICAZOMENOS . FACTA IV. CN. FANNIO . STRABONE . ET . M. VALERIO MESSALA . COSS. AN. AB . V. C. DXCIII. ANTE . XPTVM NATVM . CLIX. ACTA . DENVO . ROMAE . LVDIS BACCHANALIBVS . AB . ACADEMICIS . LATINIS . IN THEATRO . COLLEGI . SALVIATI . AN. MDCCXXXVII. PLACVIT .

EX PHORMIONE.

Quam inique comparatum est, ii, qui minus habent,
Vt semper aliquid addant divitioribus!
Act. I. sc. I. v. VII.

Fortes fortuna adjuvat.
Act. I. sc. IV. v. XXVI.

Omnes quum secundae res sunt maxime, tum maxime
Meditari secum oportet, quo pacto adversam aerumnam ferant.
Act. II. sc. I. v. XI.

Quot homines, tot sententiae; suus cuique mos.
Act. II. sc. IV. v. XIV.

Nihil est,
Quin male narrando possit depravarier.
Act. IV. sc. IV. v. XV.



MATANIVS CASATIO SVO S.

MEDIOLANVM.

TVas accepi litteras, illas quidem humanissimas, Mediolano datas extremo mense Junio, & ad me Quintili ineunte perlatas, quibus nihil his diebus accepi gratius, jucundius nihil. Quum enim sit virtus ipsa per se amabilis, amavi te semper studio virtutis incensum, mihique videor tecum esse, tecum amice versari, tuas quum lego litteras. Et quoniam tanta est animi tui benignitas, ut tibi videaris esse mecum si meas legeris, peto abs te has quoque ut recipias libentius, & quasdam saltem, quas ad te mitto, quantulaecumque sint, meditari velis observatiunculas. Eas revera facere institui in versiculos aliquot confectos a Giacomellio, cui Latine scribenti nec amoenitas defuit unquam, nec lepor, nec eloquentia. His autem edictum populo de agenda Terentiani Phormionis fabula. Neque alio prorsus consilio talem suscepi laborem, quam ut festivo, jucundoque studio prodessem aliis, quibus tunc solum deero, quando scilicet mihi defuisse sentiam. Quid? Medicus ego nullius fere nominis, studiisque addictus profanis perturbare audeo severiora studia viri percelebris, ejus nimirum, qui sacrae, & a vulgo remotae hominum familiae quum mancipaverit sese, multum se continet domi, libros ut evolvens divinos sanctioris explicare populo legis mysteria possit? De poeticis cum viro ejusmodi loquor versiculis, de comoediis, de prologis? Tecum loquor, mi Casati, cujus virtus inta-

intaminatis fulget honoribus. Quid audio, inquies? Sed tace paullisper, & vide quantum sit antiquae amicitiae vinculo tribuendum, quo factum ut plusculum fortasse laudis mihi quaererem si falcem, licet incogitans, in messem, ut ajunt, alienam injicerem. Audi, & veniam dabis. Neque aegre feras velim si volens, lubensque tui revocem in memoriam Giacomellium ipsummet, magni ingenii, & nominis virum poeticis, iisdemque venustioribus, jamdiu litasse carminibus ut quum maxime, eidemque vel senescenti suaviores musarum arrisisse blanditias, comicorumque scripta displicuisse nunquam. Ipse vero, ut bene nosti, dignitatibus jure merito ornatus amplissimis ad sacrum quoque honorifice fuerat evectus regimen (tametsi munus ejusmodi ob protervam incolarum procacitatem in desuetudinem abierit luctuosam) populorum Chalcedoniensium. Permulta insuper è profanis omnibus cum Graecis, tum Latinis eum hausisse vides, quae in caussa fuerunt ut homo ille cumprimis doctus in res divinas dum ardentius incumberet progressus fecerit quos voluit, neque potuerit unquam non velle maximos. Quid sentiam patienter audias velim, ac si minus fortasse placuerit, seu ratione prorsus diversa volueris intellectum, me non aegre ferente refutabis. Anne divinae, humanaeque litterae opem sibi mutuam praestant, & persaepe clarescunt mutuo? Anne sanctiores, illustrioresque divini verbi praecones litteras neglexere profanas? Minime. Neque animus est mirabilem recensere dicendi facundiam hominibus doctrinarum expertibus quandoque inspiratam divinitus, qua factum ut fortes ab infirmis, ab stultis confunderentur sapientes, sed eam praecipue, quam alii sum-

ſummo labore partam, atque perfectiori vitae regimini copulatam diſſeminarunt in vulgus. Ipſe intimo animi ſenſu non diffiteris Paullum humanas a Gamaliele hauſiſſe litteras, poeticaſque itidem cum Athenis, tum alibi, non ſibi, ſed aliis proſpicientem diſſeminaſſe ſententias ex Arato deſumptas, & Epimenide, atque inſuper ex Callimacho detortas, & Euripide. Vbi enim evaſit verae religionis aſſertor, & vindex, homines omnes in Athenienſi ſapientum conſeſſu Dei genus eſſe ipſis maxime protulit verbis, quae Aratus, non ſecus ac ille è Cilicia oriundus, olim de Jove protulerat, ſcribenſque è Thracia ad Titum epiſtolas illud uſurpavit Epimenidis effatum, quo ille Cretenſes municipes ſuos ſemper mendaces, ac pigros affirmaverat extitiſſe. Ego equidem, vir optime, ſuperioribus annis Piſis quum eſſes, & coram Augg. divina verba proferres, memini te è ſacro quondam ſuggeſtu in mentem revocaſſe audientium quod jam Romanis ardenti zelo ipſemet dixerat Paullus, eum ſcilicet, qui reſiſtit poteſtati, Dei ordinationi reſiſtere. Nam ignoras verbis iiſdem Cyrenenſes prius alloquutum fuiſſe Callimachum? Nil quoque verius, ut bene noſti, quam bonos mores pravis corrumpi colloquiis. Quod tamen, etſi Corinthiis eumdem inculcaſſe Paullum lego, idem etiam non abſimili ratione invenio dictum ab Euripide. Nec plura. Satis namque conſtat eum laboraſſe nonnihil in ſelectioribus coacervandis ſententiis; quae vel in Homericis leguntur libris, neque pauca è profanis aliis exſcripſiſſe ſcriptoribus, ut qui repente beneficio planè divino ad excelſa praeiverat, humanis quoque ſtudiis facilius in animos illaberetur alienos. Hinc factum ut quum ad Graecorum praecipue ſeſe confor-

ma-

maverit usus, contra unum, vel aliud infidelitatis vitium promptiori eloquentiae apparatu pugnam capesseret, quo eos maxime urgeri, & laborare sentiret, nec ante desisteret quam Deo duce debellatum esset. Quis nesciat magnum Basilium omnibus ingenii conatibus demonstrare haud levem desumi posse è litteris profanis utilitatem? Idipsum exploratum tibi satis superque, praeter Eunomium, Anomoeos praesertim expertos esse, Arianos, Sabellianosque, adversus quos ea cumulavit sapienter, quae nonnisi eloquentissimum decere potuerant virum, qualem ipsi etiam verba facientem populo suspexerunt Caesarejenses, quorum sacro regimini fuerat jure meritoque praefectus. At ignotum nemini Gregorium, Nazianzenum illum quidem, ad oratores se contulisse percelebres, Libaniumque praecipue, cujus singularis fuit in arte dicendi praestantia, saniori ut imbueretur dicendi, scribendique arte, qua opus erat ut populorum animos paullatim flecteret, atque mores eorum emolliret facilius. Amabilis hic, uti erat, Basilii comes, ac praeceptor quondam Hieronymi (quae nomina bone Deus!) oratoria permulta apprime, diserteque congessit, atque poetica, cum Arianis dimicavit acerrime, Christiani nominis gloriam novis in dies virtutibus illustravit, sibique commissum gregem valido sermone nutrivit. Quod quidem peregisse quoque Joannem, quem Chrysostomum vocant, compertum est, quippe quem, sub Libanio ipso Athenis quum profecerit multum, vel ipsas ferunt studiose lectitasse Aristophanis fabulas, vehemens ut plerumque fieret in moribus, foeminarum maxime, perstringendis. Sed ad sacrum Constantinopolitani gregis evectus regimen omnes norunt quantum

tum ille, paſtorali dum munere fungeretur, vera, & germana eloquentia pravam increpaverit vivendi licentiam, quot ille ſermones protulerit facundia refertos maxima. Quandoque autem cum adſtantibus de Deo, de aeterna gloria bene viventibus abunde promiſſa tam alte dixiſſe, tam jucunde ſtupebant omnes, gaudiis ut jam intereſſe viderentur caeleſtibus. Neque aliter ab Joanne expectandum eſſe norunt orientis incolae, utpotequi mirabilem in eo ſanctitatis, ingeniique ſuſpexerant conjunctionem. Nam certatim confluebat ad eum è veſtigio audiendum populi turba promiſcua, inde diſcedens divini verbi pabulo recreata. Quam vellem Chryſoſtomus reviviſceret! Ille profecto Turcarum populos, genteſque finitimas vera, ibi dum eſſet, religione praeſtantes, nunc vero nefaria Mahometis ſuperſtitione deceptas non a luctuoſa tantum barbarie vindicaret, ſed a miſerabili errore ob aureum eloquentiae flumen revocaret ad veritatem, atque in opere tam glorioſo ſanguinem ipſum generoſa quadam animi alacritate profunderet. Quantopere autem profecerit ex Donato Hieronymus tuum ſit judicium. Ea quum lego, quae ſcripſit, non Tullianam modo eloquentiam admiror elegantioribus floſculis undique diffluentem, ſed vel Terentianas dicendi formulas, venuſtiores cumprimis, ab Donato ipſo in explanandis comici hujus fabulis magno delectas ingenii acumine. Ille, ſi coaevos ſcientia metiri velis, ſecundus nemini fuit, ſi ſtudio, labore, ſolertia vix aliquos habuit ſibi pares. Mirari tamen deſino id unum memoria reputans, cum ſcilicet in Syriam ſeceſſiſſe, indeque peragraſſe Thraciam, Pontum, atque Bithyniam, mox Galatiam inviſiſſe, Cappadociam, atque Ciliciam, dulces

ces ut ſapientiae fructus ſummo, ut ille ait, labore de amaro decerperet ſemine litterarum. Niſi vero ſacras humanis litteris adaequaſſet, quomodo verſiones innumeras Codd. MSS. docte non minus, quam ſapienter perficere valuiſſet? Vigilantii, Helvidii, Joviniani (quippe qui projecta omnes ad quidlibet aut cogitandum, aut ſcribendum erant natura praediti) quomodo errores refellere, inſolentiamque vivido ingenii ardore, & eloquenti omnino facundia retundere? Quomodo ſcite, docteque, ut fecit, Heliodorum alloqui, Ruſticum, Nepotianum, Pammachium? Mira ſanè enituit in eo venuſtas ſcriptionis, & elegantia, quum geſta Hilarionis, Paulli, Malchi repraeſentaret, quum denique Demetriadem de moribus agens, Laetam, Furiam, Marcellam, aliaſque incomparabilis exempli foeminas ſuavi, eruditoque calamo praeceptis imbueret ſeverioribus. Fortiſſimus ille ſenex donec potuit, & fere potuit quoad vixit, ſacrum ſemper aliquid, & elegans exaravit. Dignum profecto tu ipſe agnoſcis Hieronymum, cujus eloquentiam pia poſteritas in omne tempus imitetur, & celebret. Quid plura? Sed vide, amabo te, quantum etiam in Leone fuerit eloquentiae, non putidiuſculae quidem, ſed ſingularis, atque divinae, qua Romanus dum eſſet Pontifex (ut ſermones praeteream, & quidquid contra Eutychianos conſcripſit, ac Neſtorianos) Attilae Italiam vaſtantis cohibuit audaciam. Ita factum ut quum inſtinctu divinitatis Chriſtianam rebus omnibus praeferens fidem, ac de ſe ipſo triumphans Romanum aſcenderit ſolium, ſtrenuique martyrii monumenta fuerit admiratus, non ad omnia modo paratum exhibuerit ſeſe, ſed advocata etiam in ſubſidium dicen-

di

di arte Genserico suaserit maxime ut ab insidiis abstineret Romanae urbi barbare superstructis. Nec immerito omnes id temporis debuerat, opinor, eloquentiae nervos intendere. Nihil enim antiquius habuit quam urbem tueri percelebrem, ac glorioso multorum sanguine consecratam, ubi adeo resplenduit sanctimoniae lux, ut quae olim magistra fuerat erroris, discipula veritatis evaserit, effectaque caput Christiani orbis divina religione praesideret latius, quam dominatione terrena. At in ipsis epistolis, quarum supersunt bene multae, nitescit probitas, & elegantia Leonis. Nam si unam, aut alteram perlegat quispiam, alias inveniet indulgentiae plenas, alias censoriae gravitatis, omnes paterni amoris, atque doctrinae. Profana vero studia non modo Justinus non repudiavit, ut bene nosti, neque Theodoretus, sed neque ab iis abhorruerunt qui teterrimos Christianae religionis hostes insectari quum voluissent, adversariorum audaciam profanis quoque armis infringere debuerunt, insolentiamque retundere. Joannes certè ille, Damascenus cognomento, Iconomachos exagitavit ardentius, Maximus pio non minus, quam erudito calamo Monothelitas, Donatistas Optatus, Novatianos Pacianus. An ignoras quam eloquenter adversus Simonem, Menandrum, Ebionemque permulta ab Egnatio perscripta fuerint, & quae, quantaque Irenaeus congesserit, atque Cyrillus ut Valentinii, atque Nestorii errores undique disseminatos arte refellerent? Jamque vides, amice suavissime, quomodo se res habeat. Patiaris quaeso me volutare animo, Terentium nempè ipsum, utpote Africae natum, suis ab popularibus, qui sacris rebus incubuerunt impensius, magno in honore ha-

Q bitum

bitum, illiusque perlectas fabulas, atque in elucubratione multiplici ingeniose traductas. Tu vero Cypriani si libros legeris, ut soles, atque Fulgentii, & quae ab Origene, ac Tertulliano jactata fuerunt in vulgus, rem tenebis maxime, eosque, praeter Homerum, Terentium quoque lectitasse fateberis. Vtinam a philosophia Platonicorum Origenes, Tertullianus vero a Montani erroribus declinasset, atque utrique ambitiosa quaedam scriptionis ornamenta plerumque recidere valuissent! Qua in re, de erroribus verba faciens, quos animo imbiberant, nollem imitatores habuissent. Pertinacia enim ejusmodi erant, ut magno licet pollerent ingenii acumine, quamcumque tamen opinionem, quae altius eorum animis insedisset, nulla unquam ratione deponerent. Et quoniam de Afris scriptoribus tecum loquor, qui divinam eorum aemularis doctrinam, & in sacrum coetum es cooptatus, qui splendidum gentis Africanae lumen, Augustinum scilicet, patronum habet, atque parentem, quidquid est per me dictum in iis, quae gessit, & scripsit, uberius agnosces. Humaniores ille addidicit litteras, rhetoricam docuit, seque fassus est legisse Terentium. Hinc laetantur omnes se virum in Augustino nactos eloquentissimum, qui non secus ac Ambrosius, per quem è Manichaejo acerrimus Christianae fidei propugnator evasit, in sacris pertractandis ideo excelluit argumentis, quia profanos scriptores diu multumque versavit. Quare ejusmodi studiorum exemplum alios sequi neque pudeat unquam, neque poeniteat: Excitat illud quidem omnes divini verbi praecones, hortatur, docet quantopere intersit sacras profanis litteris jungere. At vereor ne memoria forsitan excidat, mi Casati, ma-

magnum Ambrosii nomen, ejus nimirum, qui non modo Augustinum Christianae peperit religioni, sed Mediolanum patriam tuam moribus, & eloquentia nobilitavit. Tu probe nosti quanta animi voluptate tui populares memoria recolunt quo mentis ardore liberalibus primum disciplinis Romae eruditus veram ubicunque vulgaverit fidem, atque ad eam eleganti omnino sermone Arianos, qui turbas excitaverant maximas, revocaverit bene multos. Verum & alios, mirabilia quum verba profuderit, in officio valuit continere, atque in improbos, ac seditiosos animadvertere, qui pervicaci animo religioni Christianae nefarium, impiumque indixerant bellum. Sed illud quidem memoria viget adhuc civium Mediolanensium, Ambrosium nempè nonnihil palam protulisse frequentius, non modo ut in tetram temporum calamitatem inveheret, sed ut verbis aptioribus jacentes erigeret, formidantes consolaretur, & in proposito confirmaret. Ea demum, quae pie non minus, quam erudite conscripsit, quaeque Mediolanenses tui perlegenda, & explananda jure optimo tradunt navis, industriis, ac bene moratis adolescentibus, ostendunt apertius a sacris exercitationibus non multum, si bene, moderateque usurpaveris, distare profanas. Hac de re haec habui, quae scriberem, eadem ferme cogitandi ratione perrecturus a dalia, si haec ipsa non displicuerint; quae quidem, siquidem longa haec nimium evasit epistola, in alteram differemus. Quod si paucula commemorare libuit exempla hominum, quorum sanctitatem dum veneramur in templis, ingenium quoque admiramur in scriptis, atque profana illos, ne poeticis quidem exceptis, non despexisse studia planè vides, haud temere est

ſi quum animum ad ſcribendum appuli rem attigerim, quae ab inſtituto noſtro neque aliena videtur, neque diſſentiens. Ego ſanè vellem potuiſſe melius obſequi opinioni tuae: Neque enim arbitror noluiſſe. Sed jam ſatis verborum eſt. Numquid aliud? Hoc interim cogita, & fruere libenter verſiculis conſcriptis a Giacomellio, fruere itidem, ſi lubet, adjectis animadverſionibus, & me, ut ſoles, ama. Te vero adhuc aetate florentem fortunet Deus, ſuoque numine tuis praeſit laboribus. Vale. Sed heus tu mane pauxillulum. Valde aveo ſcire quid agat Friſius noſter, quid Moſcatius, quid Vidmanius, quos meo nomine jube ſalvere plurimum. Non enim immemor ſum amicitiae, mutuaeque benevolentiae, quae noſtros olim quum alligaſſet animos nulla unquam patietur oblivione deleri. Iterum bene vale, & reſcribe.

EIDIB. SEPTEMBR. MDCCLXXVI. PISTORI.



VER-

VERSICVLI

QVIBVS POPVLO EDICTVM EST DE PHORMIONIS FABVLA AGENDA.



Vi Militem (*a*) Plautinum ante
hoc triennium,
Exin favore, & opibus Summatum (*b*) Virum,

EIVS

(*a*) Miles gloriosus, sive *pyrgopolinices* ob victoriam turrium, & urbium, sic dictus a *πύργος*, *πόλις*, & *νίκη*, sive potius *ἀλαζὼν jactator* Plauto praebuit argumentum comoediae, quae ferocem exhibet strenui militis animum, seu potius *militem*, ut verbis utar Sidonii Apollinaris, *comicum ferocissimum* Epist. L. I. ep. IX. qui ne superbiam quidem quum sumpsisset quaesitam meritis, sed jactantiae litasset impensius, ridiculos fecit homines. Hinc *deforme est*, ut cum Cicerone loquar, *de se ipso praedicare*, *falsa praesertim*, *& cum irrisione audientium imitari militem gloriosum*. De Offic. L. I. n. XVII.

(*b*) Summo nempè genere natorum. *In comoediis* (ut cum Symmacho loquar. *Epist. L. I. ep.* XXXI.) *summatem quidem gloriam scriptores tulerunt*. Insuper *istas videas* (Lenae Plautinae allocutio cum Silenio, Gymnasioque) *summo genere natas*, *summates matronas*. Cistellar. Act. I. sc. I. v. XVII. *Nunc tibi haec ego loquor* (sunt Calidorii adolescentis verba) *deliciae summatum virum*. Pseudol. Act. I. sc. II. v. XC. At Plautinae versiones inter sese conferri debent Gallico praecipue peractae idiomate per Daceriam, Costejum, Limiersium. *Favore*, inquit

Gia-

EIVS praesertim Imperium (*a*) qui summum tenet,
Sustentati (*b*), Rudentem (*c*), & Aulullariam (*d*),
Terentiique Adelphos proxime egimus;
Iidem

Giacomellius, *& opibus summatum virum*, *ejus praesertim imperium qui summum tenet*, *sustentati*, alludens ad imperium Clementis XII. eo tempore P. M. quo fabulae actae sunt: Hinc imperium summatum ad eos pertinet, qui sunt regendis populis destinati. atque adeo *imperium* olim *summatum*, ex mente Lucretii, *quisque petebat*. De rer. nat. L. V. v. MCCLI.

(*a*) *Nec meum imperium: Age mitto imperium*. Terent. Phorm. Act. II. sc. I. v. II. Ad potestatem refertur summam ex Terentii MSS. Lipsiensibus.

(*b*) *Omnem familiam sustentat*. Terent. Adelph. Act. III. sc. IV. v. XXXVI.

(*c*) Plautinae titulus fabulae elegantioris. Prodit in ea in scenam piscator, qui rudente *de mari* (ita Priscianus) *extraxit vidulum*, *ubi erant herilis filiae crepundia*. Argum. Rudent. v. I.

(*d*) In hac senex describitur avarus cognomento Euclius, qui repertam domi ollam auri plenam huc illucque asservare nititur, *rursumque penitus conditam exanguis*, *amens servat*. Priscian. Argum. Aulular. v. III. *A cui di nuovo sotterrata pallido, semivivo, ed impazzito sta sempre a far la guardia*. Sic Guazzesius Italice. Factum non immerito ut Terentianis Plautinas adjungerent fabulas juvenes Latinae linguae perdiscendae cupidi, quos Romanorum academia in socios jamdiu cooptaverat suos: Etsi enim artificem Terentio meliorem Latini sermonis nullum haberi, ex eoque Romani comparari puritatem,
atque

atque elegantiam eloquii Erasmus, Melanchon, aliique perplures consentiunt, est tamen Plauti *lepos Atticus*, ut verbis utar S. Hieronymi, *& musarum, ut dicunt, eloquio comparandus*. Epist. L. II. ep. v. ad Pammach. Neque improbari debet Aulularíae, gloriosi Militis, Pseudoli, Rudentisque delectus, cujus meminit Giacomellius, quum in iis maxime comoediis eniteat scriptoris lepor, venustas, elegantia, atque ille *homo* vocetur *linguae, atque elegantiae in verbis Latinae princeps*. Gell. Noct. Attic. L. VIII. c. XVIII. ac simplicior habeatur quoque Terentio. *Racin. Praef. de Berenic.* Sed insuper *Plautinae dictionis genus* (ita Scaliger. *De poet. L. VI. c.* II.) *non est nostrum emendare, qui illi sanè barbari sumus, aut si Latini, Latini certe illius beneficio*. Illi vero, *qui Plautum*, inquit Meursius, *comoediae Latinae parentem despectui habent, de Apuleii mihi prosapia videntur, idest inter asinos praecipui*. De poet. Et sanè in Plautinis scriptoribus non modo *proprietas*, adnotante Camerario, *& natura linguae Latinae conspicitur* Var. coll. sed nihil eo praeeunte *ad locupletandam orationem Latinam, & facilitatem sermonis, copiamque verborum potest esse utilius*. Sadolet. Epist. Quoniam vero trahit sua quemque voluptas, nil mirum si aliis Terentianae magis, Plautinae aliis comoediae placuerint. Id certum Plautum proletariis aliquando verbis, dum fabularetur cum populo, omnium vitia, virtutesque ita perstrinxisse, humanae ut vitae praecipuas vices jactaret in vulgus, de cultioribus vero erudiendis hominibus, eorumque moribus emolliendis serio cogitasse Terentium, factumque ut Hecyra, quae plebeiis displicuerat, regiis tamen in aulis communes extorserit plausus. Eam fortassis ob caussam plus esse judicii testatus est Erasmus *Epist. L.* XXVIII. *ep.* XX. in una comoedia Terentiana, quam in Plautinis omnibus, propterea quod *ut rebus verba Plautus* (ita sentit Scaliger, qui non secus ac Erasmus gestabat frequenter manibus Terentii fabulas) *sic res verbis accommodasse videtur Terentius*. De poet. L. VI. c. II. Hinc longe videri potest omnibus palmam praeripuisse Teren-

Iidem Phormionem (*a*) acturi nunc sumus.
Quae vestra nos ad hanc diem adjuvit (*b*) comitas,
Aequanimitasque (*c*), eadem freti (*d*) fabulam

Bo-

rentius ipse, cujus sine voluptate summa moratum nec legere, nec recordari possumus sermonem a Tullio tantopere commendatum. *Epist. ad Attic. L. VII. ep.* III. *An Synephebos ego* (idest Tullius) *potius Coecilii, aut Andriam Terentii, quam utramque Menandri legam?* De Finib. L. I. n. VI. Videndum denique quid de Terentio ipso sentiat Gravina. *Dell. ragion. poetic. P. I. p.* LXXXIX.

(*a*) Quem Latini Phormionem nominant Graeci dicunt **ἐπιδικαζόμενον**, quod idem est ac *sententia*, seu *judicium*. Fabulam Graecam ex Apollodoro desumptam Latinam fecit Terentius, appellatamque voluit Phormionis titulo, *quia primas parteis* (sunt illius verba) *qui aget is erit Phormio parasitus, per quem res geretur* (alii legunt *agetur*) *maxume*. Prolog. Phorm. v. XXVIII. *Poiche quello* (hoc pacto vertendum censeo) *che farà le prime parti, sarà un parasito chiamato Formione, da cui resterà tessuto tutto l' intreccio*.

(*b*) *Itane* (sic Antipho) *hunc patiemur, Geta, fieri miserum, qui me dudum, ut dixti, adjurit* (pro *adjuverit*) *comiter?* Terent. Phorm. Act. III. sc. III. v. III.

(*c*) *Aequanimitas vestra, poetae, ad scribendum augeat industriam*. Terent. Prolog. Adelph. v. XXIV. *Bonitasque vostra adjutans, atque aequanimitas*. Prolog. Phorm. v. XXXIV. Ex Donato supplendum esse *aequanimitas vestra* compertum est; quam quidem lectionem etsi rejecit prae caeteris Westerhovius *Comm. in Terent. Adelph. p.* DCXLV. fatetur tamen eam se vidisse in MSS. Boender-

Bonam, bonos (*a*) quae decet, & moratam (*b*) bene,
Quotquot boni adfuiſtis nobis antea,
Spectatum itidem ut veniatis, & ad antiquum gregem (*c*)
Benigne (*d*) ut operam detis, opere maxumo

Vos

dermakerii, eamque non omnino fuiſſe rejectam a Boeclero.

(*d*) *Vobis fretus*. Terent. Eunuch. Act. V. ſc. VIII. v. XXXIII. Eadem prorſus conſtructione, ſed contraria ſignificatione ad aliud alludens utitur idem Terentius hominem commemorans, qui *malitia fretus ſua inſidias ... fecit*. Phorm. Act. II. ſc. I. v. LIII.

(*a*) Quod bonos decet, beneque moratum eſt, placere bonis quum debeat, poetas impellit ad bene ſcribendum, bonis ut melius placeant: *Si* enim *quiſquam eſt*, ut Terentium ſequar, *qui placere ſe ſtudent bonis quam plurimis, & minime multos laedere, in his poeta hic nomen profitetur ſuum*. Prolog. Eunuch. v. I. Hinc Lipſius *ſi quiſquam eſt*, inquit, *qui probari ſe cupiat probis oratione, vita, ſcriptis denique, in his audacter nomen profiteor meum*. Praef. in epiſt. quaeſt.

(*b*) *Quibus moratam moribus?* Terent. Hecyr. Act. IV. ſc. IV. v. XXII. *Filium .... moratum*. Plaut. Prolog. Aulular. v. XXI. *Mulier .... nequicquam exornata eſt bene, ſi morata eſt male*. Moſtell. Act. I. ſc. III. v. CXXXII. *Si incolae bene ſunt morati*. Perſ. Act. IV. ſc. IV. v. VI.

(*c*) Vid *Giacomell. Verſit. in Eunuch. v.* III.

(*d*) *Quod opus ſit benigne praebeatur*. Terent. Hecyr. Act. V. ſc. II. v. I.

Vos omnes oratos (*a*) volumus, aequissimi Patroni (*b*) nostri, favitores (*c*) optimi.

(*a*) Pythias apud Terentium *Thais* , ait Chremeti , *maxumo te orabat opere , ut cras redires* . Eunuch. Act. III. sc. III. v. XXVI. *Oratum a vobis volo* . Plaut. Prolog. Amphitr. v. XXXIII. *Vos omnes opere magno esse oratos volo benigne ut operam detis ad nostrum gregem* . Casin. Prolog. v. XXI. Praeeunte Plauto iisdem fere verbis loquutus est Giacomellius , quae antea imitatus maxime fuerat Gualfreduccius Pistoriensis : In versione namque Latina tragoediae Oedipi nomine insignitae , quam Sophocles olim Graece conscripserat , ait : *Me omnes* (sermonem habet cum Oedipo Creon) *amant , adeuntque me quicumque te oratum volunt* . Act. III. sc. II. v. LXVI.

(*b*) Defensores nempè , quos sibi quondam adoptabant Romani ut caussas agerent , quum eorum patrociniis valdè confiderent . Vnde Thais Chremeti , Pythiaeque dicit *opus patrono est , quem defensoram paro* , ipsique Thaidi subjungit Chaerea *te mihi patronam cupio* . Terent. Eunuch. Act. IV. sc. VI. v. XXXIII. Act. V. sc. II. v. XLVIII. *Tu es patronus* . Adelph. Act. III. sc. IV. v. X. *Istum patronum* . Phorm. Act. II. sc. I. v. LXXVII. Patroni vero nomen Terentio familiare mutuati sunt scriptores a dominio in servos , quales saepe erant fabularum actores , & qui musicam maxime artem , & histrionicam profitebantur impensius , qualis revera fuerat jam Terentius ipse , qui Afer quum esset , atque referente Donato *Terent. vit.* Carthagine natus *servivit Romae Terentio Lucano senatori , a quo ob ingenium , & formam non institutus modo liberaliter , sed & mature manumissus* .

(*c*) Plautina vox. *Si quoi* (pro *cui*) *favitores* (alii legunt *fautores*) *delegatos viderint ..... virtute ambire oportet , non favitoribus . Sat habet favitorum semper qui recte facit* . Prolog. Amphitr. v. LXVII. LXXVIII.

FINIS VERSICVLORVM IN PHORMIONEM .

« CXXXI. »

PAGNINIO SVO MATANIVS S.

PARMAM.

NOn esset cur longa epistola deberem assiduis obstrepere occupationibus, quibus in explanandis Graecis, Latinisque scriptoribus distineris. Dandae tamen sunt etiam amicis aliquot horae; quod quidem si deseras subrusticus videare. Cave putes, mi Pagnini, me in academia Pisana degentem, ubi publice, privatimque medicinam docens, & reliquis litterariis vacans exercitationibus otium optare nequeo, te in Parmensi erudiendis juvenibus humaniores litteras addiscentibus occupatum ab studiis abstrahere velle severioribus. Sed jam aestivis indictis, jamque ad exitum fere properantibus feriis libere tecum agam. Tu velim tibi persuadeas mihi cordi esse ut sine molestia ulla certemus nobiscum benevolentia, & amore, ut quae olim amicitiae nostrae fundamenta jecimus, ea confirmemus, atque etiam augeamus in dies. Superiori epistola ad VIII. Kal. Majas te etiam atque etiam monui velles novum Phormionis Terentiani prologum per Giacomellium municipem nostrum perquam eleganter elucubratum tuo nomine condecorari, eam in spem adductus tibi laborem hunc non improbatum iri, qui videres scilicet eum ad te maxime pertinere. Neque renuendum tibi erat, qui Phormionis ejusdem fabulam vernaculo sermone converteras. Illustriores certe tuos in Terentium fuisse video, atque aliorum Pistoriensium conatus, quam qui a me explicari postulent. Elegantissimam comoediarum omnium

versionem jamdiu peregerat Forteguerrius, tu vero Phormionis alteram, prologos Giacomellius. En quantum de egregio latinitatis scriptore bene se meritos fateantur qui in urbe eadem nati, & alti quum sint insigniora nonnullis praebent optimorum studiorum exempla. Laudem isthanc quoque maximam patriae nostrae tribuendam censeo quod Andreinium suspexerit comicorum Italorum facile principem, cui Ferrandinius accensendus, atque Ghirlandius. Quae quum scribo velim ne putes me his commendatis Bracciolinios parvipendere, Panciatichos, Gualfreduccios, Cammellios tragoediarum scriptores non contemnendos, & reliquos bene multos industrios, ac diligentes, ne ipso quidem excepto Giacomellio. Huic si non comicas, tragicasque lucubrationes, earum tamen versionem aliquam, Aeschyli maxime, ac Sophoclis è Graeco in Italicum idioma debemus. Neque erit, opinor, qui audaciae arguat consilium meum novos ejusdem prologos illustrandi, quos lepor, non secus ac Plautinos, & Terentianos, exornat, venustas, nitor, & elegantia. Ego eum tanti facio quanti quis alius. Age vero quam multa in eo familiaria, quam multa perspicua, quam multa eloquenter exposita, quae si ad Romani normam sermonis transferas, solidioribus ejus exponendi rationibus famulantur. Nae sentis quod in litteras toto pectore dum incumberet, studiose admodum in libris elegantioribus sermonis captavit flosculos, delectumque verborum. Verum non aureae solum, ut dicunt, aetatis eatenus amavit scriptores, ut prae illis nihili fermè duceret reliquorum perscribendi rationem. Immo vides inesse miram in amore ejusmodi voluptatem, prorsus ut quantislibet pressus

subli-

sublimiorum studiorum curis, ac molestiis collatorum sibi munerum fatigatus assiduae eorumdem lectioni vacaret impensius. Neque ita eum scripsisse dixerim, ut non verba, quae funderet, rebus aptasset. Perspicies enim ab frequenti ejus generis scopulo declinasse magnopere Giacomellium. Quam vere haec per me dicta, quam praestita ab eo fideliter testantur bene multae lucubrationes. Ipsum do testem Phormionis prologum. Non enim tam pusillo, jejunoque ingenio sum, verae ut in eo, solidaeque scriptionis robur non sentiam, neque rursus tam sublato animo, ut per summam injuriam velim justam, quam meretur, laudem praetermittere. Perleges, si tibi vacuum fuerit, animadversiones meas, qualescumque sint, prologo adjectas, quibus peto abs te addas judicium tuum, in quo aeque jucunda mihi erit sinceritas dissentientis, quam comprobantis auctoritas. Tempus reapse tempori, ut ajunt, subripiendum fuit, tum ut ea è Plautinis exscriberem, ac Terentianis fabulis, quibuscum pulchra videtur in Giacomellianis prologis concertatio, tum ut compluria inter sese invicem conciliarem, quae nullibi invenies, nisi antiquiores evolvendo comicarum rerum scriptores: Quod idem dicito de rebus aliis, quas ut ex commentariis referrem alienis molesta persaepe oportuit scribendi celeritate convolvere. Quam voluissem otio abundare, ut modo mihi ipse fortasse non displicerem post tam inconsulte, tam festinanter ceptum consilium! Hui timidum ais hominem. Quidni? Non inficior. Sed tute vides timidos ejusmodi homines, suae si plerumque opinioni largius indulgeant, despondere facile animum, sibique ipsis interdum, atque aliis itidem displicere. Si quis tamen, ne multus videar, quod tibi scripserim secus ab opti-

ma

ma voluntate acceperit, aut maligne aliorsum detorserit, gravesque fortassis suspiciones alias tibi de me injecerit, meo nomine calumniarum arguitor, & nefarius detractor, sanctaeque amicitiae hostis habetor. Sed plura otiosus. Accepi libenter, legique libentius Santorinii librum a Girardio evulgatum, illustratumque, a percelebri nempè viro, quem in academia Germanica, quam dicunt naturae curiosorum, jam socium habueram; mihi gratulor etiam quod in arctiorem clientelam viri suavissimi, atque optime de re anatomica meriti nunc tuo sim favore receptus. Eum hac de re certiorem facito, & ne mihi ingratum exprobret animum debitas agito gratias, meisque verbis salvere jubeto. Utinam is essem, quem ille pro singulari humanitate sua facile putat! Paribenius noster per me statim tuo nomine salutatus dedit hoc mihi negotii te ut juberem salvere plurimum. Tu modo enitere ut fermè perastam, & diu expectatam Theocriti, Bionis, Moschii, Simmiae versionem ornare pergas, emissamque inde in publicam lucem litteratis hominibus, quibus poetica arridet facundia, legendam exhibeas. Subnectes etiam, opinor, Italice redditum, uti spoponderas, Alsworthii librum, cujus ope Latinis Virgilii carminibus Britannus ille poeta Graecam Theocritea imitatione conciliaverat venustatem. Si quidpiam est, mi Pagnini, in quo tuis inservire commodis possim, utere jure tuo, quod tibi constituit summa humanitas, mira comitas, suavissima morum facilitas, uno verbo egregia indoles tua, quae amores planè mirabiles excitat sui. Omnes, qui te nòrunt, studio, & benevolentia colunt; qui vero mihi sint in te amando pares perpaucos esse puto, fortasse neminem. Fac valeas, meque mutuo diligas.

PISTORIO XVIII. KAL. OCTOBR. MDCCLXXVI.

PROLOGVS PHORMIONIS

DICTVS QVVM FABVLA DARETVR POPVLO.


Ostquam probari vulgo nostrum sensimus
Studium (*a*); virosque, qui sunt in senioribus (*b*)
Tueri, & adjutare (*c*) industriam Gregis No-

(*a*) *Adolescentuli ut animum ad aliquod studium adjungant* . Terent. Andr. Act. I. sc. 1. v. xxvııI.

(*b*) *Edimus comoediam* , inquit Plautus , *quam vos probastis* , *qui estis in senioribus* . Prolog. Casin. v. xiv. Atque ut res intelligatur , ad quam cum Plautus alludit , tum Giacomellius , meminisse oportet censum ab Servio Tullio Romae rege institutum , quo populus adnotante Livio *Hist. Rom. Dec. I. L. I.* in classes aetati quorumcumque hominum respondentes descriptus est . Hinc aetatem nacti provectiorem in senioribus , sive in classe dicebantur esse seniorum .

(*c*) Locutio ,quae monente Casaubono *Adnot. in Hecyr.* a Terentio transfertur ad pondera : Pamphilus enim Parmenoni imperat ut *pueris currat obviam* , *atque his onera adjutet* . Hecyr. Act. III. sc. II. v. xxvi. *Tu Parmenone* (en Bargalliae versionem) *va corri incontro a què miei servi* , *e ajuta loro a portar quella roba* . In aliquibus Codd. habetur *adjuvare* , *auxiliari* , *jutare* , *dejuvare* , & *conjutare* . Ast cir-

Nostri; sibi nec quidquam quemque parcere
Pecunia, labore, opera, qua quisque potest,
Ne perjucunda, & exoptata tantopere
Desit voluptas literatis auribus;
Neve relanguescat adolescentium alacritas,
Sibi qui non parare inanem gloriam,
Sed Romani sermonis elegantiam ,

Et

circa multiplicem ejusmodi varietatem ea perlegenda, quae ex Wielingio, & Rouwio desumpta laboribus Falkenburgii, Gruteri, Gujeti, Pulmanni jamdiu superstruxerat Westerhovius, utpote qui MSS. Codd. Leydenses, Lipsiensem, Bodlejanum, atque Markianum excusserit, fidemque Schalbruchiano, Witiano, caeterisque bene multis minime denegaverit. Sed vocem alio sensu usurpatam proprio aptavit Phormionis prologo Giacomellius. Sanè Terentius malevolam quorumdam invidiam coercere studens, qui in Adelphorum perscribenda fabula eum nobilium hominum, Scipionis scilicet Africani, Laelii, Sulpitii Galli, Fabii Labeonis, Popiliique, quibuscum, utpote consularibus viris, atque poetis, juxta Donatum *Vit. Terent.* familiariter vixerat, opera fuisse usum dictitabant, falsum esse asserit *quod isti dicunt malevoli, homines nobiles eum adjutare, assidueque una scribere*. Prolog. Adelph v. xv. *Dai suoi malevoli* (en Forteguerrii poesim) *per biasimarlo si cinguetta, e mormora che uomini illustri per potenza, e nascita l' ajutino a compor le sue commedie*. Eadem omnino significatione, qua auxilium indigitari solet, dixit Terentius ipse: *Neque.... quisquam aderat, qui adjutaret funus*. Phorm. Act. I. sc. II. v. XLIX. *E nessun v' era* (versio Pagniniana) *ad ajutar l' esequie*. Quod quidem de auxilio ferendo expressit etiam Lucretius dicens: *Adjutamur enim dubio procul*

Et castitatem conantur adipiscier (*a*) ;
Iis injectus ardor est incredibilis
Tum maxume, cum nuper praeter spem (*b*) sibi
Locum hunc virtute (*c*) primorum (*d*) virum dari
Renunciatum est (*e*), copiamque (*f*) denique

Re-

cui, atque alimur nos certis ab rebus. De rer. nat. L. I. v. DCCCXII.

(*a*) *Bis judicium adipiscier*. Terent. Phorm. Act. II. sc. III. v. LVIII. Ut sermonis Romani elegantiam, castitatemque Latini adipiscerentur academici, eos hortari necesse fuerat ad Terentii lectionem, ejusdem ut postea fabulas repraesentarent. Haud alienum erat a bene moratis adolescentibus Latinos comicos nocturna, diurnaque manu versari; siquidem S. Joannem Chrysostomum perlegisse eorum aliquos, maximeque Aristophanem, arbitratur Bengelius *Adnot. in Homil. ad popul. Antioch. Hom.* XX. atque idipsum comprobat Vavassorius. *De ludicr. dict. p.* LXXIX.

(*b*) Terentius: *Praeter spem* (scilicet aliter quam sperabat) *evenit*. Andr. Act. II. sc. VI. v. V. Heautont. Act. IV. sc. I. v. LII.

(*c*) Auctoritate.

(*d*) *Sum apud te primus*. Terent. Eunuch. Act. I. sc. II. v. IX.

(*e*) *Renunciabo ut pro hoc malo mihi det malum.... Quasi non tibi renunciata sint haec sic fore.... Renunciatum est....Id ego jam nunc tibi renuncio*. Terent. Andr. Act. II. sc. V. v. XX. Act. III. sc. II. v. XIX. XXI. XXVIII. *Deliberet, renuncietque hodie mihi. velit ne, an non*. Hecyr.

Reliquas edendi Comicorum (*a*) fabulas. Nunc

Act. III. sc. V. v. LVIII.

(*f*) Facultatem scilicet reliquas edendi fabulas comicorum veterum. Hinc consilii facultatem, auxiliumque significare Terentius volens Pamphilum inducit exoptantem *consilii locum*, *& auxilii copiam*. Andr. Act. II. sc. I. v. XXI. Alibi vero sermonem ad sese ipsum convertens, ubi Menandri fabulam emptam asserit ab aedilibus, ab eo nempè magistratu, qui ipsis quoque comoediis quum praeesset, scriptoribus earum, actoribusque solvebat pretium, hoc se perfecisse fatetur *sibi ut inspiciundi esset copia*. Prolog. Eunuch. v. XXI. Insuper *date*, inquit, *crescendi copiam novarum qui spectandi faciunt copiam sine vitiis*. Prolog. Heautont. v. XXVIII. Syrus autem *tecum sine me* (respondit Clitiphoni) *ut sit copia est*. & Menedemus *ne quam aliam* (Chremeti subdit) *quaerat copiam*. Heautont. Act. II. sc. III. v. LXXXVII. Act. V. sc. I. v. LIV. *Obsecrat* (sic Geta) *ut sibi ejus faciat copiam*. Phorm. Act. I. sc. II. v. LIII.

(*a*) Non comicorum omnium extant fabulae; sed tamen ex fragmentis, quae supersunt, earum character agnoscitur. Praeter Plautum, ac Terentium commemorant Gnejum Naevium Campanum historici, comicum perelegantem, qui gravi, eruditoque stylo comoedias exaravit maledicentiae plenas, eumque sequutus Statius Caecilius Gallus eas optima donavit latinitate, quae Graece per Menandrum, Apollodorum, & Philemonem fuere conscriptae. Neque improbatae illae sunt a Romanis, quas Sextus Turpilius Sinuessanus conscripserat, quippe qui poeta erat ingenio facili, doctioribusque comicis accensendus. At Lucius Afranius, Fabiusque Dorsenus Romani ambo in togatis, ut inquiunt, elucubrandis comoediis excelluerunt, atque iis ex urbe Romana Quintum Atta, Vergiliumque adjungit antiquitas, viros nempè scriptione optima, ingenioque praeclaro praeditos. Excellens vero fuit in notandis hominum moribus Lu-

Nunc si quis est (*a*) , qui dicier sibi velit,
Gregi qui praesit Histricus tam barbarus ,
Nihil qui curat apparatum scenicum ,
Qui nescit ecqui congruat Comoediae
Vetustae (*b*) , personisque ornatus (*c*) , perperam

Co-

Lucius Pomponius Bononiensis , propterea quod Quintum Trabeam fuerat imitatus lepidum , elegantemque scriptorem . Denique post Gnejum Aquilium rerum comicarum non ignobilem auctorem , non modo Caii Licinii Imbricis urbani fabularum exscriptoris fieri mentionem animadvertimus , sed etiam quidquid a Quinto Novio illustri atellanarum , ut vocant, comoediarum scriptore peractum est , relatum videmus .

(*a*) *Nunc si quis est, qui hoc dicat* . Terent. Prolog. Phorm. v. xiil.

(*b*) Quae immurmurarunt malevoli de personarum ornatu , & de apparatu scenico Romani theatri , ubi Latinae agebantur fabulae , ac si ignoraretur quid vetustae comoediae congrueret , a Giacomellio refellitur in his prologi verbis . Contemnebant quidem academici Latini rem histrioniam , quasi ludicram , & sanè levem , neque temere affirmabant antiquo se ornatu in scenam prodiisse condecoratos . Haud aliter agendum Romae ab iis erat , qui animum ab studiis severioribus quum recrearent incorrupta litterarum praeconia tueri , scientiasque non destiterunt alere nobiliores . Non ignorabant qui fabulis praeerant parum se habere , quod Athenienfibus inviderent , penes quos theatrum extiterat erudiendis Atticis destinatum *Plutarch. Vit. Thes.* ubi magno plausu fuisse novimus Menandri comoedias exceptas , ejus nimirum comici , quem Phrynicus Arabius sophista Bithynus culpat tamquam minus Attice loquentem . Meminisse namque fatebantur M. Valerio Messala , Cassio Longinio

S 1·1.

ginio, & L. Mummio CENSS. primum Romae theatrum ad Graecam imitationem an. V. C. CXCIX. exaedificatum, neque eos latere debuerat magnificentissimum aliud M. Aemilium Scaurum extruxisse *Plin. Nat. Hist. L. XXXVI. c.* XXV. aliudque Pompejum *Sueton. Vit. Jul. Caesar. n.* I. atque alia tandem Marcellum, & Balbium. *Tertullian. De spectac.* Quum insuper Latini peregerint academici quod per Livium Andronicum in remotioribus natum, altumque Graecorum finibus, & Romana tandem civitate donatum praestitum olim est. Eum etenim comicas primum, tragicasque Sophoclis, atque Euripidis fabulas Latine redditas circa an. V. C. DXIV. an. I. olympiad. CXXXV. post initium primi belli Punici C. Claudio Caeci filio, & M. Tuditano COSS. constat fidelibus Romanorum oculis subjecisse. Hinc factum ut an. DXIX. in hoc peragendo Naevius operam locaverit suam, eumque circa an. DXLIX. Ennius fuerit imitatus, posteaque Licinius, Caecilius, Pacuvius, Plautusque rem confirmaverint, quam a Terentio circa an. DLXXXVII. absolutam Latini tandem academici doctis plaudentibus viris sunt prosequuti.

(*c*) *Hic ornatus est*. Terent. Eunuch. Act. III. sc. IV. v. VIII. Personarum ornatus varius elapsis retro temporibus fuit, prout varietas temporum exigere visa est, primique egisse personati creduntur comoediam Cincius, & Faliscus, tragoediamque Minutius, atque Prothonius. At Choerilum Atheniensem circa olympiad. LXV. ii scenicas inchoasse autumant larvas, pergratas quidem adspectu, qui ab Aeschylo inventas pernegant, utpote quas ita deformes excogitaverit, praegnantes ut foeminas, in scenam introductae dum fuerint, abortum fecisse memoriae proditum sit. *Mariscott. De person. & larv. c.* I. *p.* IV. *Gentil. De actor. & spect. fabul. non notand.* Ejusmodi vero ornatus pro servili habitus est, diuque viguit usque dum imperatorio probatus exemplo penes Romanos ad primates quoque viros transierit, quum Neronem adspexerint personatum cecinisse tragoedias. *Sueton. De Caesar. L. VI. n.* V. Comoediam autem vetustam, personasque multiplex sanè decebat ornatus,

de

de quo permulta maxime collegerunt Graevius, atque Gronovius. *Thesaur. antiqu. Graec. & Rom. cum suppl. Sallengr. & Polen.* Ad eas tamen personas quod attinet, quae ad Terentii fabulas reducuntur, praeter eas, quae in Vaticanis extant Codd. quasque se vidisse testatur Pacichellius *De larv. C. IV. p.* LVI. ejusque postea municeps Forteguerrius in lucem protulit, aliae nunc Romae spectandae se offerunt extra templum *aracaeli* nuncupatum, ubi adspicitur gentile sepulcrum ad Terentii fortasse tempora reducendum, & in via Appia quondam repertum, in quo variae scenicarum effigies personarum repraesentantur. *Berger. Comm. de person. vulg. larv.* Ast de ornatu multiplici veterum comicorum compluria congesta leguntur apud scriptores, è quibus eruitur eorum praestantiam ejusmodi fuisse ut decentius ornatos, & comicas, tragicasque personas communi plausu repraesentantes, quin & foeminas ipsas dulce canentes, psallentesque, publica inscriptio aliqua redderet praestantiores. Et quoniam haud pauca ejus rei monumenta supersunt, quae in marmoreis etiam, lapideisque inscriptionibus reperiuntur, eorum unum censeo referendum in agro Romano non procul a via Appia in ea olim repertum, effossumque plaga, quae ad familiam pertinet Columnensium. En quae ibidem leguntur:

L. AGILIO . L. F. POMPT. EVTYCHE . NOBILI . ARCHIMIMO
COMVN . MIMOR. ADLECTO . DIVRNO . PARASITO . APOL.
TRAGICO . COMICO . PRIMO . SVI . TEMPORIS . ET
OMNIBVS . CORPORIS . AD . SCAENAM . HONOR.
DECVRIONI . BOVILLIS . QVEM . PRIMVM . ADLECT.
PATRE . APPELLARVNT . ADLECTI . SCAENICORVM
EX . AERE . COLLATO . OB . MVNERA . ET . PIETATEM
IPSIVS . ERGA . SE . CVIVS . OB . DEDICATION.
SPORTVLAS . DEDIT . ADLECTIS . SING. XXXV. DECVR.
BOVILI . SING. X. V. AVGVSTAL . SING. I. DEDIC. III.
IDVS . AVG. SOSSIO . PRISCO . ET . COELIO . APOLINARI
COS . CVRATORE . Q. SOSTO . AVGVSTIANO .

Comoediamque antiquam dispertiverit
Novo, miroque modo; quique audaciter (*a*)
Vetustis libris abrogaverit fidem (*b*):

Pur-

Cantrix Palladinia, de qua Dondorius *Dell. piet. di Pist. P. II. p.* CCCL. (de recentiorum Christianorum loquor temporibus, deque foemina Pistoriensi) Florentiae in S. Felicitatis sepulta hanc promeruit inscriptionem:

D. O. M.
ARCANGELA . PALLADINIA . IOANNIS . BROOMANS
ANTVERPIENSIS . VXOR . CECINIT . HETRVSCIS . REGIBVS
NVNC . CANIT . DEO . VERE . PALLADINIA . QVAE
PALLADEM . ACV . APELLEM . COLORIBVS . CANTV
AEQVAVIT . MVSAS . OBIIT . AN. AETAT. SVAE . XXII.
XVIII. OCTOBR. MDCXXII.
SPARGE . ROSIS . LAPIDEM . CAELESTI . CICONIA . CANTV
THVSCIA . IACET . SYREN . ITALA . MVSA . IACET .

(*a*) Chremes senex cum Menedemo altero sene familiare agens colloquium facere ait senilem amicitiam ut *audacter* (in veteribus Codd. legitur *audaciter*) moneat eum, & *familiariter*. Terent. Heautont. Act. I. sc. I. v. VI.

(*b*) Rationes nempè infirmaverit, quibus obtineri solet ut vetustae credatur auctoritati librorum. Nec mirum si conatu aliquo tam multa illata crimina, & a publico errore manantia argute purgare debuit Giacomellius, propterea quod *opinionem aliquam* (sunt Contii Pistoriensis verba) *quae publico errore non rem attente considerantium invaluit, apte rescindere gravioris est argutiae*. Tract. rhetor. T. II. c. III.

(*a*)

Purgare si tam multa possim crimina (*a*)
Conabor: ac primum id sibi responsum habeat:
Nemo nos inter regnat, nec quisquam fuit
Apud nos, qui regnarit antehac, nec erit.
Si cui, via quae sit recta (*b*) ad eloquentiam (*c*)
Monstrare nobis lubeat; imperator (*d*) is
Esto noster, vel si id malit dominus (*e*) siet (*f*):
Nil est, aeque Grex (*g*) noster quod faciat lubens,

Quam

(*a*) Suspiciones. *In crimen veniet*. Terent. Hecyr. Act. III. sc. I. v. LV.

(*b*) Usitata, & communis, quae ab Terentio *via* dicitur *pervulgata*. Heautont. Act. I. sc. I. v. XLIX.

(*c*) *Ea eloquentia est*. Terent. Phorm. Act. IV. sc. III. v. XXIV.

(*d*) *Haud convenit una ire cum amica imperatorem in via ..... imperatoris virtutem noveram*. Terent. Eunuch. Act. III. sc. II. v. XLII. Act. IV. sc. VII. v. VIII.

(*e*) *Hunc esse domini .... domini similis .... domini ubi absunt*. Terent. Eunuch. Act. III. sc. II. v. v. XXXIII. XLIII. LII. *Hoc pater, ac dominus .... dominum, atque omnem familiam .... quot mihi sint domini .... cui dominus curae est*. Adelph. Act. I. sc. I. II. v. LI. IX. Act. IV. sc. II. v. XVI. Act. V. sc. VI. v. VI. *Dominus aedium*. Phorm. Act. V. sc. I. v. XXVI.

(*f*) *Siet* pro *sit* non improbatur a Cicerone *De orator.*

c.

Quam sese ut illi tradat dedititium (*a*).
Nos litteras amamus: histrioniam (*b*)
Contemnimus (*c*) rem ludicram (*d*), &
sanè levem.

Nec

e. XLVII. hancque scribendi rationem passim in vetustis lego lapidibus, & in fabulis maxime Plautinis. *Timeo quid fiet*. Prolog. Mercat. v. CIX.

(*g*) Vid. *Giacomell. Versic. in Eunuch. v.* III.

(*a*) Dicitur a Graecis ἔκδοτος, & locutio est veterum jurisconsultorum quempiam designans, qui in alienam sese tradiderit potestatem.

(*b*) Plautus lepide dixerat *Jovem, atque Mercurium facere histrioniam*. Prolog. Amphitr. v. CLII. Percelebris penes histriones Graecos erat Antipho, quasi dicas ἀπὸ τοῦ ἀντὶ, καὶ φῶς, cujus nomine adolescentem inducit verba facientem Terentius in Eunuchi, Phormionisque fabula. Ejus fit mentio in Graeco marmore celeberrimo, ubi multa leguntur, quae ad artem pertinent histrioniam. Apud Thebas Beotiae olim ad aulam regiam repertum è schedis Barberiniis retulit Muratorius. *Nov. thesaur. veter. inscript. T. II. p.* DCLI. In eo autem ἀντιφῶν dicitur ἀθηναῖος ὑποκριτὴς καινῆς κωμῳδίας. Apud Romanos vero multiplices extant histrionum inscriptiones, quarum unam refero instar omnium:

M. AVRELIO . AVG. LIBERTO . COMMODIANO . MAXIMO
PANTOMIMO . ET . HISTRIONI . SCAENICO . ANN. XI....
VIRIDIA . C. LIBERTA . MVSICA . COMMODIA . DONATA.

(*c*) Penes Graecos scriptores persaepe invenitur haec dicendi ratio, quae pro rei alicujus contemptu adhiberi a

La-

Latinis postea consuevit, scilicet *ἔπειθ' ὁ λᾶσος εἶπεν', ὀλίγον μοι μέλει*. *Aristophan. Vesp. v.* MCDII. Sed Giacomellius ipse rem declaravit uberius, haec dum Aeschyli verba in vernaculam linguam converteret *ἐμοὶ δ' ἔλασσον μηδὲν μέλει*. *Prometh. vinct. v.* CMXXXVII.

(*d*) Ars ludicra pro histrionica maxime, & scenica sumitur, quibus impense veteres dabant operam. *Paciebell. De larv. C. IV. p.* L. Vnde artem facere ludicram idem est ac histrionicam exercere, atque illa non semper ad actores pertinet fabularum, quos expertes artis ludicrae vocat Livius. *Hist. Rom. Dec. I. l.* VII. Hinc senex Euclio apud Plautum exclamat: *Continuo meum cor coepit artem facere ludicram*. Aulular. Act. IV. sc. III. v. III. Quam quidem dicendi rationem in Etrusca Plautinae Aulularíae versione consulto, ni fallor, praetermisit Guazzesius. Res vero ludicrae Romanos, Megalenses, atque funebres ludos scenicos cumprimis spectantes ad quemcumque referri consueverant, qui, ut ajunt jurisconsulti, *artem ludicram fecerit*, adeoque *in scenam saltandi, cantandive caussa prodierit*. Leg. XXIV. de adulter. Leg. XXVIII. de poen. Quod quidem visum est ab institutione primaeva degenerare, eo maxime tempore, quo histriones, ut Livianis verbis res declaretur, non jam, *sicut ante fescennino similem versum, compositum temere, ac rudem alternis jacebant, sed impletas modis satyras, descripto jam ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant*. Hist. Rom. Dec. I. L. VII. Mos autem in scenam saltandi fuit invectus ut rerum per fabularum actores prolatarum patefieret imitatio. *Platon. De legib. L. VII.* Sic qui a Graecis pantomimi dicebantur, quasi essent rerum omnium imitatores, manibus pene dixerim loqui consueverant; unde è Graeco deducta voce vocati leguntur etiam chironomi. Ludicram hanc histrionum artem per Batillum, Pilademque promotam Augusti tempestate non ignoramus, ac penes Graecos unum dumtaxat de histrionum censu aliquando cecinisse jambos, simulque saltasse erudimur. *Lucian. De saltation.* Demum tanta fuit olim vis saltationis, atque potestas, ut a solo Teleste, cujus opera Aeschylus utebatur,

Nec illi, primus qui perfecit Militem
Plautinum ut ſpectaretis (*a*) conſilii fuit
Quicquam aliud, quam ut nobis aeque ac
vernaculus (*b*)
Sermo latinus eſſet: gauderet quidem
Si adeſſet (nam diu eſt cum abiit domum
hinc (*c*) ſuam)

Qui

batur, quidquid Thebis peractum fuerat in ſcenica exercitatione graphice, concinneque repraeſentaretur. Verum tam histrionica certamina, quam cuncta mimica ſpectacula vetuſtiſſimis quidem temporibus ſub dio peragebantur, donec ex apertis theatris ad ea traducerentur, quae poſtea aedilibus curantibus fuere tectis ampliſſimis cooperta. Revera in ruderibus Pompejanis prope Neapolim ſequens inſcriptio noviſſime reperta eſt:

C. QVINCTIVS . C. F. VALG. M. PORCIVS . M. F. DVO
VIR . DEC. DECR. THEATR. TECTVM . FAC . LOCAR.
EIDEMQ. PROB.

(*a*) Vid. *Giacomell. Verſc. in Phorm.* v. XI. Sic Terentius: *Rem cognoſcite, ut pernoſcatis .... ſpectandae, an exigendae ſint vobis prius* comoediae. *Prolog. Andr.* v. XXVII. Inſuper *ſpectatum*, ait, *ſatis putabam*. Andr. Act. I. ſc. I. v. LXIV. *Spectandum* (haec Plautina paraſiti verba) *ne cui annulum det*. Aſinar. Act. IV. ſc. I. v. XXXII.

(*b*) *Et illud autem inſerviendum 'ſt conſilium vernaculum*. Plaut. Poenul. Act. IV. ſc. II. v. CV.

(*c*) *Abi hinc*. Terent. Andr. Act. II. ſc. I. v. XIX.

(*a*)

Qui vobis paullulum voluptatis dari
Videret ex hac re : sed inde gloriam
Negaret ullam exiſtere adoleſcentibus
Noſtris: quod itidem ipſi quoque negant.
Caeterum
Suas ſi noſtrum quipiam elegantius
Partes agunt ; gaudere ſe primum autumant (*a*),
Quod vobis nonnihil placent: praeterea id haud
Aliunde quam a natura (*b*) habere praedicant.
Nec ſe debere (*c*) pluribus quoque negant (*d*)
Amicis, ſemper qui monuerunt, & monent
Vbi vel caſtigandus incitatior

Ge-

(*a*) *Facturum* (alii legunt *acturum*) *autumat*. Terent. Prolog. Heautont. v. XIX. *Quas ſi autumem omneis*. Plaut. Menaechm. Act. V. ſc. II. v. VII.

(*b*) *Itan'* (Menedemus apud Terentium) *comparatam eſſe hominum naturam omnium, aliena ut melius videant, & dijudicent, quam ſua?* Heautont. Act. III. ſc. I. v. XCVII.

(*c*) *Hoc tibi ..... debeo*. Terent. Andr. Act. IV. ſc I. v. LII.

(*d*) *Modo ait, modo negat*. Terent. Eunuch. Act. IV. ſc. IV. v. XLVIII.

Gestus, gressusve (*a*) festinandus lentior,
Vel intendenda vox (*b*) paullo remissior.
Verum minimum id, quod ipsi litterarum
habent;
Illud suae profecto tribuendum putant
Industriae, labori, diligentiae,
Virisque, quorum è schola quisque prodiit:
Quae quidem eo dicta nos volumus potissimum,
Vt instituti nostri ratio aperta sit,
Et quid, quantumque, & qua in re nostrum singuli,
Quibusve debeamus vobis fieret palam;
Neu quisquam nobis falso ingratum animum exprobret (*c*).
Ad apparatum (*d*) scenicum quod attinet,
Ea

(*a*) Veteres ipsi, qui rebus olim praeerant histrionicis, caute quidem vocem, gressum, gestumque moderari satagebant. Profecto *histrio*, ut Tullianis verbis rem comprobem, *si paullum se movit extra numerum, aut si versus pronunciatus est syllaba una brevior, aut longior, exsibilatur, & exploditur*. Paradox. p. III.

(*b*) Revera vox ipsa, juxta Senecae desinitionem, est aeris intensio. *Quaest. Natur. L. II. c.* VI.

(*c*) *Vt exprobraret quod bonis faceret boni*. Plaut. Prolog. Amphitr. v. XLVII.

(*d*) Nonnisi barbarus histricus, ut supra monuit Giaco-

Ea de re quid hic, vel ille senserit (*a*).
In promptu est: verum non temere affirmaverim,
Quo prodierit ornatu in scenam servulus (*b*)
In Attica, quo nutrix (*c*), quo primarius (*d*)
Vir (*e*), quove leno (*f*), quo materfamilias (*g*).

Hoc

comellius v. XVIII. scenicum negligere debet apparatum. Qui vero fuerit a veteribus adhibitus ex Meursio *De orchestr. siv. de saltat. veter.* Casalio *De tragoed. & comoed.* aliisque colligitur bene multis.

(*a*) *Iste tuus ipse sentiet*. Terent. Adelph. Act. I. sc. II. v. LIX.

(*b*) Geta Demiphonis servus vafer, & callidus intelligitur, sic dictus a Getis, qui postea Gothi, quem in Phormionis fabula loquentem inducit Terentius. *Isthunc servulum dico adolescentis*. Heautont. Act. III. sc. II. v. XIX.

(*c*) Sophrona, quae provida, & fidelis ab Erasmo dicitur.

(*d*) *Foeminae primariae*. Terent. Phorm. Act. V. sc. VII. v. LXXVIII. Sic Plautus *primarium* vocavit *parasitum*. Mil. Act. III. sc. I. v. LXXIII. *Primarius vir*. Rudent. Act. IV. sc. IV. v. XXIX. *Conditionem ex pessuma primariam*. Stich. Act. I. sc. II. v. LXXXI. Hinc Cicero *foeminam*, inquit, *primariam Pompejam uxorem suam commendas*. Epist. famil. L. V. ep. XI.

(*e*) Demipho Chremetis frater, atque Antiphonis parens, quasi τοῦ δήμου φῶς *populi claritas*, qui senex erat valdè prudens.

(*f*) Dorus superbus, impurusque vir a munere, & dono

Hoc exploratum qui se habere praedicet,
Monere ne gravetur; magnam gratiam
Nobiscum inibit (*a*); multo vero maxumam
Si comparandi (*b*) ejusmodi choragium (*c*),
Quo

dono sic dictus ἀπὸ τοῦ δώρου, quod Thaidi missus dono fuerit. Hinc a Terentio dicitur citharistriam quamdam servire fuisse solitam *lenoni impurissimo*. Phorm. Act. I. sc. II. v. XXXII. At nil penes hunc comicum lenonis voce frequentius: In fabula quippe Adelphorum *Act. II. sc.* I. *v.* XXXII. dixerat: *Leno iniqua* (loquitur Aeschinus) *me non volt loqui. Leno sum* (respondit Sannio) *fateor, pernicies communis adolescentium*. Multiplex vero lenonis significatio a veteribus petenda Terentii interpretibus, quos inter adnumerare liceat, uti censuit Lindenbrogius, Aruntium Celsum. Flavium Caprum, Helenium Acronem, Asperium, Adesionem, Probum, Nigidium.

(*g*) Nausistrata significatur matrona pernobilis, nomen habens magnificum a copiis ductum navalibus, quarum gloria populus Atheniensis excelluit. *Proh divum*, inquit Terentius, *fidem! Meretrix, & materfamilias una in domo*. Adelph. Act. IV. sc. VII. v. XXIX. Tullius vero non temere dixit quod *scorta inter matresfamilias versabantur*. Orat. Philipp. II. n. XLI. Unde Periphanes servo imperaverat apud Plautum ne fineret *cum filia copulari hanc*, scilicet meretricem. *Epidic. Act.* III. *sc.* III. *v.* XIX.

(*a*) Phrasis Terentiana. *Gratiam hanc* (Chaereae dicit Antipho) *quam video velle, inibo*. Eunuch. Act. III. sc. V. v. IX.

(*b*) Nempè procurandi. *Sua ut comparet commoda*. Terent. Andr. Act. IV. sc. I. v. IV.

(*c*) Idem ac scenicus apparatus, quem supra memorat Giacomellius *v.* XIX. LXIII. sive locus, unde cuncta promuntur ad ludos publicos necessaria, qui χορήγιον, sive

χο-

Quo copiam (*d*) faciat, etiam argentum (*e*) ferat.

Nec

χορήγιον vocabatur a Graecis; de quo maxime loquitur Facichellius. *De larv. C. IV. p.* LI. Hinc qui ejusmodi praeerat apparatui choragiarius appellari consueverat penes Romanos, veluti vetus ostendit Taurinensis inscriptio apud Gruterum. *Thesaur. inscr. P.* CDLXXV. *n.* II.

A . TITIO . A . F . BELLICO . VI. VIR . AVGVSTALI CHORAGIARIO .

Iniquum est, inquit Plautus, *comico choragio conari subito nos agere tragoediam*. Prolog. Captiv. v. LXI. Sed choragii nomen ad rem cumprimis histrionicam pertinere videtur: Dicenti enim apud Plautum ipsum Saturioni parasito *sed τὸ ἔσθεν ornamenta*? respondet Toxilus servus *abs chorago sumito*. Pers. Act. I. sc. III. v. LXXVIII. Tota vero haec Plautina fabula ludicrum histrionum designat congressum, cui servi, parasiti, ancillae, pueri, lenones intersunt. At celebrem reddidit Polum quemdam Erasmus, *qui*, eodem testante, *choragus erat fabulae*. Colloqu. p. CCCXLIV. Choragorum autem praesidem summi choragi nomine insignitum veteres voluere; quod Romanae demonstrant inscriptiones, quarum altera in campo legitur esquilino:

HERCVLI . ET . SYLVANO . EX . VOTO . TROPHIMIANVS AVG. LIB. PROC. SVMMI . CHORAGI . CVM . CHIA CONIVGE .

altera in S. Laurentii extra muros:

MA-

Nec temere est (*a*) actus (*b*) quod produximus duos;
Contractiorem rursus ultimum dedimus:
Et sanè, multa ut conferam in compendium (*c*),

Sce-

HABE . MARCE . DVLCIS . M. ADIVT. PROC. SVMMI
CHOR . MARCVS . PIISSIMO . PATRI .

(*d*) Supra vocem eamdem adhibuit Giacomellius *v.* XV.

(*e*) Pro pecunia . *Inveniendum est tamen argentum* ..... *Retraham* .... *argentum* ..... *Argentum eripio* . Terent. Heautont. Act. III. sc. II. v. I. Act. IV. sc. I. v. LXV. sc. V. XXXIX. *Argentum opus esse* . Phorm. Act. IV. sc. II. v. III. *Tu* , inquit Plautinus leno, *argentum eluito* . Pseudol. Act. I. sc. II. v. XXIX. Sic vetus dum floreret olim Romanorum respublica magno sumptu comoediae actae , quarum aliqua argenti HS. duodecies, & aliquando HS. tricies aestimabatur .

(*a*) Nec sine caussa est . Ita Terentius personam referens Parmenonis cum Gnathone vociferantis *non*, ait, *temere est* . Eunuch. Act. II. sc. II. v. LIX. pariterque Nausistratam inducit Chremeti dicentem *non pol temere est quod tu tam times* . Phorm. Act. V. sc. VIII. v. IX. *Questo tuo gran timore* (hoc modo reddendum arbitror) *non è già casuale* . Vid. *Rhen. Boltz. Ricc. Hartnacc. Hieschel. Schenck. Ham. Kromajer. Vers. German. Terent.*

(*b*) Quid fabulae sibi velit actus adeo notum quam quod explicari postulet, eamdemque locutionem usurpans Terentius *primo*, inquit, *actu placeo* . Prolog. Hecyr. v. XXXIX.

Ne-

Scenae servire (*a*) par fuit (*b*), cui alter
Servire qui possemus, ne quid mentiar (*c*),
Nescire me fateor, & discerem lubens (*d*).
Nunc

Neque enim (sic Cicero. *De senect. n.* XIX.) *histrioni ut placeat peragenda est fabula, modo in quocumque fuerit actu probetur*.

(*c*) *Sed jam* (Stalagmo dicit Hegio) *fieri dictis compendium volo*. Plaut. Captiv. Act. V. sc. II. v. XII. Idem vero Plautus alibi concinnam Giacomellio suppeditavit imitationem dum ait: *Tam verba* (loquitur Periplectomenus) *confer maxume ad compendium*. Mil. Act. III. sc. I. v. CLXXXV. *Errationis* (sunt Sceparnii verba) *feceris compendium*. Rudent. Act. I. sc. II. v. XC.

(*a*) Persaepe servire aliis satagebat ipse Terentius. Quod ut ostendat luculentius *in animum*, inquit, *induxi... quam maxime servire vestris commodis*. Prolog. Heautont. v. XLIX. *Matris servibo* (pro *serviam*) *commodis*. Hecyr. Act. III. sc. V. v. XLV. Gallica videnda versio Stephani Algay, atque Italica Aloysiae Gozziae.

(*b*) Ejusmodi immutationis ratio, qua factum duo ut producerentur actus, atque ultimus daretur contractior, ex editione Phormionis Romae an. MDCCXXXVII. a Giacomellio peracta innotescit; & quoniam partim ob rerum exponendarum indolem, partim ob parandi totius scenici apparatus impotentiam fabula integra esse nequibat, scenae serviendum maxime fuit.

(*c*) Chremeti dicit Syrus Terentianus: *Non est mentiri meum*. Heautont. Act. III. sc. II. v. XXXVIII.

(*d*) *Ego vero, ac lubens*. Terent. Andr. II. sc. I. v. XXXVII. *Ego vero illud ita feci, ac lubens*. Eunuch. Act. III. sc. V. v. XLIII. *Faciam tibi boni aliquid pro ista re, ac lubens*. Heautont. Act. IV. sc. V. v. XV. *Tibi lubens bene faxim*. Adelph. Act. V. sc. V. v. VI. *Nihil est, atque quod*

fa-

Nunc quod nobiſque, vobiſque omnibus bene
Vortat (*a*), iterum Terentium ad vos affero.
Nam quod nonnulli pridem dictitaverant,
Videri poſſe populo frigidiuſculas
Comoedias Terentianas (*b*), & minus
Probatum iri; re ipſa (*c*) demonſtravimus,
Eas aeque placere, ac Plautinae placent (*d*).
Si vobis, quod ſit nomen Fabulae, lubet
Habere; Phormionem nomen indidit (*e*)
Poe-

faciam lubens. Phorm. Act. III. ſc. III. v. XXXIII. *Lubens fecero, & ſolens*. Plaut. Caſin. Act. V. ſc. I. v. XIV. *Lubens, meritoque vitulor*. Perſ. Act. II. ſc. III. v. II.

(*a*) Ex Plauto: *Res tibi, & gnatae tuae bene, feliciterque vortat* (pro *vertat*). Aulular. Act. IV. ſc. X. v. LVII. Guazzeſius vertit: *Ciò ha tornare in tuo bene, e di tua figliuola*.

(*b*) Qui vim callet Latini ſermonis non deſinit plurimi facere Terentii fabulas. Lutherum ſanè iterata lectione bis evolviſſe Terentium teſtatur Faber *Praef. ad ſyn. Terent.* quum etiam colligatur ex Morhoſio *Polyhiſt. L.* III. *c.* IX. Grotium eamdem prae ceteris plurimum coluiſſe lectionem.

(*c*) *Rem ipſam putemus*. Terent. Adelph. Act. V. ſc. III. v. X.

(*d*) Vid. *Giacomell. Verſic. in Heautont. v.* IX.

(*e*) Vid. *Giacomell. Prolog. Hecyr. I. v.* LIV. Phormionis paraſiti haec fabula. Abſit ut paraſitus hic cum Phor-
mione

Poeta; Phormioni quod primas (*a*) dedit.
Adeste (*b*) Spectatores cum silentio (*c*),
Quo sermo purus illabatur auribus,

Vr-

mione confundatur Peripatetico, de quo Tullius. *De orator. L. II. c.* LXXV.

(*a*) Intelligitur *partes*. Hinc Terentius: *Latini Phormionem nominant, quia primas parteis qui aget is erit Phormio*. Prolog. Phorm. v. XXVII. Vid. *Giacomell. Prolog. Hecyr. I. v.* LIV. Haec fabula est, quae occasionem, specimenque Molierio praebuit Gallico ut dramate Scapinii repraesentaret argutias.

(*b*) *Adeste aequo animo*. Terent. Prolog. Andr. v. XXIV. Non tantum caussarum patroni, sed & arbitri adesse dicuntur, quibus dant operam. Facit autem poeta arbitros spectatores, ut cum Westerhovio *Comm. in Terent. Andr. p.* VII. loquar, sed aequo animo praeditos, non studentes partibus. Hinc alibi etiam *adeste* legitur *aequo animo*. Prolog. Heautont. v. XXXV. At de caussarum patronis, quos Daceria memorat, loquitur Terentius dicens: *Adeste quaeso*. Phorm. Act. II. sc. III. v. III.

(*c*) *Date operam* (Terentiana sunt verba) *& cum silentio animadvortite*. Prolog. Eunuch. v. XLIII. *Badate dunque* (pro more Forteguerrius) *e state con silenzio*. Praeterea *caussam hanc accipite, & silentium date*. Prolog. Hecyr. v. LV. Vid. *Giacomell. Prolog. Hecyr. I. v.* XC. *II. v.* LVII. Codex vero Terentii Oxoniensis Wottonii cum aliis a Bentleyo, ac Meadio, & cum Cantabrigiensi a Cookio collatus habet: *Causam accipite, & date silentium*. Jure quidem petendum olim erat silentium ab spectatoribus ne streperent, ut moris erat, tussirent, ronchos cierent, consulcarent frontem, fremerent, maleque mussitarent. Revera Terentianas si quis querelas audire non negligat compertum habebit quod in primo Hecyrae actu poeta placue-

rat,

Vrbanitasque jucunde demulceat (*a*)
Animos vestros: hac fabula festivitas (*b*)
Inest, leporque (*c*), & temperata lenitas (*d*)
Facetiis (*e*), & liberalibus (*f*) jocis (*g*).

De-

rat, propterea quod silentium fortasse, ut cum Phaedro loquar, *ipsa fecit expectatio*. Fabul. L. V. fab. v. v. xv. Sed *cum interea rumor venit* (ita conquestus est) *datum iri gladiatores, populus convolat, tumultuantur, clamant, pugnant de loco*. Prolog. Hecyr. v. xxxix.

(*a*) *Non possum pati* (Syro respondit Chremes a Terentio inductus) *quin ..... demulceam*. Heautont. Act. IV. sc. iv. v. xiii. Demulcere magni est blandimenti signum adnotante Calphurnio *Adnot. in Terent. Heautont.* quod fit quoties in re optata domino servus ex sententia obsequitur. Quod dum explicat Eugraphius illustrat etiam Westerhovius *Comm. in Terent. Heautont. p.* DLXXXVII. jamque ex glossis MSS. ex S. Hieronymo tamquam salutationis officium Guyetus commendaverat.

(*b*) *An fortunam collaudem .... festivitatem* (idest jucunditatem, comitatemque) *& facilitatem?* Terent. Eunuch. Act. V. sc. ix. v. xviii. Ctesipho in haec admirationis prorupit verba: *Festivum caput!* Adelph. Act. II. sc. iii. v. viii. Vid. *Graph. Phras. Terent. Tossan. Phraseolog. Terent.*

(*c*) Vid. *Giacomell. Versic. in Eunuch. v.* ix.

(*d*) *Heri semper lenitas*. Terent. Andr. Act. I. sc. ii. v. iv. *Lenitas patris, & facilitas*. Adelph. Act. iii. sc. iii. v. xxxvi.

(*e*) Vid. *Giacomell. Versic. in Eunuch. v.* ix. Facetiae comoediarum, joci, lepores etsi dictione optima declarantur, apud veteres tamen personarum actione cuncta haec multo magis constat innotuisse. Actores enim larvati invicem saltabant, canebant simul, nugabanturque frequen-

ter,

ter, & gestum dum aptarent verbis apparatu, ornatuque multiplici, plausum extorquebant communem ab spectatoribus. Percelebris revera fuit penes Romanos inter scenicos saltatores, cantoresque praecipuos Cajus ille Jocundus, ad quem è vestigio spectandum non modo convenisse patet promiscuam populi turbam, sed vel tres illos Impp. Galbam, Othonem, Vitelliumque, veluti sequens declarat inscriptio, quam correctiorem exhibuit Gorius. *Inscr. Etrusc. T. II. p.* CLXXVI.

DIS . MANIBVS
C. IOCVNDO . C. F. EXQ. QVI . XII. AN. VIX . ET
SEPTIES . SPECTANTIB. PVB. IMPP. SER. GAL. OTH. SAI
A. VIT. ET . P. R. SALTAVIT . CANTAVIT . ET
PLACVIT . PRO . IOCIS . QVIB. CVNCTOS . OBLECTABAT
SI . QVID . OBLECTAMENTI . APVD . VOS . EST
MANES . INSONTEM . REFICITE . ANIMVLAM . FAVSTVS
NVNC . INFAVSTVS . PATER . FILIO . ET . SIBI . FECIT.

Idem dicendum prae caeteris de Cajo Regulo, cujus inscriptionem retulit Ficoronius. *De larv. scen. & fig. comic. antiqu. Roman. p.* CV.

D. M.
MEMORIAE . C. REGVLI . MORIBVS . DECORE
NATALIBVS . DD. HYACINTHO . VEL . NARCISSO
COMPARANDI . QVI . VIXIT . AN. XII. M. III. TER
IN . SPECTAN. S. P. Q. TRAIANEN . QVATER . IN
CVRIA . SPECTANTE . IMP. M. ANTON. PROCOS.
SALTAVIT . CANTAVIT . IOCIS . OMNES.....

Neque expectetis (*a*) argumentum ut proloquar (*b*).
Nam enarrandi argumenti numquam comperi
Facultatem (*c*) Terentiano prologo (*d*)
Da-

(*f*) *Liberalem nactus es*. Terent. Phorm. Act. I. sc. III. v. XVI. *Estne ita, ut dixi, liberalis?* Act. V. sc. VII. v. XII.

(*g*) Vid. *Giacomell. Versic. in H'autont.* v. VIII.

(*a*) *Nec expectetis dum exeant huc*. Terent. Andr. Act. V. sc. VI. v. XVI.

(*b*) Vid. *Giacomell. Prolog. Andr.* v. V.

(*c*) *Date facultatem*. Terent. Andr. Act. I. sc. IV. v. V.

(*d*) Reipsa *dehinc*, inquit Terentius, *ne expectetis argumentum fabulae*. Prolog. Adelph. v. XXII. Ob id *neque expectetis*, Giacomellius ait, *argumentum ut proloquar*, planè conscius *enarrandi argumenti numquam .... facultatem Terentiano prologo datam esse*. Haec ille. Quae vero debeat esse idea prologi conficiendi, qui fabulas praecedere consuevit, eruitur praesertim ex Gravina *Dell. traged.* n. XL. Sed praeter ea, quae dicenda in prologis censuit Giacomellius, legere aequum est quae dum Parmae nuptialibus ludis Ferdinandi, & M Amaliae an. MDCCLXIX. a politiorum litterarum studiosis fabula Phormionis ageretur, in prologo leguntur, qui fuit a Francisco Soave conscriptus, quemque hic apponimus:

Non aedepol, non committendum illud. neque
Ferendum erat. Omnis dum laetitia diffluit
Bene auspicatis nuptiis bis civitas,
Dum musicis theatra late personant
Concentubus, Italicae dum musae gaudia
Multimodis miscent undique, unae desides

Le-

Datam esse (*a*): illi nescio quo fato semper opus

Fuit

Latinae interea musae conticescerent?
Quae cunctis pariter cum praeclaris artibus
Tanta hic aluntur cura, totque regiis
Ornantur sumtibus, illae non hoc tempore
Grati, ac lubentis animi argumentum darent?
Non illud hercle dignum, nec honestum, neque
Fuisset aequum. At quo se potius verterent,
Quidve agerent? Id nescire primo. Denique
Induxere animum, tempori quod congruat
Quammaxume, illud deligendum maxume.
Qui nunc sunt laeti, ac gaudio insperso dies
Laeta, ac festiva postulant. Comoediam
Terentianam igitur, lepida quae plurimum,
Festivaque esset, vobis spectandam dare
Constituunt animo, vos ut oblectent simul,
Simul ut videre vestrum possit quislibet,
Quidnam veteres, novosque intersit comicos,
Ubi aliis alii praestent, veteribus novi
Quid debeant acceptum, quidve adjunxerint.
Delecta est Phormio, quippe verecundior
Quae caeteris, fortasse & elegantior.
Ea tibi sacra in scenam, Juno pronuba,
Nunc primum prodit. Regiis tu nuptiis
Adsis benigna. Per te Phoebus hunc diem
Cum nobis iterum adduxerit, venustulus
Pulchrae jam ludat matris in gremio puer,
Almi patris deliciae, urbisque gaudium.

(*a*) Profecto in Phormionis prologo praetermisit fabulae argumentum Terentius, ratus invehere debuisse contra Luscium Lavinium, qui eum volebat *retrahere a studio, & transdere .... in otium, maledictis deterrere*. Prolog. Phorm. v. 11. Declarat autem fabula senem Demiphonem

Chre-

Fuit, compluria (*a*) crimina ut refelleret (*b*).

Chremetis fratrem relicto Athenis filio Antiphone peregre fuisse in Ciliciam profectum. Chremes etsi Athenis divitem uxorem duxerat Nausistratam, ex qua Phaedriam filium susceperat, aliam tamen suscepto Stilphonis nomine duxit pauperculam in ea Cycladum insula, quae Lemnus vocatur, atque ipsa filiam habuit Phanium. Phanii hujus mater è Lemno quum Athenas migrasset, extremum ibi haud multo post obiit diem suum, filiamque Phormionis parasiti opera conjugem accepit Antipho. Demipho, & Chremes unus è Cilicia, è Lemno alter reversi quum fuerint iracundia perciti minas xxx. seu florenos xdl. Phormioni spondent si Phanium habeat conjugem. Pecuniam is accipit, praebetque Phaedriae, qui lenoni pro amica tradit, & sic Antipho, non renuente Nausistrata, agnitam retinet a patruo Chremete puellam. Ejusmodi vero collustrari potest argumentum, ea si examini subiiciantur, quae cum a Donato, Eugraphio, Faernio, Parejo, Boeclerio, tum Farnabio, Casaubono, Fabro, Hackio, aliisque Terentii explanatoribus fuere prolata. Sed jam ratio patet, qua recentiores poetae novos quum perficiant comoediarum veterum prologos saepe argumentum data opera praetermittant.

(*a*) *Nova hic compluria*. Terent. Phorm. Act. IV. sc. III. v. VI. Sic *fana hoc loco compluria*. Cat. Origin. L. II. *Confirmandi genera compluria*. Cicer. in Protag.

(*b*) *Tu horum nihil refelles ..... cur non refellit?* Terent. Phorm. Act. I. sc. II. v. LXXXI. Act. II. sc. III. v. LIV. *In prologis scribundis operam abutitur* (de se ipso Terentius loquitur) *non qui argumentum narret, sed qui malevoli veteris poetae* (Luscium Lavinium intelligit) *maledictis respondeat*. Prolog. Andr. v. v. Debuit ille quidem compluria crimina refellere accusatus a malevolis quod in Andria conscribenda Andriam potius Menandri contaminasset, ejusdemque Perinthiam exscripsisset, quam Naevii,

Plau-

Plauti, Ennii, *quorum aemulari* exoptaverat *negligentiam* Prolog. Andr. v. xx. rite calcasset vestigia, & in elucubranda Phormionis fabula *tenui* usus fuisset *oratione, & scriptura levi*. Prolog. Phorm. v. v. Vid. *Riv. Fabric. Not. in Terent. ex MS. Palatin.* Ipse vero quum fateatur quod *nullum est jam dictum, quod non dictum sit prius* Prolog. Eunuch. v. XLII. quam quidem sententiam, quae in sacris etiam Codd. extat *Ecclesiast. C. I. v.* x. utpote mire expositam a Donato usurpavit S. Hieronymus ejus discipulus *Comm. in Ecclesiast. C. I.* errorem omnem regerendum putat in Lavinium, qui eum Eunuchi fabulam exponentem res in Menandri Phasmate, Eunucho, Thesauroque propositas, & in Naeviano, Plautinoque Colace contentas male dictitaverat adoptasse, & *furem, non poetam fabulam dedisse*. Sed vel crimina adversus Heautontimorumenum refellere Terentius debuit a malevolis reprehensus comoedias *multas contaminasse Graecas* (Menandri maxime, & Apollodori) *dum facit paucas Latinas*. Prolog. Heautont. v. XVII. Quoniam vero ille *sensit scripturam suam ab iniquis observari* (haec ejus verba) *& adversarios rapere in pejorem partem* Prolog. Adelph. v. I. scilicet *s' etant aperçu* (en Daceriae versionem) *que ses ennemis observent ses ouvrages pour les critiquer, & qu' ils tachent de decrier la piece, que nous allons jouer devant vous*, fabulam quoque Adelphorum ex Graeca Diphili comoedia, quam Plautus Latinam fecit, se reddidisse novam asseruit, & in exponenda Hecyra Caecilii effugisse infortunia testatus est, ne rixas concitaret molestas, neu deterreretur *injuria advorsarium* (nempè *adversariorum*) *ab studio, atque ab labore*. Prolog. Hecyr. v. XII. Muretus ipse sequentem confecit in Phormionem prologum, quum nobiles aliquot adolescentuli Hippolyti Ferrariensis jussu acturi essent hanc fabulam:

Etsi scio esse hic neminem, qui nesciat
Quid apparatus noster hic velit sibi,
Tamen mearum partium esse existimo,
Interea dum se mei sodales comparant,
Bona cum venia vestra pauca dicere,

Quae scire vos, & vestra, & ipsorum interest.
Comoediam Terentii acturi sumus,
Cui Phormioni nomen ipsus indidit,
Quod parasitus in ea Phormio primas agit.
Neque hoc videri debet aut mirum, aut novum:
Quandoquidem in omni vita, nedum in fabulis,
Parasiti, scurrae, sycophantae, omne id genus,
Bonis. repulsis, ipsi jam primas agunt.
Quod si quis est, parum decorum qui putet,
Juvenes ingenuos personatos conspici, in
Scenam prodire, & quasi facere histrioniam:
Is sibi responsum hoc habeat: nulla re magis
Dijudicari omnia, quae mortales agunt,
Quam fine, quem is, qui quid agit, proponit sibi.
Qui scenicam artem victus caussa factitant,
Et, ut coquis, ac laniis risum excitent,
Distorquent ora, insulsa dicta dictitant,
Contundunt pugnis se invicem, atque horum omnium
A plebe viles exigunt mercedulas,
Merito histrionum nomen, & famam ferunt.
Nil simile nostrum est. Nos, ut nostram industriam
Vobis probemus omnibus, ut communi hero
Hilaremus animum, cui debemus omnia,
Vnum id petentes, hunc laborem cepimus.
Quamquam o supremi caelites, quem jam omnium
Pudere debet personatum conspici,
Cum id omnis aetas, omnis ordo factitet?
Sed nolo nunc ulcera cujusquam tangere,
Ne quis satyram hanc esse dicat, non comoediam.
Nunc unum a vobis, priusquam hinc abeam, postulo:
Si vos, quod vestri honoris caussa fit, juvat,
Favete, & vigilate animis, vigilate auribus,
Dormite linguis. Qui tacere non queunt,
Bene fecerint, si cesserint iis, qui queunt,
Ne & turbent alios, & morbum prodant suum.
Facite, ad conanda in posterum nos talia
Bonitas ut vestra, atque aequanimitas excitet.

EXPLICIT PROLOGVS PHORMIONIS.

HECYRA.



TITVLVS.

ACTA. LVDIS. CEREALIBVS. SEX. IVL. CAESARE. ET. GN. CORNELIO. DOLABELLA. AEDIL. CVR. NON. PLACVIT. NON EST. PERACTA. TOTA. MODOS. FECIT. FLACCVS. CLAVDI TIBIS. PARIBVS. TOTA. GRAECA. APOLLODORV. ACTA. PRIMO SINE. PROLOGO. ITERVM. DATA. GN. OCTAVIO. T. MANLIO COSS. ITERVM. LVDIS. FVNEBRIBVS. L. AEMILI. PAVLLI. NON EST. PLACITA. RELATA. EST. IV. Q. FVLVIO. L. MARCIO AEDIL. CVR. EGIT. L. AMBIVIVS. TVRPIO. PLACVIT. FACTA AN. AB. V. C. DLXXXVIII. ANTE. XPTVM. NATVM. CLXIII. ITERATA. AN. AB. V. C. DLXXXIX. ANTE. XPTVM. NATVM CLXIV. ACTA. DENVO. ROMAE. AB. ACADEMICIS. LATINIS IN. THEATRO. COLLEGI. SALVIATI. LVDIS. BACCHANALIBVS AN. MDCCXXXIX.

PLACVIT.

EX HECYRA.

Liberali esse ingenio decet.
Act. I. sc. II. v. LXXXIX.

Mulieres sunt ferme, ut pueri, levi sententia.
Act. III. sc. I. v. XXXII.

Istuc est sapere, qui, ubicumque opus sit, animum possis flectere,
Quod faciundum fortasse sit postea, hoc nunc si feceris.
Act. IV. sc. III. v. II.

Tua quod nihil refert percontari desinas.
Act. V. sc. III. v. XII.



EPISTOLA ANTONI MATANI AD ANTONIVM ROOYVM.

SNECAM.

QVum ſuperioribus annis ea mecum (quae eſt humanitas ejus) amice communicaſſet Phelſumius tuus, quibus poſtmodum in explicandis veterum ſcriptis tantam tibi, vir optime, laudem inter doctiores Friſiorum homines comparaſti, meminit, opinor, quantum prae caeteris ſim admiratus quae in Martialis maxime librum de ſpectaculis ſapienter non minus, quam eleganter protuleras. Ille ſcilicet voluntatem ſimul, & occaſionem ad te ſcribendi mihi praebuit opportunam. Tuum profecto perlibenter legi commentarium, doctum illum quidem, & eruditum, cujus memoria valdè commoveor, & ad unum ex Giacomellianis prologis Hecyrae Terentianae praemiſſis ad te mittendum impellor alacriter. Qui etenim ea illuſtraveris, quae circa ſpectacula Romanorum per Martialem declarata leguntur, non aegre feres ſi adſpexeris prologum a me animadverſionibus utcunque auctum, ubi quidpiam fuit auguratum inclyto principi, quod bellici praeſidio ſpectaculi viam litteris ad Graeciam, propulſa, ſi fas eſſet, barbarie reſerare debuiſſet, atque novis illius nomen augere titulis triumphorum. At iniquo tibi multo minus ferendum animo ſi de rebus Italicis dum vis certior fieri ea ſcribendo perſequar, quae inſigne reddunt novum fortaſſe tuis in regionibus ſpectaculi genus Piſanis ludis ad XI. Kal. Majas hujus anni ſolemni pompa jam celebratum. Quae

quum

quum dico pervetustae Etruscorum urbis intelligo pontis ludum, de quo, ne patientiam omnem exhauriam tuam, nonnulla breviter. Et ne rei cursim raptimque describendae occasio praetervolet, scias velim solemnia multa parari. Plaudunt sanè omnes, tympana sonant, vexilla prodeunt militaria, ipsimet alternis exultant vocibus pueri. Quin & plebeii homines de ludo instaurando dum loquuntur attentius sermunculos jactitant planè graves. Cave putes, amice suavissime, in domiciliis illustrioribus, spectabiles ubi degunt religione, sapientia, nobilitate viri, altum esse hac de re silentium. Absit. Quum itidem vel in sacris aedibus foeminarum, ubi aliqua taciturnitas regnat, quum de ponte mussitatum animi statim exagitentur imbelles. Ita porro. Sed tandem aliquando laeta dum renidet ludo dies, bellicumque videtur imminere certamen, credo ego te non temere volutare animo quod populus certatim convolet, tumultuentur omnes, clament, pugnent de loco. Tunc vero si adfuisses galeatam, ocreatamque turmam gregariis vidisses junctam militibus, eamdemque ferrea instructam lorica, parmisque armatam ligneis, atque incedentem minaci fronte, ut pontem, quem arnus interfluit, utrinque conscenderet, atque una ad ejus usque dimidium alteri obviam procedens dato signo institueret pugnam. Instituit denique, eaque ferventi ardore dirigitur ab industriis ducibus certantes opponentibus cohortes. Earum aliae adversam ut pontis aream occupent in alias repente irruunt, donec praecipiti robore inter sese invicem concutiantur. Ego non inficias iverim spectaculum ejusmodi haud esse ab projecta robustiorum militum audacia disjunctum adeo (quod vix, ac ne

vix

vix quidem ſtatui poſſe videtur) ut planè ignores num pro gloria ludendo, num vere pugnando ſubito ad majora contendant. Quid? Creſcunt reapſe vires in pectore, novos, ac robuſtos viros adſciſcunt ſocios, eoſque ad praelium ductos urgent juſſa ducum. Frequentes etiam inter clamores peditum, ſtrepitumque parmarum in galeas ferreas ruentium pugna viget. En hoſtes ex altera manu locum furore perciti praeripiunt hoſtibus, atque in eos dum ardenter irrumpunt captivos cerneres viciſſim ducere quos aut fefellit iniquitas loci, aut deterruit ardor conflictationis. Jamque parmae per aera volant, & novas furor ipſe pro armis miniſtrat vires. Hinc alios callida ſimulatione deceptos etſi timor exagitat, ancipiti tamen alios cogitatione diſtractos ſtimulat audacia: Corripit demum alios tantus pugnandi ardor, ut metu licet praepediti nimio non omnia facilius credant, hoſtilia dum multa fingunt impunius. Quos quidem qui ſpectatum advenerint valdè collaudant, quaſi non imitari magnanimos bellatores, ſed aemulari voluiſſe videantur. Interea ſpectatorum invicem plaudentium voces (permulta ut conferam in compendium) alternis miſcentur plauſibus, clamor ad caelum conſurgit, & circumquaque perſtrepentis perſonat vulgi murmur. Strenuis autem militibus, qui graviora pericula per tres horae quadrantes pro gloria ſunt paſſi, utpote ob laxitudinem, faſtidiumque moroſum exanimatis, quaerenda quies, & a conflictu ſuperſedendum. Ad poſtremam vero quod attinet concertationem ſuperioribus menſibus inſtitutam, fato neſcio quo factum ut eam inuſitata forſitan pugnandi ratio ſolito citius diremerit. Neque credas in animo fuiſſe ludentium rem in horam aliam differre, temporis ut accederet beneficio,

quod

quod promptiori fortasse calliditate non factum. Quum etenim hominum, tametsi robustiorum, corpora omnibus penè dixerim exhausta viribus valetudinis caussa sint reficienda, sancita cautum ludi lege ne amplius dato praefiniti spectaculi signo ultra progrediantur pugnantes. Ohe! Jam satis. Soluto denique ab praetorianis certamine, partaque per aciem minus trepidantem victoria, quae ab hostibus pendet è pontis area penè fugatis, triumphalis media in urbe fulgere pompa non desinit. Sed heus tu, vir optime, unum praeterieram, quod dictum oportuit. Etenim advenarum HS. duodecies plus minus è finitimis advolant regionibus ut intersint ludo, ibidemque dum sunt suas ita quisque animo tuetur partes, ut temperari vix possit, ac si in eadem urbe natus, & altus esset, quominus de jactura aegerrime conqueratur, aut de victoria laetetur alacriter. Quanta vero sit animorum contentio, quanta perturbatio, quae cives maxime bellatores adoritur, quantum quotidianis inter sese rumusculis immurmurent invicem, tuum sit judicium. Ais ne? Omnes, qui sese student praestare caeteris, summa ope niti decet ne inglorii lateant; tempusque silentio transeant. Non enim è victorum animis grata excidit statim memoria ludi, quum indecorum putent de rebus, quas fortiter gesserint, turpiter obmutescere. Tu planè vides quantum consuetudini urbium, & incolarum moribus tribuendum. Quam vellem cuncta haec adspexisses! Permulta probasses utique. Te nullum profecto vidisse fassus esses illustriorem unquam, quem illuxisse dixisses diem, ac venustiorem quemquam, aut jucundum magis, quam illum, quo ludus ejusinodi celebratur. En habes quod promiseram. Et quoniam

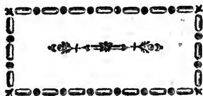
id

id totum ſcriptor forſan indiligens epiſtolae coercere finibus malui, quam longo ſermone protendere, idipſum pro prudentia tua, & integritate velim aequanimiter feras; operam itidem in eo ludo deſcribendo meam ſi & novam forte cenſueris, & jucundam, ab eorum difficultatibus tuearis, qui alienis aliquando malint invidere ſpectaculis ut ſua concelebrent, quam admirari quorumlibet decus, & venuſtatem. Quod ad caetera pertinere cognoſcis proximis expediam litteris, quas propediem expectabis. Video enim uberrimam ſcribendi propoſitam materiem, quaeque anguſtis finibus contineri nequit. Ad tuum autem quod attinet librum, licet eas illuſtraveris conjecturas, quae in poetarum nonnullorum libros proferri valuerant, atque in eos maxime, quos Schrevelius olim collegerat, quoſque nemini dubium ad ſpectacula veterum pertinere, tamen, praeter carmina P. Cornelii Severi, ea te potiori jure video ſelegiſſe, quae per M. V. Martialem jactata fuerunt in vulgus. Nec immerito. Poetam namque illum, de quo tantopere incolae gloriantur regni Hiſpanienſis, ad coelum laudibus extulerunt Scaliger, Lipſius, ac Politianus, aliique bene multi; tametſi improbaverint alii, Volaterranus cumprimis, Jovius, & Naugerius. Eorum pace dixerim, ego eum tanti facio, quanti quis alius, & ipſe plurimi facis, ut & praeceptor tuus Cannegieterius, qui id tibi dedit conſilii, talem ut eruditum laborem ſuſciperes. Neque vero improbandus labor, quum videam ſcilicet te Codd. MSS. Arntzenii, Thuanii, Bodleii inter ſeſe invicem contuliſſe; Rutgerſium itidem, & Scriverium perquam accurate fuiſſe per te colluſtratos. Tuum certè commen-

Y

mentarium accepi libenter, ac permulta in eo vidi libentius, quae alienos nondum oculos pervaserant. Exemplum esto prae reliquis vetus inscriptio marmorea, in qua patroni quidam, decurionesque memorantur vetustissimi cujusdam Romanorum collegii, quaeque penes Wittium, Burmannium, Graeviumque diu quum latuisset, fidelibus ab amico tuo subjecta litteratorum oculis sententiam comprobat mirifice tuam, M. Agrippam nimirum non jam confictum Vesenii, neque Vapsonii, uti vulgo jactatum est, sed verum, ac germanum Vipsanii nomen obtinuisse. Obsecro te ne susceptum deseras scriptores alios vetustate percelebres eadem methodo, atque eruditione eadem collustrandi consilium, neu imperfecta relinquas quae dudum incipere minime renuisti. Nolim tamen temere factum putes si tibi, qui primos in litterario agmine ordines ducis, gregarius ego miles auctor sim ut ad haec maxime pertractanda te conferas, quippequi talibus & ipse allicior studiis, quae tui celebritatem nominis ad usque nostros Italos detulerunt. Reliquum est me ut diligas, tanto licet terrarum spatio dissitum. Amicos saluta meis verbis. Phelsumium ut valdè ames te rogo. Da operam ut valeas ad usque Nestoreos annos,

III. NON. OCTOBR. CIↃIↃCCLXXVI. PISTORI.



PRO-

PROLOGVS I.
HECYRAE
DICTVS
QVVM FABVLA DARETVR POPVLO.

NVllum profecto me vidisse censeo (*a*)
Illustriorem umquam, aut sodalibus (*b*) meis,
Mihique quem illuxisse (*c*) dixerim diem
Venustiorem (*d*) quemquam, aut jucundum magis,

Quam

(*a*) Hanc certe scribendi formulam ex Plauto addidicit Giacomellius. Etenim *neque ego* (sunt Tranii verba) *vidisse me unquam quemquam, quam te, censeo*. Mostell. Act. III. sc. I. v. LXXVIII.

(*b*) Sodales dicuntur qui eidem collegio adsciti quum fuerint, fraterno veluti foedere inter sese sunt vicissim rerum, judiciorumque participes. *Si frater* (Micioni dicebat Aeschinus) *aut sodalis esset, qui magis morem gereret*? Terent. Adelph. Act. IV. sc. V. v. LXXIV. Vid. *Audrich. Animadv. & interpr. in Adelph.*

(*c*) *Nunc te nox* (sic Jovem dicentem inducit Plautus) *quae me mansisti, mitto ut cedas die, ut mortalibus illucescas* (pro *illucescas*) *luce clara, & candida*. Amphitr. Act. I. sc. III. v. XXXIX.

(*d*) *Venustatisque adeo plenior*? Terent. Hecyr. Act.

 V.

Quam nunc ; fuisse nec nobis umquam arbitror
Melius, vel ipsa scena luculentius (*a*).
Tua tibi renidet, Princeps inclyte (*b*),
Praesentia, huc cum nostri honoris gratia
Venire non gravatus es, & scenicum
Te spectatore hunc Ludum (*c*) decorari tibi
Placuit. Mihi vero profecto nunc id est,
Prae

V. sc. IV. v. VIII. Contra vero dicitur aliquid *invenustum esse*. Andr. Act. I. sc. V. v. XI.

(*a*) Elegans magis, ac splendidum, luce nimirum refertum. Sic Terentius meretricem Bacchidem repraesentat, cujus consortium Clinia fidelis adolescens optaverat, patris Menedemi ut fugiendo declinaret morositatem, deque ipsa pronunciatum a Syro servo legimus quod *mulier* esset *commoda, & faceta*, cui per senem Chremetem responsum quum esset *sanè idem visa est mihi*, subjungit Syrus, *& quidem hercle forma luculenta*, cui Chremes *sic satis*. Heautont. Act. III. sc. II. v. X.

(*b*) Primum Hecyrae prologum laudibus inservire voluit Giacomellius inclyti juvenis, qui an. MDCCXXXIX. Romae dum degeret academicorum Latinorum exercitationibus, comoediisque Plautinis, ac Terentianis ut quum maxime, interfuisse gloriatus est. Fuit hic Fridericus Christianus Augusti III. Poloniarum regis, & electoris Saxoniae filius princeps juventutis, cujus magnanimitate, & prorsus mirifica lenitate, quam in maximis opibus, summaque potentia haud alibi facile quisquam repererit, factum ut academici majus nullum sibi dari arbitrari fuerint lucrum, luculenti quo fierent, quam ab illius praesentia.

(*c*) Vid. *Giacomell. Versic. in Heautont.* v. XII.

(*a*)

Prae gaudio cum verba propè vix ſuppetunt (*a*) ;
Neque interea conſultum eſt quid primum eloquar (*b*) .
Nimis velim , diu nobiſcum ut hic ſies (*c*) ;
In quem intuentes quiſque noſtrum cernimus,
Inani ſpe cujuſmodi expectavimus
Diu Patrem Tuum (*d*) , & honorem vultus (*e*), & os

Ama-

(*a*) *Dictis facta ſuppetant* . Plaut. Pſeudol. Act. I. ſc. I. v. CVI.

(*b*) *Quod veni eloquar* . Terent. Prolog. Heautont. v. III. De hac dicendi ratione legendum quid ſentiat Scaliger . *De art. poet. L. VI. c.* III. *Quod ſcire expetis eloquere* . Plaut. Aſinar. Act. I. ſc. I. v. XII. *Eloquere utrumque nobis* . Ciſtell. Act. I. ſc. I. v. LVI. *Elocuta ſum convivas* . Menaechm. Act. I. ſc. IV. v. VI.

(*c*) Terentius : *Neque te quiſquam novit , neque ſcit qui ſies* (pro *ſis*) Eunuch. Act. II. ſc. III. v. LXXXII. Ex Plauto : *Da mihi banc veniam , ignoſce , irata ne ſies* . Amphitr. Act. III. ſc. II. v. XLIII. Vid. *Giacomell. Prolog. Andr. v.* XI. *Phorm. v.* XXXI. *Hecyr. II. v.* XXXVI. Conſulere decet Kockertium . *Syllab. voc. Terent.*

(*d*) Auguſtum III. ſapientiſſimum regem , qui propriam ſuperavit famam , vicitque populorum expectationem . Eum noſcebat nemo , qui non amaverit , neque vel adibat , qui non ſaepius adire cupiverit , vel ſemel adſpiciebat , cui vidiſſe ſemel ſatis fuerit , nemo illius cogitabat , & experiebatur mores , qui non fuerit admiratus , & praedica-

dicaverit. Hic *triumphorum* (ut cum Giacomellio loquar. *Prolog. Hecyr. I. v.* XXXIV.) *bonarum*, *& omnium artium incrementis* propriam aequavit gloriam Boleslajo, Casimiro, Sigismundo Poloniae regibus praestantissimis, quorum res praeclare gestas praeter Cillium Pistoriensem *Hist. dell. sollev. di Pollon.* Cromerius *Hist. Polon.* atque Guagninius *Sarmat. Europ. descr.* prae caeteris descripserunt. Et quoniam Terentii comoediae omnes Italice vincta numeris oratione a Forteguerrio redditae, atque aeneis personarum figuris ex pervetusto bibliothecae Vaticanae Cod. accurate expressis nobilitatae ejus auspicio prodierunt in lucem, ita Hecyrae filii patrocinio sustentatae immortale decus, nec vulgare accessit emolumentum. Observandum obiter vetustissimum Terentii Cod. habuisse Bembum, quo antiquiorem nullum se vidisse unquam Politianus fatetur. Hunc Romae Fulvius Ursinius Vaticanae legavit bibliothecae, ejusque aliquod dedit specimen Mabillonius. *De re diplomat. p.* CCCLIV. Neque eos Codd. antiquitate creditur superare, quorum alterum Halae Saxonum penes Olearium, penes Batavos alterum in Leydensi bibliotheca compertum est asservari. Ejusmodi vero Cod. quem Lucas Holstenius plurimi fecit, non modo usus est Forteguerrius Italicam dum fecit versionem, Urbini postea an. MDCCXXXVI. vulgatam, sed Anna quoque Daceria Tanaquilli Fabri filia in ejusdem versione Gallica concinnanda. Extat nunc in eadem bibliotheca Plut. LI. num. MMMDCCCLXVIII. & Sponio judice ann. M. antiquitatem excedit.

(*e*) Etsi ex Terentii sententia *vultus quoque hominum fingit scelus* Heautont. Act. V. sc. I. v. XIV. neque ab ipsius *contemplatione* decet supersedere *Phorm. Act. I. sc.* IV. *v.* XXXII. est tamen vultus imago, & sermo animi, facileque *immutatur* Hecyr. Act. III. sc. III. v. IX. sed in bene moratis, praestantibusque prudentia viris excellens aliquid commonstrat, atque honorificum.

Amabile (*a*), & juventutis lumen, tuae
Iſtuc aetatis cum ver (*b*) ageret: denique
In te Paternam contemplando imaginem,
Cupidum (*c*) videndi illius explemus animum (*d*),
Aut leniore deſiderio (*e*) tangimur.
Vt illum aetate (*f*), rebus geſtis (*g*), opibus
Florentem fortunet Deus, & legionibus (*h*)
Ejus

(*a*) Os pro vultu accipitur a Terentio: Quando namque Demea ſeniles profert, graveſque ſententias Micionem fratrem *nulli*, ait, *laedere os*, *arridere omnibus* Adelph. Act. V. ſc. IV. v. x. ſcilicet praeſentem nullum offendere. Et ſanè praeſens quum aliquis moleſtia ſermonis afficitur, tunc vultus, ut ita dicam, laeditur, qui inſolito ſaepe rubore perfunditur. Hinc os amabile idem eſt ac vultus amorem concilians.

(*b*) Ver aetatis adoleſcentia eſt, ut inquit Cicero. *De ſeneſt. c.* XIX. Tunc honeſtarum imprimitur facilius rerum memoria, quae *in ſeneſtutem*, adnotante Quintiliano, *proſequitur*, *& impreſſa animo rudi uſque ad mores proficiet*. Inſtit. orat. L. I. c. I.

(*c*) *Illius animum cupidum*. Terent. Heautont. Act. II. ſc. III. v. CXXVI.

(*d*) Vid. *Giacomell. Verſic. in Andr. v.* XI.

(*e*) *Te deſiderium Athenarum arbitror .... cepiſſe ſaepe*. Terent. Hecyr. Act. I. ſc. II. v. XIII.

(*f*) *Aetate integra*. Terent. Andr. Act. I. ſc. I. v. XLV. Gallica perlegenda verſio Bonaventurae Perierſii, Joannis Fontainii (*de la Fontaine*) atque Iſaacii Sacii.

(*g*) *Re bene geſta*. Terent. Adelph. Act. V. ſc. I. v. XIII.

(*h*) *Legiones reveniunt domum*. Plaut. Amphitr. Act. I.

Ejus, turmisque numine (*a*) praeeat suo
In Asiae, & Africae, Europaeque barbarum
Praedonem (*b*). Sic prolatis regni finibus,
Internecatis, & deletis hostibus (*c*),
Nostris illuc iter patefaciat sacris (*d*);
Reclusa litterisque (*e*) ad Graeciam (*f*) via,
Quas inde patrio foeda propulit solo
Barbaries, coelo gloriam aequabit suam;
No-

I. sc. i. v. xxxiii.

(*a*) Numinis vox saepe translate sumpta est ab scriptoribus pro Dei nutu, voluntate, potentia. *Non haec*, ut canit Virgilius, *sine numine Divum eveniunt*. Aeneid. L. II. v. LXXVII. *In quemcumque locum diverso numine tendunt*. Lucret. De rer. nat. L. IV. v. CLXXX.

(*b*) Tartarum, Samogetam, Mauritanum, atque eos omnes praedones, qui dum *adsunt* (sunt Phaedri verba) *rapiunt quod quisque extulit, nudos relinquunt*. Fabul. L. IV. fab. XXI. v. XVI.

(*c*) Sincera imitatio Plauti dicentis quod *legiones reveniant domum* (Sosia cum Mercurio loquitur) *duello extincto maxumo, atque internecatis hostibus*. Amphitr. Act. I. sc. I. v. XXXV. Quam quidem imitationem neque ipse, si adhuc viveret, factam abnueret Giacomellius: Ingenui namque pudoris est fateri per quos profeceris.

(*d*) *Sum sacer*. Plaut. Bacchid. Act. IV. sc. VI. v. XIV. Varia tamen est Plautina significatio.

(*e*) Parmeno Terentianus ita loquitur: *Fac periculum in litteris* (scilicet doctrinis, disciplinis, ingenuis artibus, quae litteris conscriptae sunt) *fac in palaestra, in musicis*. Eunuch. Act. III. sc. II. v. XXIII.

(*a*)

Nomenque (*a*) titulis augebit semper
novis (*b*)
Triumphorum (*c*), bonarum, & omnium
artium
Incrementis. At tu, o Beate (*d*), qui indole
Magis tua, quam gemmis inclarescere
Dudum coepisti, aut auro; & ad potentiam
Paternis (*e*) institutus (*f*) summam moribus,
Paternam gloriam usque retinueris, novo
Rerum & bene gestarum adjecto cumulo
auxeris.

Lau-

(*f*) Felix sanè augurium, nisi barbaries, quam foedam potiori jure vocat Giacomellius noster, utpote quae patrio solo litteras propulit, altiores egisset radices! Atque utinam Deo bene juvante vera religio, scientiae nobiliores, utilioresque artes, quarum penes Europaeos renidet emolumentum, vel in Attica, Beotia, Phocide, Doride, Locro, Megaride florerent denuo, & adolescerent, ac fructus efferrent dignos expectatione!

(*a*) *Nomen profitetur*. Terent. Prolog. Eunuch. v. III.

(*b*) *Sit novum*. Terent. Phorm. Act. II. sc. I. v. XV.

(*c*) *Serio triumphat*. Terent. Eunuch. Act. III. sc. I. v. III. *Triumpho, si licet me latere tecto abscedere*. Heautont. Act. IV. sc. I. v. LIX.

(*d*) Felix, potens, nobilis, dives, qui a Graecis **μακάριος** dicebatur. Ethnicorum dii appellati sunt **μάκαρες** ab Aristophane. *Ran. Act. II. sc.* III. v. IX.

(*e*) *Paternum istuc dedisti*. Terent. Adelph. Act. III. sc. IV. v. IV.

Laudem (*a*) tuam vero iſtanc (*b*) longè
maximam,
Qui regiam non didiceris ſcientiam
E ditionum tuarum faſtu, & copia (*c*),
Sed litterarum incorruptis praeconiis,
Ipſarum litterarum poſteri è fide (*d*)
Acceptam alent, tuebiturque aeternitas.
Illud confidimus denique, quotquot ſumus
Ro-

(*f*) *Quenquamne hominem.... inſtituere, aut parare?* Terent. Adelph. Act. I. ſc. 1. v. XIII.

(*a*) *Sine invidia invenias laudem*. Terent. Andr. Act. I. ſc. 1. v. XXXIX.

(*b*) Pro *iſtam hanc* ex duplici voce facta ſimplici. *Jam vero omitte, Demea, tuam iſthanc iracundiam*. Senilia haec ſunt Micionis verba apud Terentium. *Adelph. Act. IV. ſc.* VII. *v.* XXXVI. Iſthanc vocat laudem longe maximam Giacomellius, quae incorruptis acquiritur litterarum praeconiis a viro principe, qui regiam ſcientiam callere debet, quam Ariſtoteles prae caeteris, Iſocrates, Libanius, Plato, Plutarchus, Syneſius, Xenophon, aliique bene multi laudibus ſunt proſequuti.

(*c*) Tametſi pro ditionum affluenti quantitate, divitiiſque copia ſumatur, ad exercituum tamen hic transfertur potentiam uſurpata vox: Vides enim multas *copias* (ſic Chremes Thaidi, Pythiaeque) *adducere*? Terent. Eunuch. Act. IV. ſc. VI. v. XVII. *In anguſtum oppido nunc meae coguntur copiae*. Heautont. Act. IV. ſc. 1. v. LV.

(*d*) Alibi pro clientela hanc vocem adhibitam a Giacomellio adnotavimus. *Prolog. Adelph. v.* CXXX. Pro fidelitate tamen legimus uſurpaſſe Terentium: *Intellexi ſitas fide, & taciturnitate*. Andr. Act. I. ſc. 1. v. VII. Pro fiducia

Romanae auctoritatis (*a*) cultores, fore ut
Quae vos inter, sacramque hanc urbem,
foedere

Sa-

cia vero quando Simonem inducit Chremeti, Davoque dicenteni: *Habeo tibi jam fidem*. Andr. Act. III. sc. IV. v. VII. Tandem pro re promissa: *Quem neque fides ...:. repressit*. Adelph. Act. III. sc. II. v. VIII. Sed pro re, quae reipsa creditur, hic fidem intelligit Giacomellius.

(*a*) Auctoritatis vox referri potest ad summum imperium Clementis XII. Christianorum P. M. quo auspice sacrum jam fuerat inter Poloniae regnum, urbemque Romam redintegratum foedus, & Latinorum academiae institutio comprobata. Hinc Latinus grex, juxta Terentianam dicendi rationem usurpatam a Giacomellio *Versic. in Heautont. v.* I. Romanae dici omnino poterat auctoritatis cultor, imperii nempè Pontificii, seu Pontificiae dignitatis, majestatisque, cujus prae caeteris verus cultor & ipse semper fuit constantissime Giacomellius, ut ipse jam demonstravi illius laudes Italico sermone prosequuturus. *Elog. di Mich. Ang. Giacomell. p.* XLIX. Monendum tamen auctoritatis potius nomen, quam dignitatis, imperiique in Hecyrae prologo ab auctore nostro fuisse delectum, ut scilicet sermo a veterum comicorum dictione non abhorreret. Profecto histriones auctoritatem aliquam, prologos dum conficerent, sibi, populoque tribuerant: Nam & qui exemplo praeire aliis consuevisset, quique proprio suffragio aliena probasset, auctor ab eodem Terentio *Prolog. Andr. v.* XIX. vocatus auctoritatem exercere dicebatur. Vnde *nunquam* (haec illius verba) *defugiam auctoritatem*. Eunuch. Act. II. sc. III. v. XCVIII. Ita in MS. Lipsiensi. Insuper *facite*, inquit, *ut vestra auctoritas meae auctoritati fautrix, adjutrixque sit*. Prolog. Hecyr. v. XLVII. Quod quidem postulavit ipsemet Terentius rogans, adnotante Minellio *Not. in prolog. Hecyr.*

Z II. ut

Sacro redintegrato (*a*), jam diu viget Beneficiorum (*b*) pulchra concertatio (*c*), Eam nulla umquam calamitas (*d*) diremerit (*e*).

Quam

ut ipsius conatum, atque industriam populus suo favore, & auxilio comprobans commendaret. Ipse Plautus *si*, ait, *auctoritatem postea defugeris*. Poenul. Act. I. sc. 1. v. XIX.

(*a*) Arctissimum rebus vicissim pacatis inter Catholicos cum Romanos, tum Polonos initum foedus, quod ut diu consistat integrum vera religio sospitet, atque perennis tueatur concordia, res ut parvae crescant, neque maximae dilabantur. Redintegrare apud Jurisconsultos idem significat atque aliquid instaurare, restituere, renovare; qua quidem significatione exclamat apud Terentium Pamphilus: *Vah! perii; hoc malum integrascit*. Andr. Act. IV. sc. II. v. v. Vnde ad integrum redit quidquid repetitur, & actio redintegratur, quae extincta fuerat. *Leg. V. Dig. ad S. C. Trebell.*

(*b*) Bacchis ita loquitur penes Terentium cum Antiphila, Clinia, Syroque: *Hoc beneficio utrique ab utrisque vero devincimini*. Heautont. Act. II. sc. IV. v. XIV. Gallicae conferendae inter sese Michaelis Marolhi, & Joannis Antonii Baysii versiones.

(*c*) *Concertationem comparatam*. Terent. Adelph. Act II. sc. II. v. IV.

(*d*) Thais vocatur a Parmenone Phaedriam alloquente *fundi calamitas*. Terent. Eunuch. Act. I. sc. I. v. XXXIV. *Vt nunquam* (sunt Bacchidis verba) *ulla incidere possit calamitas*, Heautont. Act. II. sc. IV. v. XV. *Novum intervenit vitium, & calamitas*. Prolog. Hecyr. v. II. Vid. *Haberfack. Nucl. Terent. Feind. Phraseolog. Terent.*

(*e*) Ita lego dicentem Plautinum Sosiam: *Sed praelium id tandem diremit nox interventu suo*. Amphitr. Act. I. sc. I. v. XCIX.

(*a*)

Quam inſpiciundam nunc fabulam vobis damus,
Ei Hecyrae (*a*) nomen indidit (*b*) Terentius:
Modo rem totam ſpectatores optimi,
Vt

(*a*) *Hecyra eſt huic nomen fabulae*, ut inquit Terentius. *Prolog. Hecyr. v.* 1. *L' Ecira è il nome* (ſic vertit Bergallia) *di queſta commedia*. Scilicet *Socrus* ab ἑκυρὰ, ex qua deſumptum nomen adnotante Caſaubono *Not. in Hecyr.* quia per ſoceros juxta Donatum *Praef. Hecyr.* pleraque aguntur. Vid. *Giacomell. Prolog. Phorm. v.* LXXXVIII.

(*b*) Vid. *Giacomell. Prolog. Phorm. v.* LXXXIX. *Juventus* (inquit Plautus perſonam referens Ergaſili) *nomen indidit ſcorto mihi*. Captiv. Act. I. ſc. 1. v. 1. *Les jeunes gens* (en Gallicam Coſteii verſionem) *me donnent des titres, qui conviennent admirablement a ma profeſſion de paraſite*. Magnifico certè verborum apparatu uſus eſt Gallus interpres, vernacula ut diceret lingua quod Italus dixiſſet *la gioventu mi chiama paraſito*. Quod quidem oſtendit Latinam loquendi rationem, qua Terentiano, Plautinoque more uſus eſt Giacomellius, aliquando facilius Italicae aptari linguae, quam Gallicae, meliuſque prae caeteris verſiones Italicas Latinis ſcriptoribus conformari. Aſt velint nolint qui novitatis ardore fortaſſe ducti multum quum Gallis tribuant commendare legendo malunt quae ſunt per eorum induſtriam illuſtrata, quam Italica inventa admirari diſcendo, in ipſis tamen Coſteii verbis conquieſcant oportet aſſerentis priores illos Plauti verſus ideo a ſe male converſos *parce qu' ils ne contiennent* (ut ingenue fatetur) *qu' un jeu de mots ſi dependant de la langue Latine, qu' il ſeroit tout-a-fait abſurd traduit en François*. Hinc conſtat verboſas ejuſmodi formulas a Gallice perſcribentibus, & cuncta exprimere conantibus devitari non poſſe, veluti Teren-

Vt est aperient (*a*), huc qui procedunt (*b*) foras:
Aures praebete, quaeso, cum silentio (*c*).

rentianas quasdam Adelphorum phrases a Santalbino, & Daceria in Gallorum idioma conversas inter se comparans observavit Clericus. *Art. critic. P. II. sect.* I. *c.* II.

(*a*) Rem patefacient, declarabunt, ostendent. *Necessario se aperiunt* dixit Terentius. *Andr. Act. IV. sc.* I. *v.* VIII. Anglica conferri debet Webbii versio, de qua Woodius. *Antiqu. Oxoniens. T. II. p.* CCXLI.

(*b*) *Syre* (Micionis sunt verba) *processisti hodie pulchre*. Terent. Adelph. Act. V. sc. IX. v. XXII.

(*c*) Vid. *Giacomell. Prolog. Phorm. v.* XC. Dixerat Terentius: *Arrige aures*, *Pamphile*. Andr. Act. V. sc. IV. v. XXXI. *Praebere*, inquit Cicero, *aures conviciis*. Orat. ant. ir. in exil. n. VIII. *Favete*, ita Muretus, *& vigilate animis*, *vigilate auribus*, *dormite linguis*. Prolog. Phorm. v. XXXVII. Hanc dictionis formulam omnes fere adhibent comoediarum, & tragoediarum scriptores in prologis, ut extorqueant silentium tantopere necessarium ab spectatoribus.

EXPLICIT PROLOGVS I. HECYRAE.

SVO

« CLXXXIII. »

SVO MARIOTTIO MATANIVS S.

PERVSIAM.

EGo vero, amicissime Mariotti, tardius quam volebam humanissimis litteris tuis respondeo. Molestum certè puto fuisse tibi silentium meum; at maxime velim ne me arbitreris immemorem tui, quem diligo plurimum. Ad III. Id. aprilis libellum accepi tuum, avide legi, & gratias ago tibi quam possum maximas. Vidi enim, neque invita minerva vidi, quanto ingenii acumine, quanta solertia id omne exposueris, quod ad Savorgnianium tuum pertinere censueras. Tantumne ab re mea est otii mihi, aliena ut curem, eaque nihil, quae ad te attinent? Rescribe, inquies. Fui tardiusculus, neque diffiteor. Distuleram vero ad te litteras dare expectans, si fas esset, tranquillum otium, quo ita frui liceret, ut tantillum temporis detractum vellem cum publicis, tum privatis, quibus, ut bene nosti, premor occupationibus. Venit illud quidem tandem aliquando, quum omnes scilicet otiosi a rebus publicis rus cogitant, ut quam sibi negotiorum cura hilaritatem eripuit, eam recuperent rerum jucundissimarum aspectu. Dum vero voluptatibus alii afficiuntur agrestibus, & venationibus indulgent, choreis, conviviis, non aliis ipsemet oblectamentis urbana inter moenia conclusus relaxare animum valeo, quam si cum absentibus per litteras amice loquar, quippe qui rure careo, neque ex venationibus, choreis, forsitan & conviviis magnam haurio voluptatem. Vtinam ita me fortunet Deus, ut sim in tenui

re

re beatus! Gaudeo tamen aliquantisper, & vehementer laetor quod ejusmodi intervenerit morosa dilatio. In caussa namque fuit alterum ut Hecyrae Terentianae prologum a Giacomellio perscriptum, meisque ornatum adnotatiunculis evulgaturus nunc maxime prae manibus habens consecrarem tibi potissimum, quem domi, forisque in honore habitum non ego solum, sed & patria tua, ubi nobiliores scientias publice profiteris, bonique omnes plurimi faciunt. At quorusquisque tale suscepit studium evulgandi Giacomellianos prologos animadversionibus illustratos? Ego certe suscepi volens lubensque, subcisivis ut horis diversimode recrearer, atque aliquam inde advenientem exturbarem ex animo aegritudinem, eamque redderem saltem ex mala meliusculam. Meam nihilo secius operam, quantulacumque sit, si veterum, ac recentiorum amas elegantias, in perenne accipias velim amicitiae argumentum, ac si quidquid per me adjectum legeris neque inutile, neque ingratum fuisse tibi intellexero, alacrius deinceps ad alia pergam; secus vero, ne quid mentiar, proprii fiam erroris censor ingenuus. Neque is ego sum, qui forsitan depravatus assentatorum blanditiis si quid male gesserim non redargui monitis amicorum, sed defendi velim oblivione, & silentio: Vanitatis certè puderet ludicrae, assentatoria si in laude tantillum gloriae quaererem, non ignarus permulta esse, quae nescire me fateor, & discerem lubens. Idipsum maxime dicito, ut ad res nostras propius accedam, de rebus è naturali quoque philosophia depromptis, quum in iis pertractandis facile persaepe sit complusculos errores contrahere. Ceterum doctiores amicos dum plurimi facio odi profanum vulgus, & arceo,

pla-

planè conſcius quod variantibus philoſophorum inquiſitionibus ſententiae quoque variantur, deque naturalibus maxime rebus nemo, ut ſcis, aliquando judicat confidentius, quam qui eas ignorat. Antiquius nihil habent nonnulli, quos delicatulos vocares, quam dictitare frequenter facile eſſe inventis addere, novis autem, & luculentis facillimum; perinde ac ſi aliena dum animo reputas, cogitationibuſque propriis amplificas, ab omni meditatione, induſtria, labore vacuus inveniaris. Me horum miſeret, qui vel primis, ut inquiunt, labiis nondum deguſtarunt philoſophiam, vel pallio tenus philoſophi quum ſint tremulos certè, quod ſolent indocti, criſpante naſo cachinnos ingeminant. Legiſtin' pauculas annis ſuperioribus evulgatas? Renunciatum eſt mihi (quod non aegerrime ferendum fuit) multo fuiſſe plures pro ea, qua pollent, humanitate ſapientes viros, qui laudaverint, quam qui reprehenderint; quod quidem perſcribenti mihi animum addidit, etſi memor ſum quod utramque partem ſaepe fama mentitur, & tam de bonis mala, quam de malis bona incerto rumore concelebrat. Vtut ſe res habeat viget adhuc alias parandi cupiditas, eaſque mittendi ad exteros, Bernenſes cumprimis, & Monſpelienſes, utpotequi jamdiu fuerim in eorum academias honorifice adlectus. Prima namque omnium ea mihi indicta lex, non otiari, ceſſare nunquam. Perlatum eſt ad me, nec iniquo animo tuli, Bartoccinium Mantuam divertiſſe, ut ibidem proſperis elatus rebus (quod felix, fauſtumque ſit) naturalem profiteretur philoſophiam. Qui honos cum ejus auget commoda, tum nemo non videt quantopere ejus erigat animum, atque ſuſtentet. Scire aveo quid ille agat tuae, meaeque deliciae, im-

mo deliciae amicorum omnium, de quo permagnam jampridem ſcientiae opinionem imbiberam. Si forte ruſticationis gratia his menſibus in patriam remigraverit, eum ſalvere jubeto meis verbis. Quod ſcribam aliud nihil occurrit. Tu quoque valeto, mi Mariotti, & patrium decus tuere, ut facis. Mane paullulum. Scripta jam, ſed nondum obſignata epiſtola, quam, fateor, non multa litura coercuit, in aedes introrumpit meas Vitonius, qui non ignarus me ad te ſcripſiſſe illam, a me poſtulat ut te ipſum, ſicuti facio, peramanter jubeam ſuo nomine ſalvere plurimum. Scribet ipſe quidem ad te quum ei vacuum fuerit. Nonnihil hodie mecum feſtinanter, ut ſolet, de medicis rebus curſim raptimque loquutus eſt; de botanicis vero, ac caeteris, quibus impenſius incumbit, naturalis philoſophiae partibus, ob temporis anguſtiam ne hilum quidem. Quidquid a me velis, quod tuis inſervire commodis poſſit, non amice ſolum ſcribito, ſed dictatorie imperato. Quae etenim te velle plurimum arbitror, ea me potiſſimum decet expetere. Apage, inquies, has verborum oſtentatiunculas, ac putidiuſculas urbanitates, alieno tamen ſi è calamo fluxerint. Ego certè a fraudolentis ſemper abhorrui ſimulationibus, tuoſque amo labores, & ſtudia, multoque magis verecundiam tuam, quippe qui vitam ita laudabiliter agis, quaſi laudem vehementer exoptes, ſed ita laudem excipis, quaſi nihil unquam de ea cogitaveris. Valeto iterum, & Matanium ama,

PISTORIO POSTRID. EID. OCTOBR. MDCCLXXVI.

PRO-

PROLOGVS II. HECYRAE

DICTVS QVVM FABVLA DARETVR POPVLO.



Tsi (*a*) moveri (*b*) non decere intelligo,
Mores tueri qui facile possunt suos

Ru-

(*a*) Praestitum videmus per Giacomellium nostrum quod fecisse jam novimus singulari artificio Terentium, qui binos quum Hecyrae prologos praemisisset, alterum propriis confictum periculis genio populi, defensioni propriae alterum destinavit, in quo loquitur L. Ambivius histrio magnae tum temporis, ut videtur, apud populum existimationis: Postquam enim incipiens prologum declaravit quod *Hecyra est huic nomen fabulae*, novum denuo instituit prologum dicens: *Orator ad vos venio ornatu prologi*. Prolog. Hecyr. v. 1. IX. Primus autem a Giacomellio in recitandis insumitur gloriosis optimi principis laudibus, alter dictus quum fabula daretur populo in enarrandis, compescendisque versatur malevolorum hominum quaerimoniis, quorum pervicaci animo factum falsae ut caussae ad eorum, qui Hecyram acturi essent, discordiam confingerentur.

(*b*) Festinationem indicat. Sanè Terentius *move vero* (per Chremetem loquitur) *ocius te nutrix*, & Sophrona subdit *moveo*, cui Chremes ipse respondet *video*, *sed nihil promoves*. Eunuch. Act. V. sc. III. v. III.

(*a*)

Rumusculis (*a*) incertis, & id operam (*b*) dare
Virum gravem, malevoli (*c*) quae dicant, ea
Merito ut ne dicant; est quatenus tamen
Hoc

(*a*) Dixerat Plautus personam referens Amphitrionis quod *cives Thebani rumificant*. Amphitr. Act. I. sc. II. v. XLVI.

(*b*) Vid. *Giacomell. Versic. in Andr. v.* x.

(*c*) Nil mirum quum malevolos invenerit vel ipse Terentius, atque in maligna eorum coercenda importunitate insumpserit fabularum prologos, maximeque ut responderet *malevoli veteris poetae*, Luscii nimirum Lavinii, *maledictis* Prolog. Andr. v. VI. & invidos ut compesceret *rumores*, quos *distulerunt*, uti ait, *malevoli*, & praesertim *malevolus vetus poeta*. Prolog. Heautont. v. XVI. XXII. Sed summam adversariorum astutiam (jure ne, an injuria dixerint) satagebat in Adelphis etiam, Phormione, & Hecyra reprehendere. Gliscebant autem Romae etiam adversus Latinos academicos superbientium adversariorum contumeliae, erumpebatque rumor eos nullam daturos amplius Latinam fabulam. Contumelias ejusmodi partim Terentii exemplo retundere, partim insectari conatus est in altero Hecyrae prologo Giacomellius, planè conscius falsum, & nugatorium esse exortas inter academicos fuisse discordias, voluptatem dum quaesitum irent, qua fessum ab studiis animum recrearent. Eum vero si scribentem quis legerit, per ipsum cum rem propriam, tum Terentianam impensius mirabitur enucleatam, maximeque si ad adnotationes quasdam in Graecam Aeschyli tragoediam προμηθέυς δεσμώτης inscriptam, ab eoque Italice redditam mentem, animumque converterit: Postquam etenim dixerat Aeschylus τοίαδ᾽ ἐπ᾽ ἐχθροὺς τοὺς ἐμοὺς ἔλθοι κύπρις v. DCCCLIII. χλιδῶντας, subdit Prometheum repraesentans, ὧδε τοὺς ἐμοὺς ἐγὼ ἐχθροὺς ἴδο-

Hoc deceat contemnere (*a*): praesertim
 si qui viri,
Bene quos de se sentire quisque vult probus,
Quae immurmurant malevoli, ea orta non
 putent
De nihilo (*b*). Eo fit, multo temporius (*c*)
 quod huc

In

ἴδοιμι v. CMLXXII. atque id consonat cum Luciani verbis *ἐχθροῖς οὕτω πλουτεῖν γένοιτο*. *Gall. c.* XXX. Hanc autem malevolentiae speciem, cujus nomine voluptatem ex alterius malo conceptam intelligit Tullius *Tusculan. quaest. L. IV. c.* IX. vocavit *ἐπιχαιρεκακίαν* Aristoteles *Rhetoric. L. II. c.* XXIV. atque adversus invidam hominum malevolentiam invehere compulsus *ὁ γὰρ αὐτὸς*, subjungit, *ἐστιν ἐπιχαιρέκακος, καὶ φθονερὸς*. Hinc Aristotelica voce usus est S. Basilius dum dixit quod *οὐ δεῖ φθονεῖν τοῦ ἑτέρου εὐδοκιμήσει, οὔτε ἐπιχαίρειν ἐλαττώμασί τινος*. *Epist. ep.* XXII. Quare Terentius ipse Pythiam inducens cum Phaedria, Doriaque loquentem *utinam*, exclamat, *sic fient mihi qui male volunt* Eunuch. Act. IV. sc. III. v. XIII. & Sostratam cum Chremete fabulantem describens *istuc*, iratus imprecatur, *inimicis fiet*. Heautont. Act. V. sc. III. v. XII. Sed jam dixerat Plautus: *Utinam* (loquitur Demaenetus cum Argyrippo) *male qui mihi volunt sic rideant*. Asinar. Act. V. sc. I. v. XIII. Haec autem in Graecis, Latinisque comicis persaepe leguntur.

(*a*) *O Dave*, dicit Simo, *itan' contemnor abs te?* Terent. Andr. Act. III. sc. II. v. XII.

(*b*) Bacchis Lachetem alloquitur dicens: *Non hoc de nihilo est*. Terent. Hecyr. Act. V. sc. I. v. I. Vid. *Boecler. Gujet. Palmanin. Adnot. in Terent.*

(*c*)

In ſcenam (*a*), quam decretum erat, proſiluimus.

Nam

(*c*) Citius . Dicitur etiam *temperius* , & penes Plautum legitur *temperi* a Chalino prolatum . *Caſin. Act. II. ſc.* VI. V. LX.

(*a*) Scena hic loci pro theatro ſumitur , atque in Florentinis pandectis, ut vocant, tale nomen adjecta diphthongo , veluti loquuntur grammatici , perſcriptum legitur : Ea vero eſt, ſicuti ab Juriſconſultis , Labeone praeſertim, definitur, quae olim ludorum publice faciendorum cauſſa ubivis erigi conſueverat ; quam quidem definitionem ad edictum de his, qui notabantur infamia, accommodavit Vlpianus. *Leg. I. §. ult. & Leg. II. §.* v. *Dig. de his , qui not. infam* . Veruntamen ubivis theatrum erigitur, omneſque proſilire videntur in ſcenam , quandoquidem quis velit *inſpicere tanquam in ſpeculum* , ut cum Terentio loquar , *in vitas omnium..... atque ex aliis ſumere exemplum ſibi* . Adelph. Act. III. ſc. III. v. LXII. Profecto humana vita comoedia eſt, in qua ſuas quiſque partes agere debet dum intuetur alienas. *Toda nueſtra vida* (Hiſpanienſem lubet afferre Sanchezii ſententiam) *no es otra coſa ſino una comedia, o repreſentacion . Dios es el que da los dichos , y a uno manda que repreſente rey , a otro labrador , a otra matrona , y a otra eſclava . Si tu labrador quieres repreſentar rey , o conde , mal hazes , y preſumes contra quien te dio el dicho de labrador* . Anotac. del eſtoic. Epict. c. XIX. Appoſite Epictetus μέμνησο , inquit, ὅτι ὑποκριτὴς εἶ δράματος οἵου ἂν θέλῃ ὁ διδάσκαλος . *Manual. c.* XVI. Sed quum in ſcenam proſilire legimus dictum a Giacomellio in theatrum jamdiu paratum prodire intelligimus , quo haud reſerato fabulae quum agi non amplius queant , infra ſubjungit Latinorum academicorum culpa non eſſe factum , veluti rumor erupit foras , ut ſcena conticeſceret.

(*a*)

Nam quidam alicunde (*a*) rumor (*b*) erupit (*c*) foras (*d*),
Id noftris factum factiofis (*e*) moribus
Vt fcena conticefceret; non amplius
Daturos (*f*) ullam nos latinam fabulam;
Noftro ingruiffe atrocem (*g*), & afperam gregi

Ira-

(*a*) Davus ait apud Terentium: *Venit meditatus alicunde*. Andr. Act. II. fc. IV. v. III. Toxilus etiam excitatus a Plauto ita loquitur: *Rogas? Alicunde exora mutuum*. Perf. Act. I. fc. I. v. XLIV.

(*b*) *Rumor eft amare*. Terent. Andr. Act. I. fc. II. v. XIV. *Rumores diftulerunt*. Prolog. Heautont. v. XVI. *Nam qui erit rumor populi*. Phorm. Act. V. fc. VII. v. XVIII. *Rumor venit datum iri gladiatores*. Prolog. Hecyr. v. XXXIX. Sic Suetonius *rumore*, ait, *ab obtrectationibus delato*. Vit. Auguft. n. XIV. *Difperfus rumor* (haec Phaedrus. *Fabul. L. V. fab. v. v. XI.*) *civitatem concitat*.

(*c*) A Terentio Chaerea inducitur Antiphoni dicens: *Jamne erumpere.... licet mihi?* Eunuch. Act. III. fc. V. v. II. *Vereor* (Geta Phormioni dicit) *ne iftbaec. ... erumpat denique*. Phorm. Act. II. fc. II. v. XI.

(*d*) *Progreditur foras*. Plaut. Menaechm. Act. I. fc. I. v. XXXIII.

(*e*) Euclio Plautinus: *Venit* (haec ejus verba) *hoc mihi, Megadore, in mentem te effe hominem divitem, factiofum*. Aulular. Act. II. fc. II. v. L. *Multi* (audiamus Piftoclerum cum Mnefilocho audacter loquentem) .... *reperiuntur ..... lingua factiofi*. Bacchid. Act. III. fc. VI. v. XIII.

(*f*) Vid. *Giacomell. Verfic. in Andr. v. IV. in Eunuch. v. VI. in Heautont. v. VII. Prolog. Hecyr. I. v. LIII.*

(*g*) *Incredibili re, atque atroci percitus*. Terent. Hecyr. Act.

Irarum tempestatem ; & ut dicto fidem
Affirment, caussas afferunt sanè graves :
De eo certari partes qui primas agat (*a*);
Secundas alium conqueri sibi dari;
Alium quod ultimas (*b*), clamare Deum
fidem,

Et

Act. III. sc. III. v. XVII.

(*a*) Vid. *Giacomell. Prolog Phorm.* v. LXXXIX. *Primas partes qui aget*. Terent. Prolog. Phorm. v. XXVIII.

(*b*) *Est mibi in ultimis conclave aedibus quoddam retro*. Terent. Heautont. Act. V. sc. I. v. XXIX. *Quis hic est senex, quem video in ultima platea?* Phorm. Act. I. sc. IV. v. XXXVIII. Aliquam sedare discordiam, quantulacumque ea sit, inter juvenes humanioribus impense studiis dantes operam fortasse exortam facile est; eam vero superbientes, & imperitos inter comoediarum actores, qui musicis quum litarint spectaculis primatum prae reliquis tenere se jactitant, componere difficillimum: Nam *est genus hominum* (ut cùm Terentio loquar) *qui esse primos se omnium rerum volunt, nec sunt*. Eunuch. Act. II. sc. II. v. XVII. Quam quidem dicendi rationem in vernaculum transferens idioma pro more suo Daceria *il y a*, inquit, *une certaine espece de gens, qui pretendent etre les premiers en tout, quoy qu' il n' en soit rien pourtant*. Vid. *Bourl. Gallef. Santalbin. Maroll. Vers. Gallic. Terent.* Ejusmodi tamen discordias cum inter fabularum actores, tum inter eos, qui spectandi gratia in theatrum convenerant, Romae quondam inter patricios, plebejosque viros accepimus excitatas, quibus factum ut aliquando contra aedilium, quibus fabulae saepe dabantur, expectationem sceua conticesceret. Eos autem, qui theatri regimen nacti essent, & parandis, moderandisque proscenius debuissent invigilare, id curae sibi

quo

Et hominum (*a*): Concertationem hujusmodi
Dirimere non potuisse quemquam denique.
Quam

quoque sumpsisse traditum est, ut nempè pro pacandis rebus omnes prudentiae nervos intenderent, atque in mutua promovenda tranquillitate libenter adlaborarent. Tales fortasse ii fuerunt, quos nobis vetus offert inscriptio a Venutio *Descr. dell. scop. d'Ercol. p.* LIX. relata, atque in ruderibus Herculaniensibus reperta:

L. ANNIVS . MAMMIANVS . RVFVS . II. VIR . QVINQVE
THEATR . P. NVMISIVS . P. F. ARCH. EC ......

Anno vero ab V. C. DCLXXXVII. lex Roscia M. Acilio Glabrione, & L. Calpurnio Pisone COSS. a L. Roscio Othone tribuno plebis lata est, qua sancitum ut nemini, nisi ex equestri censu esset, in XIV. primis theatri gradibus spectandi gratia sedere liceret, eorum ut quilibet proscenio vicinior quum foret, discordias agentium fabulas propria statim auctoritate componeret. Quae tamen lex, tametsi mitior ab Augusto reddita, plebeiis, qui promiscue cum equitibus scenicos antea ludos spectaverant, talem ignominiam fecit, ut magnas turbas in consulatu excitaverit Ciceronis, qui solemnem pro hac lege habuit orationem. *Cicer. Epist. ad Attic. L. II. ep.* 1.

(*a*) Pamphilus dolenti percitus iracundia apud Terentium exclamat: *Pro Deum, atque hominum fidem!* Andr. Act. I. sc. V. v. III. In Vaticanis Codd. deest *fidem*, quam tamen vocem in versione vernacula supplendam censuit Forteguerrius ita reddens Terentiana verba: *Per la fede de gli uomini, e de numi!* Insuper *pro Deum fidem* (ita Pythias) *facinus foedum!* Eunuch. Act. V. sc. V. v. 1.

Quam falso id confictum sit (*a*) ipsa res monet,
Huc qui modo procedimus (*b*) Terentii
Acturi (*c*) Hecyram (*d*). Namque exortas (*e*) discordias

Inter

(*a*) *Facis* (Pamphilo dicit Laches) *injuriam*, *confingis falsas causas ad discordiam*. Terent. Hecyr. Act. IV. sc. IV. v. LXIX.

(*b*) *Processisti hodie*. Terent. Adelph. Act. V. sc. IX. v. XXII.

(*c*) Vid. *Giacomell. Versic. in Phorm. v.* VI.

(*d*) *Hecyra est huic nomen fabulae*. Terent. Prolog. Hecyr. v. I. Pamphilum exhibet adolescentem Lachetis senis, & Sostratae filium, qui uxorem duxit amicam Philumenam è Phidippo sene, Myrrhinaque prognatam, cui virgo quum esset jam vitium temulentus intulerat eam ignorans Philumenam esse, eique per vim detraxerat è digito annulum, atque alteri amicae, cui Bacchidis inditum nomen erat, statim tradiderat. In Imbrum postea Thraciae insulam Mercurio sacram profectus recenter nuptam ne attigerat quidem; eam tamen ex eo gravidam Myrrhina mater ut aegram, inscia Sostrata Pamphili matre, suam transfert in domum. Revertitur post dies complusculos ex Imbro Pamphilus, ac rescifcit ita sortem fuisse, ut quo die ipse Athenas appulit, eo ipso pepererit Philumena, partumque celat, & conjugem, quam nondum attigerat, ignarus illati a se vitii renuit excipere. *Phidippus* (ut cum Mureto. *Argum. Hecyr*, loquar) *accusare uxorem*, *&* *dicere haec omnia illius culpa contingere*; *illa contra excusare se*, *&* *culpam deprecari nullius se rei consciam esse cur sua consuetudo nurui odiosa esse debeat*. Sed Laches ejus parens dum captum a filio consilium in Bacchidis amorem putat regerendum, accidit ut Myrrhina Philumenae mater annulum

for-

Inter nos falsum, & planè nugatorium est (*a*).
Sanè puderet vanitatis (*b*), ludicra (*c*)
Si in re tantillum (*d*) quaereremus gloriae;
Nec quisquam adeo est nostrum tam levi (*e*)
sententia,

Vo-

sorte recognoscit Philumenae ereptum a Pamphilo, ab eoque Bacchidi traditum, atque is annulus efficit ut eamdem ab ipso censeatur fuisse vitiatam. Hinc Pamphilus, qui pollicitus erat se Philumenam ducturum uxorem, eam laetus una cum filio recipiens finem imponit fabulae. Atque hic obiter adnotandum errasse Muretum *Argum. Hecyr.* quum Philumenam Lachetis dicit, & Myrrhinae filiam; alioquin sororem suam duxisset uxorem Pamphilus, eo quod Lachetis esset filius, quandoquidem Philumena erat Phidippi filia, Myrrhinaeque. Haec autem Terentii comoedia statim post Andriam aedilibus datam locum obtinet juxta nonnullos, & ante Phormionem ob caussas relatas a Vossio. *De poet. Latin.* Vid. *Petit. De ord. comoed. Terent.*

(*e*) Verbum hoc impudentiam notat, ut animadvertit Donatus. *Adnot. in Hecyr.* Hinc Terentianus Laches: *Tu sola exorere* (Sostratam alloquitur) *quae perturbes haec tua impudentia*. Hecyr. Act. II. sc. I. v. XVI.

(*a*) *Operam meam* (ita Sicophanta apud Plautum cum Charmide colloquium instituit) *hodie locavi ad artes nugatorias*. Trinumm. Act. IV. sc. II. v. I.

(*b*) *Non pudet vanitatis?* Terent. Phorm. Act. III. sc. II. v. XLI.

(*c*) Vid. *Giacomell. Prolog. Phorm. v.* XXXV.

(*d*) *Quem..... tantillum in manibus gestavi meis?* Terent. Adelph. Act. IV. sc. II. v. XXIV. *Si hercle tantillum peccassis*. Plaut. Rudent. Act. IV. sc. IV. v. CVI.

(*e*) Infida scilicet, vili, inconstanti. Ad homines quoque transfertur a Terentio, qui Bacchidem inducit Lacheti dicentem: *Nolo falsa fama esse gnatum suspectum*

B b II. *tuum*,

Voluptarium ut abduceret ludum ad fui
Animi molestiam (*a*), vel aegritudinem (*b*)
Vanissimae spe laudis ductus (*c*). Neminem
Porro expetere laudem in nugis (*d*) puto, nisi
Mi-

tuum , nec leviorem vobis. Hecyr. Act. V. sc. I. v. XXXII.

(*a*) *Ubi quid in animo est molestiae* . Terent. Eunuch. Act. IV. sc. II. v. II. In aliquibus Codd. MSS. habetur *ubi quid animum* (seu mavis *animus*) *est molestia*, hancque lectionem non improbavit Parejus ; de quo tamen loquendi genere consulendus Heinsius. *Comm. in Ovid. Metam. L. XIV. n.* CCIX. Sed Terentii phrasis mihi magis arridet, eamque Parejanae anteferendam censuit Westerhovius. *Comm. in Terent. Eunuch. p.* CCCLIX.

(*b*) Aegrotare animum posse fatetur quispiam . Sed & Terentius ipse Simonem inducens cum Davo loquentem *si quis*, inquit, *magistrum cepit ad eam rem improbum , ipsum animum aegrotum ad deteriorem partem plerumque applicat* . Andr. Act. I. sc. II. v. XXI. *Animo fere perturbato* (in MSS. Lipsiensibus, & Bodlejanis legitur *conturbato*) *atque incerto prae aegritudine* . Heautont. Act. I. sc. I. v. LXXI. *Vix sum compos animi* (exclamat Geta) ...... *iram hanc ..... evomam omnem, dum aegritudo haec est recens* . Adelph. Act. III. sc. II. v. XII. XIV. *Atque istam exturbes* (sunt Palinuri verba apud Plautum) *ex animo aegritudinem*. Curcul. Act. II. sc. I. v. IX. Isthanc vero dicendi rationem Charinus apud Plautum usurpare solet dum maxime dicit quod amorem consectantur *cura, aegritudo, nimiaque elegantia* . Prolog. Mercat. v. XIX.

(*c*) Idest allectus. Sic Terentius Davum induxit Simoni dicentem : *Id voluit nos sic nec opinantes duci falso gaudio* . Andr. Act. I. sc. II. v. IX. Vid. *Par. De Terent. Plaut. imit.*

(*d*) Terentii Chremes Syro dicit : *Quid fiet* ? *Nae ista*

Misera quis ambitiuncula aegrum (*a*) animum gerat (*b*).
Excelsum quippiam, magnum, & laudabile
Sibi destinat (*c*), bene ingeniatus (*d*) qui fiet.
Non opes, non honores, non hic ingenj
Contentio ulla, quae tria excitant velut Fa-

ista (nempè Sostrata) *hercle magno jam conatu magnas nugas dixerit*. Heautont. Act. IV. sc. I. v. VIII. *The meaning of it? She's taking great pains to deliver herself of some mighty trifle now*. Haec Anglica Cookii versio. *Maxumas* (ita Libanus Demaeneto penes Plautum) *nugas agis*. Asinar. Act. I. sc. I. v. LXXVIII. Sed & in eadem fabula lego Parasitum dicere: *Haec sunt non nugae*. Act. IV. sc. I. v. LXIII. *Nisi qui argentum dederit nugas egerit*. Prolog. Menaechm. v. LIV. Vid. *Giacomell. Prolog. Adelph. v.* XXXIX.

(*a*) Vid. *Adnot. supr. ad v.* XXXI.

(*b*) *Pueri ..... iras gerunt*. Terent. Hecyr. Act. III. sc. I. v. XXX.

(*c*) Auctor argumenti Plautinae fabulae, cui Epidici nomen inditum, monet quod *eo sororem destinat imprudens juvenis*, nimirum Chaeribulus, vel ut aliis lubet Apoecides *v.* IV. At Theuropides apud Plautum ipsum interrogat Danistam, & Tranium tali pacto: *Quid? Eas*, idest aedes, *quanti destinat*? Mostell. Act. III. sc. I. v. CXIII. Arcturus denique Pleusidippum adolescentem, Atticumque civem Palaestram ait puellam a Labrace Cyrenensi in arte fidicina institutam amare coepisse. Hinc *minis triginta sibi puellam destinat*. Prolog. Rudent. v. XLV. Vid. *Soderin. Animadv. & interpret. in Plaut. Rudent.*

(*d*) Palestrio servus ita apud Plautum cum Pleuside, ac

Faces (*a*) animorum cupiditates (*b*). Vnice
Spectamus illud, hinc ut voluptas aliqua
Nobis existat, qua severioribus
Ab studiis fessum recreemus (*c*) animum.
Modo
Aures praebete (*d*), quaeso, cum silentio (*e*),
Et

ac Periplectomeno loquitur : *Qui lepide ingeniatus* (alii minus recte *ingenuatus*) *esset*, *vitam longinquam darent* (scilicet Dii) *Mil. Act.* III. *sc.* I. *v.* CXXXV. *Il seroit juste* (Gallice reddidit Limierius) *qu' ils* (les Dieux) *donnassent une plus longue vie a ceux, qui n' auroient que de bonnes inclinations*.

(*a*) *Amans, ita ut fax, agitando ardescit magis*. P. Syr. Sentent. v. XIV.

(*b*) *Scitum est ejusmodi parare* (in MS. Palatino legitur *hujusmodi parere*) *in animo cupiditates*, scilicet voluptates. *Terent. Phorm. Act. V. sc.* IV. *v.* II. *Cumque corporis facibus inflammari soleamus ad omnes ferè cupiditates*. Cicer. Tusculan. quaest. L. I. n. LXX. *Animi morbi sunt cupiditates*. De finib. L. I. n. XXI.

(*c*) In agendis Terentii fabulis dum occuparentur Latini academici fessum ab studiis severioribus animum recreabant, simulque Latinas excolebant litteras, humanosque observare poterant mores ibidem repraesentatos. Ejusmodi arte factum ut ab otio litterato traherentur ardentius, planè conscii quod *otium*, ut inquit Seneca, *sine litteris mors est*. Epist. ad Lucil. ep. LXXXII. *Nec vero id effici posse confido* (Tullianis verbis dicam quod sentio) *quod ne postulandum quidem est, ut omnes adolescentes se ad studia convertant. Pauci utinam!* De divinat. L. II. n. V.

(*d*) Iisdem verbis priorem absolvit Hecyrae prologum Giacomellius *v.* LVII.

(*e*)

(*e*) Haec Giacomellius, planè conscius jure dixisse Terentium *silentium date*. Prolog. Hecyr. v. LV. Nam postquam primo Hecyrae actu placuerit fabula, ob populi tamen perstrepentis clamorem, atque tumultum (*cum interea rumor venit datum iri gladiatores* v. XXXIX.) accidit ea ut in reliquis non amplius placuerit. Romae vero ab Latinis academicis juvenili adhuc aetate florentibus nimius fortasse plausus, quo comica repraesentatio disturbaretur, timendus erat, ille praesertim, qui manibus fieri assolet juxta veterum morem è sophistarum auditoribus deductum, & ab ipso alibi explanatum Giacomellio in adnotationibus in S. Joannem Chrysostomum. *De facerd. L. V. c.* II. Hinc jure meritoque ipse veteres inter comicos Plautus *adeste*, inquit, *cum silentio*. Prolog. Trinum. v. XXII. Vid. *Giacomell. Prolog. Phorm.* v. XC. Quando autem signum laetitiae, & bene placitae comoediae dabatur a veteribus, innui consueverat per verbum *plaudite*. Terent. Andr. Act. V. sc. VI. v. XVII. Eunuch. Act. V. sc. IX. v. LXIII. Heautont. Act. V. sc. V. v. XXIII. Adelph. Act. V. sc. IX. v. XL. Phorm. Act. V. sc. VIII. v. LXV. Hecyr. Act. V. sc. IV. v. XL. Unde si fabula quaevis placuisset, repetitis acclamationibus populus plaudebat; sin minus sibilis, & supplosione pedum conceptam inde molestiam, fastidiumque demonstrabat. Insuper plebeii maxime, quasi de genere Getarum essent, Latinas aliquot voces omnino irridere non verebantur, forsitan ignari quod *rident stolidi verba Latina Getae* Ovid. Trist. L. V. eleg. X. v. XXXVIII. ea sanè ratione, qua ipsi Punica penes Plautum audientes verba risum compescere nequimus. Revera Hanno Poenus loquitur Punice, & postquam salutaverit dicens *avo*, rogatur ab Agorastocle ut Punice rursus salutet, dicitque *me bar bocca*, ac prosequitur *muphursa*, deinde vero *miulechianna*, & tandem *laech lachananim limi nichot*. Poenul. Act. V. sc. XI. v. XXXVIII. XLII. L. LIII. Sed de Punicis vocibus Plautinis non pauca prolata leguntur a criticis, aliisque scriptoribus. Vid. *Casaubon. De Punic. Plaut. ex Wolf. p.* CXXI. *Kirch. Prodrom. Copt. p.* CLXXIX. *Aldret. Antiqu. Afric. p.* CCVII. *Rudbek. Atlant. p.* DCCXXXI. *Sophon. Comm. ad Plaut. Pu-*

Et paucas horas, spectatores optimi,
Hilares (*a*) nobiscum sumite, si vobis lubet (*b*).

Punic. p. LII. Nullibi profecto risum movere comoediae deberent, nisi forte ob apparatum, & scenicas larvas tam ridiculae fuerint, quales olim confecerat Aristophanes, ut spectatores ab silentio deturbent, & id excitent vehementius, quod *risu .....emoriri* dictum a Terentio *Eunuch. Act.* III. *sc.* I. v. XLI. adeoque plebis aucupium faciant, veluti animadvertit Heinsius. *De Plaut. & Terent. judic. p.* II. Attamen comoedias aliquas ideo constat placuisse veteribus, propterea quod risum excitare valuerant, veluti de Pseudolo Plautino dicendum est. Vid. *Giacomell. Versic. in Heaut ont. v.* X. Neque comicorum arte abutendum, quorum etsi aliquando dictiones ad incredibile prolabuntur, probabilia tamen ob ridiculum fiunt. Et sanè ὅθεν, sunt Longini verba, καὶ τὰ κωμικὰ, καίτοι γ' εἰς ἀπιστίαν ἐκπίπτοντα, πιθανὰ διὰ τὸ γελοῖον. *De sublim. c.* XXXVIII. At rei ejusmodi occasio è Livianis petenda videtur historiis: *Postquam enim ab risu, ac soluto joco res avocabatur, & ludos in artem paullatim verterat, juventus histrionibus fabellarum aut relicto ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus jactitare coepit.* Hist. Rom. L. V. n. XXVI. Juvenes vero, qui sunt, uti eos vocat Aristoteles φιλογέλωτες *Rhet. L. II. c.* XII. memoria teneant oportet juvenilis aetatis Athenienses ab indecenti risu semper abhorruisse, veluti eruitur ex Aristophane *Nub. Act.* III. *sc.* II. *v.* CLXXIX. atque a vetere ejusdem interprete, qui veram tradit κιχλίζειν explicationem.

(*a*) *Quando hoc bene successit hilarem hunc sumamus diem .....Hilarem .....fac te ..... & cui rei est, ei rei hilarem hunc sumamus diem.* Terent. Adelph. Act. II. sc. IV. v. XXIII. Act. IV. sc. VII. v. XXXVIII. Act. V. sc. III. v. LXVIII.

(*b*) Vid. *Giacomell. Prolog. Phorm. v.* LXXIX.

EXPLICIT PROLOGVS II. HECYRAE.

FINIS.





